

Erasmus Universiteit Rotterdam

Erasmus School of Economics

Masterscriptie

De oudedagsvoorziening van de ondernemer

Een zorg voor later

Naam: Ricardo Guijt

Studentnummer: 359177

Begeleider: Prof. dr. P. Kavelaars

Plaats/Datum: Valkenburg, december 2016

Lijst met Afkortingen

AFM	Autoriteit Financiële Markten
AOW	Algemene Ouderdomswet
BV	Besloten vennootschap
BW	Burgerlijk Wetboek
DGA	Directeur groootaandeelhouder
HR	Hoge Raad
NV	Naamloze vennootschap
PW	Pensioenwet
Stcrt	Staatscourant
Wet IB 2001	Wet Inkomstenbelasting 2001
Wet LB 1964	Wet Loonbelasting 1964
Wet Bpf	Wet Bedrijfstakpensioenfondsen 2000
Wet Bpr	Wet Verplichte Beroepspensioenregeling
Zzp'er	Zelfstandige zonder personeel

Inhoudsopgave

1.	Inleiding, onderzoeksvraag en toetsingskader	6
1.1	Inleiding	6
1.2	Onderzoeksvraag en deelvragen	8
1.3	Hoofdstukindeling	10
2.	Mogelijkheden voor de opbouw van een oudedagsvoorziening	12
2.1	Inleiding	12
2.2	Tweede pijler pensioen voor de ondernemer	12
2.3	Derde pijler pensioen voor de ondernemer	15
2.3.1	Lijfrenten	15
2.3.1.1	Wettelijk kader	15
2.3.1.2	Knelpunten lijfrenten	17
2.3.2	Nettolijfrenten	18
2.3.2.1	Wettelijk kader	18
2.3.2.2	Knelpunten nettolijfrenten	19
2.4	Overige faciliteiten IB-ondernemer	20
2.4.1	Oudedagsreserve	20
2.4.1.1	Wettelijk kader	20
2.4.1.2	knelpunten oudedagsreserve	22
2.4.2	Stakingslijfrente	23
2.4.2.1	Wettelijk kader	23
2.4.2.2	Knelpunten stakingslijfrente	25
2.4.3	Vrijwillige voortzetting pensioenregeling	25
2.4.3.1	Wettelijk kader	25
2.4.3.2	Knelpunten vrijwillige voortzetting	26
2.5	Faciliteiten DGA	27
2.5.1	Pensioen in eigen beheer	27
2.5.2	Uitfasering pensioen eigen beheer, afkoopvariant en spaarvariant	29
2.5.3	Overige faciliteiten DGA	30
2.6	Beoordeling huidige systematiek	32
2.7	Conclusie	34

3.	Economische theorie van het pensioensparen	35
3.1	Inleiding	35
3.2	Optimalisatie van het spaargedrag	35
3.3	Verklaring van laag spaarniveau	38
3.3.1	Geen inkomensverlies na pensionering	38
3.3.2	Gedragseconomische verklaringen spaargedrag	39
3.3.2.1	Inleiding	39
3.3.2.2	Beperkte rationaliteit	39
3.3.2.3	Zelfcontrole en uitstelgedrag	40
3.3.2.4	Loss Aversion	41
3.4	Huidige maatregelen	42
3.5	Conclusie	45
4.	Alternatief stelsel voor de oudedagsvoorziening van de ondernemer	46
4.1	Inleiding	46
4.2	Verplichte deelname aan een pensioenregeling	47
4.2.1	Verschillende varianten op verplichte pensioenregeling	47
4.2.2	Voor- en nadelen verplicht stelsel	48
4.3	Standaard deelname met <i>opting-out</i>	51
4.3.1	Varianten op de standaard deelname	51
4.3.2	Voor- en nadelen <i>opting-out</i>	52
4.4	Save More Tomorrow	54
4.4.1	Inhoud programma	54
4.4.2	Het <i>Save More Tomorrow</i> -programma voor de ondernemer	54
4.5	Gelijktrekken tweede en derde pijler	56
4.5.1	Aanpassingen derde pijler	56
4.5.2	Voor- en nadelen	57
4.6	Verhogen pensioenbewustzijn ondernemer	59
4.6.1	Financiële kennis en spaargedrag	59
4.6.2	Pensioenbewustzijn ondernemer	60
4.7	Afweging alternatieven en aanbevelingen	61
4.7.1	Uitgangspunten verbeterd stelsel	61
4.7.2	Aanbevelingen voor verbeterd stelsel	63
4.7.2.1	Arbeidsneutraliteit tweede en derde pijler	63
4.7.2.2	afschaffing mogelijkheid sparen in de eigen onderneming	64

4.7.2.3 Verhogen pensioenbewustzijn ondernemer	66
4.8 Conclusie	67
5. Samenvatting en conclusie	70
6. Literatuurlijst	77

1. Inleiding, onderzoeksvraag en toetsingskader

1.1 Inleiding

Het Nederlandse pensioenstelsel wordt gezien als één van de beste ter wereld.¹ Het stelsel is opgebouwd uit drie pijlers. De eerste pijler wordt hierbij gevormd door een door de overheid verzorgde uitkering, de AOW. Deze sociale volksverzekering waarborgt op grond van art. 9 lid 5 Algemene Ouderdomswet (hierna: AOW) een uitkering van 70% van het minimumloon voor alleenstaanden respectievelijk 50% van het minimumloon voor gehuwden. Eenieder die in Nederland woonachtig of in dienstbetrekking werkzaam is en hierbij is onderworpen aan de loonbelasting, is ingevolge art 6 AOW verzekerd voor de AOW. Per jaar dat de verzekerde in Nederland woont of werkt wordt 2% van de uitkering opgebouwd, zodat na 50 jaar op een volledige uitkering is opgebouwd. De uitkeringen van de AOW wordt gefinancierd door middel van het zogenaamde omslagstelsel. Dit houdt in dat de huidige (beroeps-)bevolking premie betaalt voor de volksverzekering, waarmee de AOW uitkeringen van de huidige gepensioneerden worden bekostigd.

De tweede pijler bestaat uit het aanvullende pensioen dat is geregeld in de Pensioenwet. Ondanks dat de deelname aan deze collectieve pensioenregelingen niet wettelijk verplicht is gesteld, valt meer dan 90% van de werknemers onder een dergelijke regeling.² De deelname aan de collectieve pensioenregelingen wordt namelijk vaak in de collectieve arbeidsovereenkomst geregeld. Het grote verschil met de eerste pijler is dat de werknemer door middel van de aanvullende pensioenregeling spaart voor zijn eigen pensioen. Het kapitaaldeckingsstelsel brengt met zich dat de uitkering van de verzekerde bestaat uit de betaalde premies inclusief interest.³ De pensioenopbouw in de tweede pijler is afgetopt op een salaris van €101.519 (2016). Voor het inkomen boven dit maximum bestaat de mogelijkheid van een vrijwillig nettopensioen. De eerste twee pijlers vormen het grootste deel van de gemiddelde pensioenvoorziening.⁴

De derde pijler wordt gevormd door de individuele pensioenverzekeringen. Op grond van art. 3:124 lid 1 Wet Inkomstenbelasting 2001 (hierna: Wet IB 2001) worden premies voor lijfrenten ter compensatie van een pensioentekort aangemerkt als aftrekbare uitgaven voor de inkomensvoorziening. Een oudedagslijfrente moet hierbij ingevolge art. 1.7 Wet IB 2001 worden

¹ Mercer, *Melbourne Mercer Global Pension Index*, Melbourne: Australian Centre for Financial Studies, Melbourne 2015.

² S.J.M. Reichert, *Het Nederlandse Pensioenstelsel, een overzicht van de belangrijke aspecten*, Den Haag: Pensioenfederatie 2010.

³ H.P. van Dalen, 'De prijs van de AOW', *ESB* 1991, p. 1224-1227.

⁴ E. Eekhoorn en M. van der Grift, 'Pensioen: Bijna 20 duizend euro per jaar', *CBS* 16 februari 2011.

gezien als recht op een vaste en gelijkmatige periodieke uitkering die niet eerder eindigt dan bij overlijden en die niet kan worden afgekocht. Ook de opbouw van een oudedagsvoorziening door middel van lijfrenten is gemaximeerd op een salaris van €101.519 (2016). Om ook over het salaris boven dit maximum een oudedagsvoorziening op te kunnen bouwen kent de wet sinds 2015 de mogelijkheid van nettolijfrenten. De premies worden hierbij betaald uit het netto-inkomen, waarna de uitkering dus ook niet meer belast zal worden. Tevens is de waarde van de nettolijfrenten ingevolge art. 5.17 Wet IB 2001 vrijgesteld van heffing in box 3.

Het pensioenstelsel voor de ondernemer ziet er echter een stuk minder overzichtelijk uit. Dit is allereerst het gevolg van de verschillende soorten ondernemers. Zo kennen wij aan de ene kant de ondernemer als bedoeld in art. 3.4 Wet IB 2001 (hierna: IB-ondernemer) en aan de andere kant de directeur-groootaandeelhouder (hierna: DGA) als bedoeld in art. 1 Pensioenwet (hierna: PW). Om te kwalificeren als IB-ondernemer moet er een onderneming voor rekening en risico worden gedreven van de belastingplichtige. De DGA is gekwalificeerd als de direct of indirect houder van ten minste 10% van het geplaatste kapitaal in de vennootschap van de werkgever. Voor beide ondernemers is het in beginsel niet mogelijk om een pensioen door middel van een pensioenregeling conform de Pensioenwet op te bouwen. Ingevolge Art. 1 PW valt namelijk enkel de werknemer en de gewezen werknemer, met uitzondering van de DGA, onder het bereik van de Pensioenwet. De uitzondering op deze regel volgt uit art. 3 PW en ziet op de verplichte bedrijfstakpensioenregelingen. De ondernemer zal voor zijn pensioen dus terug moeten vallen op de eerste en derde pijler. Daarnaast kent de wet, afhankelijk van de soort ondernemer, verschillende fiscale faciliteiten die de opbouw van een oudedagsvoorziening mogelijk maken. Zo kan de IB-ondernemer op grond van art. 3.67 Wet IB 2001 een fiscale oudedagsreserve opbouwen in zijn onderneming en kan ingevolge art. 3.129 Wet IB 2001 van de stakingswinst fiscaal gefaciliteerd lijfrentes aangekocht worden. Bovendien kan de gewezen werknemer die vervolgens winst uit onderneming gaat genieten, zijn oude pensioenregeling op grond van art. 54 lid 2 PW voor een periode van tien jaar voortzetten. De DGA heeft de mogelijkheid op grond van art. 19a lid 1 sub d en lid 2 Wet Loonbelasting 1964 (hierna: Wet LB 1964) om een pensioen in eigen beheer op te bouwen, maar kan deze pensioenregeling ook onderbrengen bij een verzekeraar. Inmiddels ligt er echter een wetsvoorstel om het pensioen in eigen beheer per 1 januari 2017 uit te faseren.⁵ Tot slot kennen bepaalde beroepsgroepen de zogenaamde bedrijfstak- of beroepspensioenregeling. Een aantal van deze bedrijfstak- en beroepspensioenregelingen is tevens verplicht gesteld voor de ondernemer.

⁵ Brief Staatssecretaris van Financiën van 1 juli 2016, 2016-0000092244.

Buiten de verplichte bedrijfstak- en beroepspensioenregelingen is de ondernemer geheel vrij om al dan niet te sparen voor zijn pensioen. Juist deze eigen verantwoordelijkheid is de afgelopen jaren steeds meer bekritiseerd. De praktijk leert namelijk dat de ondernemer niet of nauwelijks spaart voor zijn pensioen. Uit een onderzoek van ING in 2014 bleek dat meer dan de helft van de zelfstandigen zonder personeel, de zzp'er, op geen enkele manier spaarde voor zijn pensioen.⁶ In het onderzoek werden als voornaamste redenen hiervoor de hoge kosten en het gebrek aan voldoende financiële middelen voor het opbouwen van een pensioen aangevoerd. De IB-ondernemer met personeel doet het hierbij niet veel beter wat betreft de opbouw van de oudedagsvoorziening. Slechts de helft van de zelfstandigen met personeel bouwt namelijk een oudedagsvoorziening op.⁷ Wat betreft de intentie om te sparen, scoort de DGA beduidend beter. Bijna 90% van de DGA's bouwt een pensioen op, onder andere via het pensioen in eigen beheer.⁸ Toch laat ook het spaargedrag bij de DGA te wensen over, nu uit cijfers van 2009 blijkt dat 59% van de pensioen-BV's in onderdekking verkeert.⁹ Uit onderzoek van Aegon Adfis komt een nog veel slechter beeld naar voren. Uit dit onderzoek blijkt dat in 2014 bij slechts 26% van de pensioenregelingen in eigen beheer de dekkingsgraad meer dan 100% van de fiscale waarde was.¹⁰ Op basis van de commerciële waarde had slechts 7% van de pensioenregelingen in eigen beheer een dekkingsgraad van 100% of meer. Het is dan ook niet verrassend dat vanuit verschillende kanten kritiek wordt geuit op het huidige pensioenstelsel voor de IB-ondernemer en de DGA en worden mogelijke alternatieven aangedragen. Zo pleitte de AFM begin 2015 dan ook voor een verplichte pensioenregeling voor ondernemers, nu blijkt dat van de vrijwillige mogelijkheden niet genoeg gebruik wordt gemaakt.¹¹ Deze ontwikkeling is ook bij de staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid opgevallen tijdens de Nationale Pensioendialoog.¹²

1.2 Onderzoeksvraag en deelvragen

Naar aanleiding van de bovenstaande problematiek rondom de oudedagsvoorziening van de ondernemer, is voor deze scriptie de onderzoeksvraag als volgt geformuleerd: *Hoe kan worden bewerkstelligd dat de ondernemer een adequate oudedagsvoorziening opbouwt?*

⁶ ING Economisch Bureau, 'Meerderheid zelfstandigen bouwt geen pensioen op', 31 maart 2014, https://www.ing.nl/media/ING_zzp-meerderheid-zelfstandigen-bouwt-geen-pensioen-op_tcm162-69006.pdf.

⁷ K.L. Bangma, 'Pensioen van ondernemers; hoe ondernemers hun pensioen regelen', Zoetermeer: EIM 2006.

⁸ K.L. Bangma, 'Pensioen van ondernemers; hoe ondernemers hun pensioen regelen', Zoetermeer: EIM 2006.

⁹ Brief Staatssecretaris van Financiën van 2 juni 2014, DB/2014/208M.

¹⁰ Aegon Adfis, 'Onderzoek pensioenvoorziening DGA', 14 maart 2014, <https://www.aegon.nl/zakelijk/adfis-nieuws/onderzoek-dekking-pensioen-eigen-beheer-slecht>.

¹¹ AFM, 'Naar een toekomstbestendig tweede pijler pensioen', januari 2015.

¹² Brief Staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid van 6 juli 2015, 2015-0000167904.

Om het huidige stelsel van oudedagsfaciliteiten en eventuele alternatieven te kunnen beoordelen zal worden getoetst aan de effectiviteit, de uitvoerbaarheid en de neutraliteit. Een effectief stelsel dient enerzijds de opbouw van een adequate oudedagsvoorziening te faciliteren. Van een adequate oudedagsvoorziening kan worden gesproken indien de voorziening een levenslange uitkering van 70% van het laatstverdiende, dan wel 75% van het gemiddelde inkomen inhoudt. Vanwege de fluctuerende winst van een ondernemer kan het best worden aangesloten bij 75% van het gemiddelde inkomen. Het laatstverdiende inkomen hoeft immers niets te zeggen over de winst in eerdere jaren. Daarnaast dient een effectief stelsel zo goed mogelijk aan te sluiten bij de individuele voorkeuren van de ondernemer. Hoewel het stelsel ten minste een adequate oudedagsvoorziening moet faciliteren, dient de ondernemer desgewenst te kunnen besluiten om te sparen voor een pensioen van meer of minder dan 75% van het gemiddelde inkomen.

Daarnaast moet worden voorkomen dat het stelsel leidt tot grote administratieve lasten voor de ondernemer. Dit leidt immers tot kosten voor de ondernemer, hetgeen een drempel kan zijn om een oudedagsvoorziening te vormen. Ook voor de belastingdienst moet het stelsel uitvoerbaar en controleerbaar zijn zonder dat dit zeer grote administratieve lasten met zich brengt.

Tot slot zou het voor de mate waarin de opbouw van de oudedagsvoorziening wordt gefaciliteerd in beginsel niet moeten uitmaken in welke vorm de onderneming wordt gedreven. Bovendien zou de mogelijkheid voor de ondernemer om een oudedagsvoorziening op te bouwen niet substantieel moeten afwijken van de mogelijkheden van de werknemer. Er bestaat immers geen reden om aan te nemen dat de mate van stimulering afhankelijk zou moeten zijn van de hoedanigheid waarin het inkomen wordt genoten. Als laatste criterium zal daarom worden getoetst op de neutraliteit van het stelsel.

Om normatieve uitspraken te kunnen doen over hoe het stelsel van oudedagsfaciliteiten voor de ondernemer eruit zou moeten zien zodat wordt bewerkstelligd dat de ondernemer een adequate oudedagsvoorziening opbouwt, zullen allereerst de opbouw mogelijkheden van de ondernemer onder het huidige stelsel van oudedagsfaciliteiten worden toegelicht. Via een descriptieve analyse van het geldend recht, zullen de huidige mogelijkheden om een oudedagsvoorziening op te bouwen in kaart worden gebracht. Hierbij wordt een onderscheid gemaakt tussen de IB-ondernemer, degene voor wiens rekening en risico een onderneming wordt gedreven, en de DGA, degene die direct of indirect ten minste 10% van het geplaatste kapitaal in zijn werkgever bezit. Afgevraagd wordt in hoeverre de IB-ondernemer enerzijds en de DGA anderzijds op basis van de huidige regelgeving de mogelijkheid heeft om een adequate oudedagsvoorziening op te bouwen. De eerste deelvraag luidt:

In hoeverre voorziet het huidige stelsel in de opbouwmogelijkheid van een oudedagsvoorziening voor de ondernemer? Hiermee is de eerste deelvraag zowel beschrijvend als evaluerend.

Vervolgens wordt stilgestaan bij de economische theorie achter de opbouw van een oudedagsvoorziening. Hierbij wordt gezocht naar een economische onderbouwing van het belang van het opbouwen van een oudedagsvoorziening. Door middel van een literatuurstudie wordt vanuit de gedragseconomie gezocht naar verklaringen waarom het daadwerkelijke spaargedrag van de ondernemer achterblijft bij het optimale niveau. Hieruit zal volgen waarom de overheid zou moeten ingrijpen in het spaargedrag van de ondernemer. Vervolgens wordt onderzocht in hoeverre het huidige stelsel van oudedagsfaciliteiten compenseert voor deze tekortkomingen in het gedrag van de ondernemer. De tweede deelvraag is zowel verklarend als evaluerend en luidt: *Hoe kan het spaargedrag van de ondernemer worden verklaard en hoe wordt met deze verklaringen onder het huidige stelsel rekening gehouden?*

In de literatuur zijn verschillende alternatieven aangedragen om de opbouw van de oudedagsvoorziening te stimuleren. Deze alternatieven zullen nader worden toegelicht en worden getoetst op effectiviteit, uitvoerbaarheid en neutraliteit. Onderzocht wordt in hoeverre door middel van deze alternatieven de tekortkomingen van het huidige stelsel kunnen worden opgelost. Vervolgens worden aanbevelingen gedaan om het huidige stelsel te verbeteren. De derde deelvraag is zowel vergelijkend als prescriptief en luidt: *In hoeverre kunnen de tekortkomingen van het huidige stelsel worden opgelost door middel van alternatieve opbouwmogelijkheden.*

1.3 Hoofdstukindeling

In het vervolg van deze scriptie wordt in hoofdstuk 2 de eerste deelvraag behandeld. Er zal worden ingegaan op huidige mogelijkheden voor IB-ondernemer enerzijds en de DGA anderzijds om fiscaal gefaciliteerd een oudedagsvoorziening op te bouwen. Hierbij wordt het wettelijk kader omtrent de verschillende faciliteiten nader toegelicht. Daarnaast wordt stilgestaan bij de knelpunten die de verschillende faciliteiten met zich brengen. Vervolgens wordt gekeken naar de samenhang van deze faciliteiten en zal het stelsel aan faciliteiten worden beoordeeld op effectiviteit, uitvoerbaarheid en neutraliteit.

In hoofdstuk 3 wordt ingegaan op de economische theorie achter de oudedagsvoorziening. Afgevraagd wordt waarom een oudedagsvoorziening opgebouwd zou moeten worden. Vervolgens wordt vanuit de gedragseconomie gezocht naar verklaringen waarom de ondernemer niet optimaal spaart voor zijn oudedagsvoorziening. Op basis van deze verklaringen wordt afgevraagd waarom de

overheid de opbouw van de oudedagsvoorziening dient te faciliteren en hoe het huidige stelsel compenseert voor het tekortkomende spaargedrag van de ondernemer. Hiermee kan de derde deelvraag worden beantwoord.

In hoofdstuk 4 wordt ingegaan op de in de literatuur reeds aangedragen oplossingen om het huidige stelsel van oudedagsfaciliteiten voor de ondernemer te verbeteren. Ook deze alternatieven zullen worden beoordeeld op effectiviteit, uitvoerbaarheid en neutraliteit. Ten aanzien van de effectiviteit zal tevens worden afgevraagd in hoeverre de alternatieven een oplossing bieden voor de in de gedragseconomie gevonden verklaringen voor het onvoldoende sparen voor de oudedagsvoorziening. Aan de hand van de reeds aangedragen alternatieven wordt onderzocht hoe het huidige stelsel kan worden gewijzigd.

De scriptie wordt in hoofdstuk 5 afgesloten met een samenvatting en conclusie. Bovendien zal een aanbeveling worden gedaan om het huidige stelsel aan te passen zodat het stelsel van oudedagsfaciliteiten bewerkstelligt dat de ondernemer een adequate oudedagsvoorziening kan en daadwerkelijk gaat opbouwen.

2 Mogelijkheden voor de opbouw van een oudedagsvoorziening

2.1 Inleiding

De ondernemer kan zijn pensioen in de regel niet opbouwen door middel van een collectieve pensioenregeling in de tweede pijler. Uitzondering hierop vormen de verplichte bedrijfstak- en beroepspensioenfondsen, waar de ondernemer in bepaalde gevallen verplicht aan dient deel te nemen. De ondernemer is hierdoor voor zijn oudedagsvoorziening in beginsel afhankelijk van de mogelijkheden uit de eerste en de derde pijler. Op grond van art. 9 lid 5 AOW zijn ook de IB-ondernemer en de DGA verzekerd voor de AOW. Ingevolge art. 6 AOW bouwt de ondernemer per jaar dat hij in Nederland woont of werkt 2% van de uitkering op, waardoor in 50 jaar een volledige AOW-uitkering kan worden opgebouwd. Als gevolg van de koppeling van de AOW-gerechtigde leeftijd aan de levensverwachting, stijgt ingevolge art. 7a AOW ook de aanvangsleeftijd ingeval de AOW-gerechtigde leeftijd verder stijgt. De opbouwperiode van de AOW-uitkering blijft daarmee 50 jaar. Voor zijn aanvullende pensioen zal de ondernemer in beginsel moeten terugvallen op de mogelijkheden in de derde pijler, dat wil zeggen de lijfrenten als bedoeld in art. 3.125 Wet IB 2001 en de nettolijfrenten als bedoeld in art. 5.16 Wet IB 2001. Daarnaast kent de wet specifieke oudedagsfaciliteiten voor de IB-ondernemer. Zo kan de IB-ondernemer binnen de eigen onderneming een oudedagsreserve opbouwen. Daarnaast kunnen van de stakingswinst lijfrenten worden aangekocht. Tot slot heeft de gewezen werknemer die winst uit onderneming gaat genieten de mogelijkheid om zijn oude pensioenregeling voor tien jaar voort te zetten. De DGA kan evenals bij de 'gewone' werknemer door de werkgever een pensioen worden toegezegd. Deze kan echter anders dan bij de 'gewone' werknemer vooralsnog zowel intern als extern worden opgebouwd. In dit hoofdstuk wordt allereerst stilgestaan bij de verplichte bedrijfs- en beroepspensioenregelingen. Vervolgens worden de mogelijkheden binnen de derde pijler belicht. Na deze mogelijkheden in de derde pijler, die voor zowel de IB- ondernemer als de DGA openstaan, zal worden ingezoomd op de specifieke faciliteiten voor de IB-ondernemer. Vervolgens worden de mogelijkheden voor de DGA nader toegelicht. Voor elk van deze ondernemers wordt het huidige stelsel getoetst op effectiviteit, uitvoerbaarheid en neutraliteit en wordt gekeken in hoeverre het huidige stelsel voorziet in de opbouwmogelijkheid van een adequate oudedagsvoorziening.

2.2 Tweede pijler pensioen voor de ondernemer

Met de Wet Verplichte Beroepspensioenregeling (hierna: Wet BPR) werd gehoor gegeven aan het verlangen dat bestond in bepaalde takken van het vrije beroep om in collectief verband een

pensioenregeling tot stand te brengen.¹³ Anders dan door middel van individuele voorzieningen kon door middel van een collectieve regeling worden voorzien in een aanpassing van het post-actieve inkomen aan het stijgende algemene inkomenspeil. Daarnaast kon met een collectieve regeling worden bewerkstelligd dat jongere beroepsgenoten door middel van doorsneepremies bijdragen in de hogere lasten van de voorziening voor oudere beroepsgenoten en kan een collectieve regeling voorzien in de toekenning van pensioenrechten over jaren die liggen vóór de inwerkingtreding van de regeling.¹⁴ Deze doelstellingen kunnen enkel via een collectieve regeling worden bereikt indien alle tot een beroepsgroep behorende beroepsbeoefenaars deelnemen aan een dergelijke regeling. De Wet BPR is in de hoofdzaak bedoeld voor de zelfstandig werkzame beroepsgenoot. De bijzondere positie van deze vrije beroepsgenoten, namelijk het ontbreken van een werkgever-werknemerrelatie, maakt dat de aparte wet noodzakelijk is.¹⁵ Toch heeft de wetgever ook de beroepsgenoot werkzaam in loondienst niet willen uitsluiten van deelname aan de verplichte beroepspensioenregeling. Op grond van art. 5 Wet BPR kan de Minister de deelname in een beroepspensioenregeling verplicht stellen indien dit wordt aangevraagd door een beroepspensioenvereniging en deze beroepspensioenvereniging een belangrijke meerderheid van de beroepsgenoten die tot een beroepsgroep behoren, vertegenwoordigt. De beroepspensioenvereniging dient zowel een belangrijke meerderheid van de vrije beroepsbeoefenaars als de beroepsbeoefenaars werkzaam in loondienst te vertegenwoordigen. Op dit moment is voor tien beroepsgroepen een beroepspensioenregeling verplicht gesteld, te weten apothekers, dierenartsen, fysiotherapeuten, huisartsen, medisch specialisten, loodsen, notarissen, verloskundigen, tandartsen en kunstenaars. Door de Wet BPR zoveel mogelijk in overeenstemming te brengen met de Pensioenwet en de Wet Bedrijfstakpensioenfonds 2000 (hierna: Wet BPF), heeft de wetgever beoogd de ongelijke behandeling tussen de beroepsgenoot werkzaam in loondienst en de 'gewone' werknemer tot een minimum te beperken.¹⁶

Naast een pensioenregeling voor een bepaalde beroepsgroep, kan ook binnen een bedrijfstak een pensioenregeling verplicht worden gesteld. Op grond van art. 2 Wet Bpf 2000 kan de Minister op verzoek van het georganiseerde bedrijfsleven binnen een bedrijfstak deelneming in een bedrijfstakpensioenfonds voor een of meer bepaalde groepen die in de bedrijfstak werkzaam zijn, verplichtstellen. Evenals bij de beroepspensioenregeling dient de organisatie die de aanvraag doet, een belangrijke meerderheid van de in de bedrijfstak werkzame personen te vertegenwoordigen. Er wordt hierbij echter geen expliciet onderscheid gemaakt tussen de zelfstandig werkzame personen

¹³ Kamerstukken II 1968-1969, 10216, nr 3, p. 8.

¹⁴ Kamerstukken II 1968-1969, 10216, nr. 3, p. 8.

¹⁵ Kamerstukken II 2003-2004, 29418, nr. 3, p. 4-5.

¹⁶ Kamerstukken II 2003-2004, 29418, nr. 3, p. 5.

binnen de bedrijfstak en personen werkzaam in loondienst. Waar de beroepspensioenregelingen voornamelijk zijn bedoeld voor de zelfstandigen binnen de beroepsgroep, ziet de bedrijfstakpensioenregeling vrijwel uitsluitend op de werknemers binnen een bedrijfstak.¹⁷ Uitzondering hierop zijn het Bpf Schilders en het Bpf Bouw die eveneens verplicht zijn gesteld voor de zelfstandig werkzame schilder respectievelijk stukadoor. De verplichtstelling voor de zelfstandig werkzame schilder zou een gelijk speelveld creëren voor de zelfstandige schilder en de schilder werkzaam in dienstbetrekking.¹⁸ Toch wordt er door zelfstandigenorganisaties ook zekere kritiek geuit op de verplichte pensioenregeling voor de zelfstandige schilder. Zo werd door de Vereniging Zelfstandigen Bouw en stichting ZZP Nederland bezwaar gemaakt tegen de verplichtstelling op grond van onvoldoende representativiteit van de aanvragers.¹⁹ Uit een enquête van de Vereniging Zelfstandigen Bouw onder 1300 schilders blijkt bovendien dat 72% van de respondenten niet aan de pensioenregeling zouden deelnemen indien dit vrijwillig zou zijn.²⁰

Sinds 2015 zijn de bepalingen zoals opgenomen in hoofdstuk II B Wet LB 1964 betreffende de maximale opbouw aan pensioen eveneens maatgevend voor de facilitering van de door de IB-ondernemer afgedragen premies aan de verplichte bedrijfstak- of beroepspensioenregeling.²¹ Als uitgangspunt geldt daarom dat de pensioenopbouw gebaseerd is op een middelloonregeling met een opbouwpercentage van 1,875% per dienstjaar en waarbij de pensioenrichtleeftijd gekoppeld is aan de ontwikkeling van de levensverwachting.²² De pensioengrondslag van de IB-ondernemer wordt ingevolge art. 3.18 lid 4 Wet IB 2001 gesteld op de winst uit onderneming vóór toevoeging aan of afnemering van de oudedagsreserve, vóór aftrek van de ondernemersaftrek en vóór de aftrek van premies uit hoofde van de beroepspensioenregeling, in het derde kalenderjaar voorafgaande aan het jaar van premieaftrek. Hiermee is aansluiting gezocht bij de premiegrondslag voor een oudedagsreserve, lijfrentevoorziening en vrijwillige voortzetting van een pensioenregeling.²³ Om de IB-ondernemer voldoende gelegenheid te geven om zijn inkomen vast te stellen, is gekozen om de winst uit onderneming te nemen van het derde kalenderjaar voorafgaande aan het jaar van

¹⁷ J.A. Gielink, 'Fiscale Kaders voor IB-ondernemers in bedrijfstak- of beroepspensioenregeling', *TPV* 2013/44, p. 2.

¹⁸ OnderhoudNL, 'Zelfstandigen qua pensioen beste af met BPF Schilders', *OnderhoudNL Magazine* 2015/5, p. 6.

¹⁹ Besluit van de Staatssecretaris van Sociale Zaken en werkgelegenheid tot wijziging van de verplichtstelling tot deelneming in het bedrijfstakpensioenfonds voor het schilders-, afwerkings- en glaszetbedrijf, *Stcrt.* 2015, 31061.

²⁰ Zelfstandigen Bouw, 'enquête Schilderspensioen', 24 mei 2016, <https://www.zelfstandigenbouw.nl/nieuws/enquete-schilderspensioen>

²¹ J.A. Gielink, 'Fiscale kaders voor IB-ondernemers in bedrijfstak- of beroepspensioenregeling', *TPV* 2013/44.

²² G.C.M.M. Staats et. al., *De Toekomst van het pensioen van de ondernemer*, Werkgroep Ondernemerspensioen, Tilburg University 2015.

²³ Kamerstukken II 2012-2013, 33 403, nr. 3, p. 3.

pensioenopbouw.²⁴ Gielink stelt mijns inziens terecht dat het niet noodzakelijk is om stelselmatig 3 jaar terug te gaan om de winst vast te stellen, zonder de ondernemer de mogelijkheid te geven om een actuelere winstgrondslag te gebruiken indien deze beschikbaar is.²⁵

Bovendien komt de vrijwillige bedongen pensioenopbouw onder een beroepspensioenregeling waar de ondernemer verplicht aan deelneemt voor fiscale facilitering in aanmerking. Voorwaarde is dat de totale pensioenopbouw binnen de grenzen blijft van de bepalingen van hoofdstuk II B Wet LB 1964 en de vrijwillige premies per jaar niet meer bedragen dan 1/3 van de verplichte premies.²⁶ Een bovenmatige pensioengrondslag kent vergelijkbare consequenties als bij de fiscaal bovenmatige opbouw in de lijfrentesfeer. Indien de ondernemer is uitgegaan van een bovenmatige pensioengrondslag heeft de ondernemer tot zes maanden na afloop van het kalenderjaar de mogelijkheid om de bovenmatige premie te laten terugstorten. Gebeurt dit niet, dan zal over de gehele uitkering uit de beroepspensioenregeling te zijner tijd belasting worden geheven, terwijl de aftrek beperkt is gebleven tot het maximum.²⁷

2.3 Derde pijler pensioen voor de ondernemer

2.3.1 Lijfrenten

2.3.1.1 Wettelijk Kader

Het lijfrenteregime kent een lange geschiedenis met de nodige wijzigingen en beperkingen. Een belangrijke wijziging in het lijfrenteregime werd doorgevoerd door de Wet Brede Herwaardering 1992. De wetgever constateerde dat de regeling onder het pre-Brede-Herwaarderingsregime enerzijds te beperkt en anderzijds juist te ruim was. Te beperkt omdat de toen geldende maxima de gewenste opbouw van een onderhoudsvoorziening konden belemmeren. In de memorie van toelichting wordt hierbij de ondernemer met een sterk fluctuerend inkomen als voorbeeld genoemd. Een lagere winst beperkt de ruimte om een oudedagsvoorziening op te bouwen terwijl in financieel goede jaren de geldende maxima de mogelijkheid om extra geld opzij te zetten voor de oudedagsvoorziening beperken. Tegelijkertijd was het pre-Brede-Herwaarderingsregime te ruim omdat het lijfrentekapitaal ook kon worden aangewend voor andere doeleinden dan een

²⁴ Kamerstukken II 2012-2013, 33 403, nr. 3, p. 3.

²⁵ J.A. Gielink, 'Fiscale kaders voor IB-ondernemers in bedrijfstak- of beroepspensioenregeling', *TPV* 2013/44, p. 7.

²⁶ Kamerstukken II 2012-2013, 33 403, nr. 3, p. 4.

²⁷ J.A. Gielink, 'Fiscale kaders voor IB-ondernemers in bedrijfstak- of beroepspensioenregeling', *TPV* 2013/44, p. 7.

oudedagsvoorziening.²⁸ Hierdoor werd de regeling veelvuldig gebruikt om enkel de op de belastingplichtige rustende belastingdruk te verminderen.²⁹ Met de Wet Brede-Herwaardering werd dan ook bewerkstelligd dat enkel de premie in aftrek kwam van lijfrenten waarmee een voorziening werd getroffen met het oog op een te verwachten inkomensterugval in de toekomst.³⁰ Bij de overgang naar de Wet IB 2001 zijn de uitgangspunten van de Wet Brede-Herwaardering overeind gebleven, maar zijn nadien nog verschillende wijzigingen aangebracht, met name in de systematiek van de bepaling van de ruimte voor premieaftrek.³¹

Onder de huidige regelgeving bepaalt art. 3.127 Wet IB 2001 dat premies voor lijfrenten die ter compensatie dienen van een pensioentekort voor aftrek in aanmerking komen. Onder lijfrente wordt ingevolge art. 1.7 lid 1 sub a Wet IB 2001 verstaan een recht op grond van een levensverzekering op een vaste en gelijkmatige periodieke uitkering die uiterlijk eindigt bij overlijden. Daarnaast wordt ingevolge art. 1.7 lid 1 sub b Wet IB 2001 een recht op het tegoed van een lijfrentespaarrekening of de waarde van een lijfrentebeleggingsrecht eveneens aangemerkt als lijfrente. De waarde van de lijfrentespaarrekening of het lijfrentebeleggingsrecht kan, indien het niet wordt aangewend ter verkrijging van een lijfrente als bedoeld in art. 3.125 Wet IB 2001, worden uitgekeerd in vaste en gelijkmatige termijnen. De minimale uitkeringsperiode bedraagt in een dergelijk geval vijf jaar voor een tijdelijke oudedagsuitkering van niet meer dan €21.248 per jaar of anders minimaal 20 jaar. De uitkering kan tevens ingaan vijf jaren voor het bereiken van de AOW-gerechtigde leeftijd, waarbij de minimale periode van 20 jaar wordt verhoogd met het aantal jaren dat de eerste termijn is uitgekeerd vóór de AOW-gerechtigde leeftijd. De gerechtigde heeft hiermee de keuze om het langlevens risico af te dekken door middel van lijfrenten of zelf te dragen door middel van een uitkering van het vermogen in vaste en gelijkmatige termijnen.

De maximale aftrek laat zich berekenen door 13,8% van de premiegrondslag verminderd met factor 6,5 maal de aangroei van pensioenaanspraken en de dotatie aan de oudedagsreserve. Deze aangroei van pensioenaanspraken, de zogenaamde factor A, betreft de waardeaanegroei in het kalenderjaar voorafgaande aan het jaar waarvoor de aftrek wordt gevraagd. Hiermee wordt beoogd dat iedereen op een eerder moment kan beschikken over de gegevens die nodig zijn om de aftrekruimte voor lijfrentepremie te bepalen.³² Nu voor de beschikbare premieregeling de pensioenuitkomst en

²⁸ Kamerstukken II 1988-1989, 21 198, nr. 3. 6-7.

²⁹ A.J.M. Arends, Cursus belastingrecht IB 3.7.0.A, Historie van het lijfrenteregime.

³⁰ H. van Toledo, 'Commentaar bij Wet IB 2001 art. 3.125', in: J.W. van den Berge et. al. (red.), *NDFR Deel Inkomstenbelasting*, SDU: Den Haag (online).

³¹ A.J.M. Arends, Cursus Belastingrecht IB.3.7.0.A, Historie van het lijfrenteregime.

³² T.H.M. Willemssen, 'De factor A bij de lijfrentepremieaftrek', *Belastingbrief* 2004/02.

daarmee tevens de factor A onzeker is, wordt de factor A in een dergelijk geval fictief vastgesteld. De hoogte is hierbij afhankelijk van enerzijds de pensioenpremiegrondslag en anderzijds de leeftijd van de pensioengerechtigde leeftijd in het desbetreffende jaar.³³ De premiegrondslag bestaat ingevolge art. 3.127 lid 3 Wet IB 2001 uit de winst uit onderneming vóór toevoeging aan en afnemings van de oudedagsreserve en vóór de ondernemersaftrek, het belastbare loon, het belastbare resultaat uit overige werkzaamheden en de belastbare periodieke uitkeringen en verstrekkingen voor een maximum van €101.519 verminderd met een franchise van €11.996 (2016). Deze franchise is anders dan de AOW-franchise voor pensioenen vast, waardoor geen rekening gehouden kan worden met een deeltijdfactor. Voor het percentage van de premiegrondslag is aansluiting gezocht bij de opbouwruimte van het pensioen in de tweede pijler, waardoor het ambitieniveau van het pensioen in de derde pijler gelijk is aan de tweede pijler.³⁴

Daarnaast voorziet art. 3.127 lid 2 Wet IB 2001 in een inhaalbaarheid indien in de afgelopen zeven jaar de jaarruimte niet of niet volledig is benut. De niet-gebruikte ruimte, de zogenaamde reserveringsruimte, kan vervolgens in een later jaar alsnog in aanmerking worden genomen, voor zover het alsnog in aanmerking te nemen bedrag niet meer is dan 17% van de premiegrondslag met een absoluut maximum van €7.088. Indien de belastingplichtige een leeftijd heeft die ten hoogste tien jaar lager is dan de pensioengerechtigde leeftijd, wordt dit maximum verhoogd tot €13.997.

2.3.1.2 Knelpunten lijfrenten

Ten aanzien van de berekening van de jaarruimte valt op dat voor de premiegrondslag wordt aangesloten bij het inkomen van het voorgaande jaar. Over het inkomen uit jaar 1 kan hierdoor pas premie worden betaald in jaar 2. Door het fluctuerende inkomen van de ondernemer bestaat de kans dat hoewel er voldoende jaarruimte bestaat, er te weinig inkomen wordt genoten in het volgende jaar om de premie daadwerkelijk te kunnen betalen. De inhaalbaarheid is vervolgens beperkt tot zeven jaar waarbij de reserveringsruimte tevens is beperkt tot bepaalde maxima. Hierdoor zou in een jaar waarin de ondernemer een lage premiegrondslag heeft, de inhaalbaarheid niet volledig gebruikt kunnen worden. Dietvorst et al. noemen het dan ook niet logisch om de reserveringsruimte te beperken tot 7 jaar en het opnemen van een inkomenstoets en absoluut maximum.³⁵ De beperkte inhaalbaarheid kan hiermee tot gevolg hebben dat de jaarruimte niet volledig wordt benut, hetgeen afbreuk doet aan de effectiviteit van de opbouw van de oudedagsvoorziening door middel van lijfrenten.

³³ T.H.M. Willemssen, 'De factor A bij de lijfrentepremieaftrek', *Belastingbrief* 2004/02.

³⁴ Kamerstukken II 1999-2000, 26 727, nr. 19, p. 36-37.

³⁵ G.J.B. Dietvorst et al., *Gelijke Behandeling Pensioen en Lijfrente*, Tilburg: Universiteit van Tilburg 2006, p. 47.

Daarnaast lijkt de opbouw van vermogen via de derde pijler achter te blijven bij de opbouw van vermogen via de tweede pijler. Uit een onderzoek van Watson Wyatt uit 2006 blijkt dat via de derde pijler slechts 55% kan worden opgebouwd ten opzichte van het vermogen dat via de tweede pijler kan worden opgebouwd.³⁶ Ondanks dat voor het percentage van de premiegrondslag dus aansluiting is gezocht bij de opbouwruimte in de tweede pijler, lijkt de opbouwruimte binnen de derde pijler dus kleiner. Hierdoor zou het ambitieniveau van 75% van het gemiddelde inkomen niet kunnen worden behaald via enkel de derde pijler. Ook Dietvorst et al. wijzen op het verschil in fiscaal gefaciliteerde opbouwmogelijkheid tussen pensioenen en lijfrenten, waardoor de belastingplichtige die voor zijn oudedagsvoorziening is aangewezen op het lijfrenteregime beperkt wordt in zijn opbouwmogelijkheden.³⁷

Ten aanzien van de uitvoerbaarheid van de lijfrentepremieaftrek valt met name de reserveringsruimte van voorgaande jaren op. Staats et al. stellen mijns inziens terecht dat de in art. 3.127 Wet IB 2001 opgenomen reserveringsruimte voor lijfrenten en banksparen complex is en merken op dat deze door de deelnemer zelf dient te worden geadministreerd.³⁸

2.3.2 Nettolijfrente

2.3.2.1 Wettelijk kader

Nu de pensioenopbouw is gemaximeerd op een salaris van €101.519 (2016), is een regeling getroffen voor het salaris boven dit maximum, de nettolijfrente. Met de nettolijfrente wordt beoogd om de opbouw van een oudedagsvoorziening boven dit maximum mogelijk te maken. De faciliteit is dan ook uitdrukkelijk bedoeld om te voorzien in inkomen voor de oude dag.³⁹ De nettolijfrente is een vrijwillige oudedagsvoorziening die openstaat voor iedereen, ongeacht men werknemer, ondernemer of resultaatgenieter is.⁴⁰ Als nettolijfrente wordt aangemerkt een lijfrente als bedoeld in art. 3.125 Wet IB 2001 en lijfrentespaarrekening of lijfrentebeleggingsrecht als bedoeld in art. 3.126a Wet IB 2001. De nettolijfrente wordt betaald uit het netto-inkomen, maar de waarde van de nettolijfrente is op grond van art. 5.16 lid 1 Wet IB 2001 vrijgesteld van de vermogensrendementsheffing in box 3. Daarnaast worden de periodieke uitkeringen uit de

³⁶ M.E. Kastelein et al., *Gelijke behandeling van pensioen in werknemers- en ondernemerssfeer*, Amstelveen: Watson Wyatt 2006.

³⁷ G.J.B. Dietvorst et al., *Gelijke Behandeling Pensioen en Lijfrente*, Tilburg: Universiteit van Tilburg 2006, p. 53.

³⁸ G.C.M.M. Staats et. al., *De Toekomst van het pensioen van de ondernemer*, Werkgroep Ondernemerspensioen, Tilburg University 2015, p. 38.

³⁹ Kamerstukken II 2013-2014, 33 847, nr. 3, p. 9-10.

⁴⁰ Kamerstukken II 2013-2014, 33 847, nr. 7, p. 10.

nettolijfrente ingevolge art. 3.100 lid 3 Wet IB 2001 niet belast in box 1. De opbouw van de oudedagsvoorziening boven het maximum van €101.519 wordt hiermee dus niet gefaciliteerd via de omkeerregel, maar wel wordt bewerkstelligd dat de belastingplichtige op vrijwillige basis alsnog een pensioenresultaat kan bereiken dat overeenkomt met een bruto-opbouw van 1,875%.⁴¹ De maximale premie is dan ook vastgesteld aan de hand van de fiscaal maximaal toegestane premiestaffels voor brutopensioenregelingen op basis van de 4%-staffel vermenigvuldigd met de factor (100%-T), waarbij T ingevolge art. 5.16 lid 4 Wet IB 2001 het maximale percentage is voor de heffing van belasting over werk en woning. Hierdoor is de maximale beschikbare premie voor nettolijfrenten, anders dan bij de 'normale' lijfrenten, leeftijdsafhankelijk. Met de koppeling aan de 4%-staffel heeft de wetgever beoogd dat, overeenkomstig art. 18a lid 3 Wet LB 1964, na een tijdsevenredige opbouw van 40 jaar op de pensioenleeftijd een uitkering kan worden bereikt van niet meer dan 75% van de gemiddelde grondslag.⁴² Ondanks dat ook bij zowel de 'normale' als bij de nettolijfrenten de koppeling met het ambitieniveau uit de tweede pijler wordt gemaakt, werkt het maximale percentage dus verschillend uit. Daarnaast kent art. 5.16b lid 2 Wet IB 2001 een inhaalmogelijkheid overeenkomstig art. 3.127 tweede lid Wet IB 2001, met dien verstande dat de daar genoemde maxima moeten worden vermenigvuldigd met de eerder genoemde netto-factor.

Ter voorkoming van een mogelijke dubbele heffing bij emigratie is in art. 5.16c lid 7 Wet IB 2001 een afkoopmogelijkheid opgenomen. Indien de lijfrenteregeling direct voorafgaand aan emigratie wordt afgekocht wordt de box-3 vrijstelling niet teruggenomen. Dit is anders dan afkoop op enig ander moment, waarbij de vrijstelling op grond van art. 5.16c lid 2 Wet IB 2001 voor maximaal 10 jaar zal worden teruggenomen.

2.3.2.2 Knelpunten nettolijfrente

De nettolijfrente-faciliteit bestaat dus uit een vrijstelling voor de vermogensrendementsheffing, waarbij de premies worden betaald uit het netto-inkomen. De omkeerregel is hiermee niet van toepassing waardoor de belastingheffing niet aansluit bij het genietingstijdstip van het inkomen. Daarentegen is het rendement dat wordt behaald door middel van de nettolijfrenten onbelast. De nettolijfrente kent eenzelfde complexe en beperkte inhaalmogelijkheid als de 'normale' lijfrenteregeling. Bovendien gelden voor de inhaalmogelijkheid van nettolijfrenten de maxima van de 'normale' lijfrenten als bedoeld in art. 3.127 lid 2 Wet IB 2001. Doordat maximale beschikbare

⁴¹ Kamerstukken II 2013-2014, 33 847, nr. 7, p. 12.

⁴² Kamerstukken II 2013-2014, 33847, nr. 3, p.9.

premie voor de nettolijfrenten leeftijdsafhankelijk is, zal inhaal op latere leeftijd steeds moeilijker worden. De jaarruimte wordt immers steeds hoger, terwijl de maxima om in te halen gelijk blijven.

2.4 Overige faciliteiten IB-ondernemer

2.4.1 Oudedagsreserve

2.4.1.1 Wettelijk Kader

De oudedagsreserve vindt zijn ontstaan in de Commissie-Van Soest, welke commissie tot doel had om de verschillen in belastingheffing van zelfstandigen te vergelijken met loontrekkenden.⁴³ De commissie constateerde dat de zelfstandige werd achtergesteld ten opzichte van de werknemer nu deze geen mogelijkheid had om ten laste van de winst een redelijke pensioenvoorziening op te bouwen. Daarnaast trok de commissie de parallel met art. 29 Pensioen- en Spaarfondsenwet (oud), op grond waarvan de aan directeuren van de rechtspersoon toegekende pensioenrechten in eigen beheer kon worden gehouden.⁴⁴ In de parlementaire geschiedenis wordt opgemerkt dat veel ondernemers een oudedagsvoorziening opbouwen in de vorm van vermogen dat in de eigen onderneming wordt geïnvesteerd, maar dat zij hierin worden belemmerd doordat zij dit vermogen niet fiscaal gefaciliteerd kunnen opbouwen.⁴⁵ De oudedagsreserve had dan ook primair als doel om de fiscale behandeling van de ondernemer en de werknemer op het punt van de oudedagsvoorziening gelijk te trekken.⁴⁶ Toch werd met de faciliteit niet beoogd om voor een toereikende pensioenvoorziening te zorgen, maar enkel om de ondernemer de mogelijkheid te geven om binnen de onderneming te sparen voor de oude dag.⁴⁷ Naast de fiscale begeleiding van het sparen in de eigen onderneming voor de oude dag, beoogt de oudedagsreserve tevens te voorzien in de financieringsbehoefte van de onderneming.⁴⁸

Art. 3.68 Wet IB 2001 bepaalt dat de ondernemer jaarlijks 9,8% (2016) van zijn winst, doch niet meer dan €8631 (2016), mag doteren aan de oudedagsreserve. Dit percentage is 2014 als gevolg van de stapsgewijze verhoging van de pensioenleeftijd verlaagd en wordt sindsdien periodiek verder verlaagd afhankelijk van de levensverwachting.⁴⁹ Onder winst wordt hierbij ingevolge het derde lid van art. 3.68 Wet IB 2001 verstaan de winst vóór toevoeging aan of afnemings van de

⁴³ A.O. Lubbers en G.T.K Meussen, *Hoofdzaken winst uit onderneming*, Deventer: Kluwer 2012, p. 159.

⁴⁴ Kamerstukken II 1970-1971, 11 259, nr. 2, p. 7.

⁴⁵ Kamerstukken II 1972-1973, 11818, nr. 6, p. 3.

⁴⁶ Kamerstukken II 1972-1973, 11818, nr. 6 p. 7.

⁴⁷ A.O. Lubbers en G.T.K Meussen, *Hoofdzaken winst uit onderneming*, Deventer: Kluwer 2012, p. 160.

⁴⁸ Kamerstukken II 1972-1973, 11818, nr. 6, p. 7.

⁴⁹ Kamerstukken II 2011-2012, 33 290, nr. 2, p. 5.

oudedagsreserve. Daarnaast moet de winst worden vermeerderd met de betaalde premies uit hoofde van een pensioenregeling voor de ondernemer, waarbij wordt gedoeld op de verplichte bedrijfstak- en beroepsgroepspensioenregeling of de vrijwillige voortzetting. De betaalde premies moeten vervolgens worden afgetrokken van het maximaal te doteren bedrag. Hiermee wordt cumulatie van opbouw mogelijkheden voorkomen.

Voorwaarde voor de dotatie aan de oudedagsreserve is dat de ondernemer aan het urencriterium van art. 3.6 Wet IB 2001 voldoet en bij aanvang van het kalenderjaar de pensioengerechtigde leeftijd nog niet heeft bereikt. Dit betekent dat de ondernemer die minder dan 1225 uur per jaar in de onderneming werkzaam is, niet kan doteren aan de oudedagsreserve. Verder geldt als voorwaarde dat de omvang van de oudedagsvoorziening niet boven het ondernemingsvermogen uitstijgt. Zo wordt in de parlementaire geschiedenis opgemerkt dat wie geen ondernemingsvermogen heeft, ook geen fiscale hulp behoeft bij de financiering daarvan in de vorm van een oudedagsreserve.⁵⁰

De heffing over de oudedagsreserve wordt op grond van art. 3.70 lid 2 Wet IB 2001 uitgesteld totdat deze, al dan niet verplicht, afneemt. In de wet is een tweetal verplichte afnames opgenomen. Allereerst neemt de oudedagsreserve af indien deze wordt omgezet in lijfrentes. Per saldo vindt hierbij echter geen heffing plaats omdat deze wegvalt tegen de premieaftrek op grond van art. 3.128 Wet IB 2001. Daarnaast neemt de oudedagsreserve af indien en voor zover het bedrag van de reserve het ondernemingsvermogen overtreft. Dit geldt echter enkel voor de gevallen waarin de onderneming geheel of gedeeltelijk wordt gestaakt, de ondernemer de leeftijd van 65 jaar heeft bereikt of indien de ondernemer in het kalenderjaar en het voorgaande kalenderjaar niet voldoet aan het urencriterium.

Extra toevoeging aan de oudedagsreserve is slechts in beperkte gevallen mogelijk. Enerzijds kan ingevolge art. 3.69 lid 1 sub a Wet IB 2001 een extra toevoeging worden gedaan indien in het voorafgaande jaar de oudedagsreserve is afgenomen omdat de onderneming deels is gestaakt of omdat de ondernemer niet aan het urencriterium voldeed. Art. 3.69 lid 1 sub b wet IB 2001 bepaalt dat een extra toevoeging eveneens mogelijk is in verband met een geruisloze terugkeer uit de BV of NV. In beginsel zouden de lijfrente- en pensioenverplichtingen van de vennootschap aan de aandeelhouder moeten vrijvallen of worden ondergebracht bij een professionele verzekeraar. Indien de lijfrenteverplichtingen echter zijn ontstaan bij de inbreng van de onderneming in de vennootschap als gevolg van een oudedagsreserve, dan kan dit bedrag extra worden toegevoegd aan de

⁵⁰ Kamerstukken II 1972-1973, 11818, nr. 6, p. 8.

oudedagsreserve.⁵¹ Ook in deze gevallen geldt de oudedagsvoorziening niet boven het ondernemingsvermogen mag uitstijgen. Inhaal van niet gebruikte ruimte om te doteren uit eerdere jaren is niet mogelijk.

2.4.1.2 Knelpunten oudedagsreserve

De praktische uitwerking van de oudedagsreserve maakt dat deze alles behalve onomstreden is. Zo werd onder andere door de studietoelstand Belastingstelsel en een commissie van de Vereniging van Belastingwetenschap gepleit voor afschaffing van de oudedagsreserve.⁵² Mede door de tweeledige doelstelling van de oudedagsreserve, waarbij wordt beoogd te voorzien in enerzijds een mogelijkheid om een oudedagsvoorziening op te bouwen en anderzijds in de financieringsbehoefte van de onderneming, brengt de oudedagsreserve de nodige problemen met zich.

De oudedagsreserve is in feite niets meer dan een passiefpost op de balans van de onderneming met een latente belastingclaim. Er wordt hierdoor niet zozeer gespaard voor de oude dag, maar enkel voorzien in een aftrekpost voor de ondernemer. Bovendien mag de reserve niet oprenten. Op het moment dat de reserve wordt aangewend om lijfrenten aan te schaffen, bestaat door het gebrek aan oprenting en daadwerkelijke reservering een grote kans dat er onvoldoende liquide middelen in de onderneming aanwezig zijn om de lijfrentepremie van te bekostigen. De studietoelstand Belastingstelsel waarschuwt daarnaast voor het zogenoemde *lock in*-effect, waardoor het geld in de eigen onderneming wordt geïnvesteerd, zonder dat dit de meest efficiënte investering behoeft te zijn.⁵³

Het gebrek aan de mogelijkheid van inhaaldotaties staat eveneens een vorming van een adequate oudedagsvoorziening in de weg. Met name door de fluctuerende winst die eigen is aan een onderneming, bestaat de kans dat in het ene jaar relatief weinig kan worden gedoteerd aan de oudedagsreserve terwijl de dotatie in een jaar met een hoge winst wordt beperkt door het absolute maximum van €8631. Een tegenvallende winst of zelf een verlies in een bepaald jaar vertaalt zich hierdoor in een lagere oudedagsvoorziening voor de ondernemer, zonder dat dit kan worden hersteld.

⁵¹ A.O. Lubbers en G.T.K. Meussen, *Hoofdzaken winst uit onderneming*, Deventer: Kluwer 2012, p. 163.

⁵² S. Weeghel et al., *Continuïteit en Vernieuwing; Een visie op het belastingstelsel*, Studietoelstand Belastingstelsel, Den Haag 2010 en H.M. Kapelle et al., 'Fiscale behandeling van oudedagsvoorzieningen: het kan beter, eerlijker, efficiënter en eenvoudiger', *WFR* 2012/232.

⁵³ S. Weeghel et al., *Continuïteit en Vernieuwing; Een visie op het belastingstelsel*, Studietoelstand Belastingstelsel, Den Haag 2010, blz. 81.

Daarnaast loopt men over de oudedagsvoorziening het gehele ondernemersrisico.⁵⁴ Wanneer de onderneming failliet gaat, blijft de ondernemer met lege handen achter. Dit is anders bij de fiscaal gefaciliteerde lijfrente, waarbij de curator ingeval van faillissement op grond van art. 7.698 lid 4 BW de lijfrentepolis niet kan afkopen. De waarde van de levensverzekering valt hiermee buiten de faillissementsboedel. Op grond van art. 21 onderdeel 7 Faillissementswet valt ook de aanspraak op het tegoed van een lijfrentespaarrekening of de waarde van een lijfrentebeleggingsrecht als bedoeld in art. 1.7 lid 1 onderdeel b Wet IB 2001 buiten het faillissement.

De effectiviteit van de oudedagsvoorziening laat dan ook sterk te wensen over. Met name het gebrek aan oprenting en inhaal mogelijkheden maken dat de vorming van een oudedagsreserve allerm minst een adequate oudedagsvoorziening met zich brengt. Daarentegen maakt dit wel dat complexe regelgeving omtrent de oprenting en inhaaldotaties niet nodig is, hetgeen de uitvoerbaarheid van de regeling sterk ten goede komt.

2.4.2 Stakingslijfrente

2.4.2.1 Wettelijk kader

Indien de onderneming wordt gestaakt, zal de ondernemer moeten afrekenen over de stakingswinst. Op het moment van staking zal op grond van art. 3.61 Wet IB 2001 over alle voordelen die niet eerder in de heffing zijn betrokken, alsnog moeten worden afgerekend. De ondernemer kan echter ingeval van gehele of gedeeltelijke staking van de onderneming ingevolge art. 3.129 Wet IB 2001 deze stakingswinst omzetten in lijfrenten. Het huidige art 3.129 Wet IB 2001 is vrijwel ongewijzigd overgenomen van art. 45a Wet IB 1964. De wetgever beoogde middels de stakingslijfrentepremieaftrek de ondernemer een mogelijkheid te geven om zijn oudedagsvoorziening aan te vullen.⁵⁵ Door de restricties aan de oudedagsreserve kan het namelijk zo zijn dat de oudedagsvoorziening tekort schiet. Bovendien kunnen geen lijfrentepremies worden afgestort wanneer het geld voor binnen de onderneming beschikbaar dient te blijven. Om dit tekort in de oudedagsvoorziening aan te vullen achtte de wetgever het nodig om de stakingslijfrente ook in de Wet IB 2001 over te nemen.⁵⁶

Art. 3:129 Wet IB 2001 bepaalt dat indien de onderneming geheel of gedeeltelijk wordt gestaakt, de winst die hieruit voortvloeit kan worden omgezet in een lijfrente. Ook ten aanzien van de

⁵⁴ H. van Burik, L.M.A. van Langerak en G.M.C.P. Maarhuis, 'Moet de fiscale oudedagsreserve zelf met pensioen? Eerst een goede opvolger vinden!', *Forfaitair* 2012/255.

⁵⁵ Kamerstukken II 1998-1999, 26727, nr. 3, p. 168.

⁵⁶ Kamerstukken II 1998-1999, 26 727, nr. 3, p. 168.

stakingslijfrente wordt onder lijfrente als bedoeld in art. 3.124 Wet IB 2001 tevens verstaan de lijfrentespaarrekening en het lijfrentebeleggingsrecht. De lijfrentepremies zijn gemaximeerd op de stakingswinst, doch niet meer dan de maxima genoemd in art. 3:129 tweede lid Wet IB 2001. Dit betekent dat de ondernemer die ten tijde van het staken de leeftijd heeft van ten hoogste vijf jaar lager dan de pensioengerechtigde leeftijd maximaal €447.047 van de stakingswinst mag omzetten in lijfrentes. Dit bedrag geldt ook ingeval de ondernemer voor ten minste 45% arbeidsongeschikt is geraakt of de onderneming wordt gestaakt als gevolg van het overlijden van de ondernemer. Indien de ondernemer 15 jaar jonger is dan de pensioengerechtigde leeftijd of hij de lijfrentes direct doet ingaan, komt hij slechts in aanmerking voor de omzetting van €223.531 en in de overige gevallen €111.771. De ratio achter deze koppeling aan de leeftijd van de ondernemer is dat de jonge ondernemer nog meer tijd heeft om zijn oudedagsvoorziening op te bouwen dan de oudere ondernemer.⁵⁷ Deze ratio is in overeenstemming met het aanvullende karakter van de stakingslijfrentepremieaftrek

Het aanvullende karakter van de stakingslijfrente komt eveneens terug in het feit dat bij de bedragen rekening wordt gehouden met de reeds opgebouwde voorzieningen. De reeds opgebouwde voorzieningen zijn limitatief opgesomd in art. 3.129 lid 3 Wet IB 2001 en bestaan uit de waarde in het economisch verkeer van pensioenaanspraken als in art. 3.13 eerste lid onderdelen b en c Wet IB 2001, het bedrag van de oudedagsreserve, lijfrentepremies uit eerdere jaren, waaronder ook de reeds omgezette oudedagsreserve, en bedragen die eerder als stakingslijfrentepremie in aanmerking zijn genomen. Opgemerkt moet wel worden dat de reeds opgebouwde aanspraken uit een pensioenregeling enkel zien op in het kader van de onderneming opgebouwde aanspraken. Pensioenaanspraken uit een eerdere werknemersperiode vallen hierdoor niet onder art. 3:129 lid 3 onderdeel b Wet IB 2001.⁵⁸ Verheij stelt mijns inziens terecht dat dit niet in overeenstemming is met de ratio van de stakingslijfrentepremieaftrek.⁵⁹ De stakende ondernemer met een werknemerspensioen heeft immers een kleiner pensioentekort dan de ondernemer zonder werknemerspensioen en heeft dus een kleinere aanvulling nodig. Dietvorst en Van Osch stellen hiernaast dat het feit dat het begrip pensioenregeling in art. 3.13 Wet IB 2001 cursief is gedrukt, inhoudt dat het gaat om pensioenregelingen in de zin van art. 1.7 Wet IB 2001, waardoor ook een werknemerspensioen onder art. 3.129 lid 3 onderdeel b Wet IB 2001 valt.⁶⁰

⁵⁷ G. Verheij, 'De stakingslijfrenteaftrek, volwaardige oudedagsvoorziening?', *Forfaitair* 2010/205.

⁵⁸ Besluit van 28 december 2004, nr. CPP2004/633M, NTFR 2005/39.

⁵⁹ G. Verheij, 'De stakingslijfrenteaftrek, volwaardige oudedagsvoorziening?', *Forfaitair* 2010/205.

⁶⁰ G.J.B. Dietvorst en A.E.M. van Osch, *Lijfrenten*, Deventer: Kluwer 2003, p. 156.

2.4.2.1 Knelpunten stakingslijfrentepremieaftrek

Vanuit het aanvullende karakter van de stakingslijfrente bezien, ligt het voor de hand dat rekening wordt gehouden met reeds opgebouwde voorzieningen. Toch is de regeling op geen enkele manier gekoppeld aan het ambitieniveau van 70% van het laatstverdiende of 75% van het gemiddelde inkomen. Door geen rekening te houden met de bestaansduur van de onderneming, het in voorafgaande jaren genoten inkomen en het eerder genoemde ambitieniveau, brengt de stakingslijfrente onzekerheid mee omtrent de hoogte van de oudedagsuitkering van de ondernemer.⁶¹ De regeling werkt daarentegen met forfaitaire bedragen die sterk afhankelijk zijn van de leeftijdscategorie waar de ondernemer binnen valt. Enerzijds kan dit leiden tot een veel hogere uitkering dan 75% van de gemiddelde winst, anderzijds kan dit leiden tot een onvoldoende aanvulling van de oudedagsvoorziening door middel van de stakingslijfrentepremieaftrek.⁶²

Hoewel de wetgever erkent dat het binnen de gedachte van de oudedagsvoorziening beter zou zijn om de stakingslijfrentepremieaftrek toe te spitsen op de individuele behoefte van de ondernemer, kiest zij vanwege de eenvoud voor een forfaitaire benadering.⁶³ Hoewel dit dus ten goede komt aan de uitvoerbaarheid van de stakingslijfrente, doet het afbreuk aan de effectiviteit en de neutraliteit van de regeling.

2.4.3 Vrijwillige voortzetting pensioenregeling

2.4.3.1 Wettelijk kader

In de pensioenovereenkomst tussen de werkgever en de werknemer kan overeen worden gekomen dat de pensioenregeling na ontslag voor eigen rekening vrijwillig kan worden voortgezet. De pensioenregeling kan in beginsel worden voortgezet voor een periode van drie jaar. De gewezen werknemer die winst uit onderneming geniet als bedoeld in art. 3.8 Wet IB 2001 kan ingevolge art. 54 lid 2 PW zijn oude pensioenregeling echter voor tien jaar voortzetten. Indien de ondernemer wil opteren voor de vrijwillige voortzetting, dan zal hij binnen negen maanden na beëindiging van de dienstbetrekking een verzoek moeten doen bij de pensioenuitvoerder. Sinds 1 januari 2012 wordt op grond van art. 10a Uitv.besl. LB 1965 onder voorwaarden de vrijwillige voortzetting ook fiscaal tien jaar gefaciliteerd.⁶⁴ Fiscaalrechtelijk is het ten aanzien van de duur van de vrijwillige voortzetting, anders dan civielrechtelijk, niet relevant in welke hoedanigheid de pensioenregeling wordt

⁶¹ H. van Burik, L.M.A. van Langerak, G.M.C.P. Maarhuis, 'Moet de fiscale oudedagsreserve zelf met pensioen? Eerst een goede opvolger vinden!', *Forfaitair* 2012/225.

⁶² J.J.M. Jansen, 'Actualiteiten op het gebied van de stakingsproblematiek', *TFO* 2005/159.

⁶³ Kamerstukken II 1998-1999, 26 727, nr. 3, p. 168.

⁶⁴ Besluit van 22 december 2011 tot wijziging van enige fiscale uitvoeringsbesluiten.

voortgezet. Zowel de oud-werknemer die wederom in dienstbetrekking treedt als de oud-werknemer die een onderneming start, kan onder voorwaarden de oude pensioenregeling tien jaar vrijwillig voortzetten. In het besluit van 6 november 2015 zijn deze voorwaarden nader uitgewerkt.⁶⁵ Zo is het niet toegestaan om de pensioenregeling tijdens de vrijwillige voortzetting te verbeteren, tenzij het gaat om een verbetering van de collectieve regeling, primair gericht op de actieve werknemers van de oud-werkgever. Daarnaast kan de vrijwillige voortzetting slechts plaatsvinden voor zover geen cumulatie plaatsvindt met een andere pensioenregeling of de vorming van een oudedagsvoorziening. Het pensioengevend loon is gemaximeerd op het laatstverdiende loon en vanaf het vierde kalenderjaar van vrijwillige voortzetting geldt daarnaast als maximum dat het pensioengevend loon niet hoger is dan het gezamenlijk bedrag van de winst uit onderneming, het belastbare loon, resultaat uit overige werkzaamheden en periodieke uitkeringen zoals is vastgesteld in het tweede kalenderjaar voorafgaand aan het desbetreffende kalenderjaar. Daarnaast geldt het maximum van €101.519 ook voor de vrijwillige voortzetting.

Om te voorkomen dat een incidenteel laag inkomen de voortdurende pensioenopbouw doorbreekt, mag een jaar waarin geen pensioengrondslag resteert toch als dienstjaar in aanmerking worden genomen op voorwaarde dat niet meer de €1 premie is betaald.

2.4.3.1 Knelpunten vrijwillige voortzetting

Uit onderzoek in opdracht van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid blijkt dat, hoewel de meerderheid van de pensioenfondsen een mogelijkheid kent om de pensioenregeling na ontslag drie jaar voort te zetten, slechts enkele fondsen de mogelijkheid bieden om als ondernemer de pensioenregeling voor tien jaar voort te zetten.⁶⁶ Hoewel fiscaal en civielrechtelijk de mogelijkheid dus wordt gegeven om de pensioenregeling voort te zetten, wordt deze mogelijkheid door de pensioenfondsen zelf slechts in beperkte mate gegeven. Daarnaast blijkt dat van de mogelijkheid om de oude pensioenregeling voort te zetten slechts zeer beperkt gebruik wordt gemaakt. Geschat wordt dat maximaal 650 zelfstandigen hun oude pensioenregeling zelfstandig voortzetten. Het lage pensioenbewustzijn bij de startende ondernemer, het niet goed aansluiten bij de individuele wensen en de hoge kosten van de oude regeling worden in het onderzoek als mogelijke oorzaken aangedragen.⁶⁷ De staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid concludeert dan ook dat

⁶⁵ Besluit van 6 november 2015, BLKB2015/830M, *Stcrt.* 2014, 40404.

⁶⁶ Bureau Bartels, *Onderzoek vrijwillige voortzetting pensioenfondsen voor zelfstandigen*, Amersfoort 27 januari 2016, p. 27.

⁶⁷ Bureau Bartels, *Onderzoek vrijwillige voortzetting pensioenfondsen voor zelfstandigen*, Amersfoort 27 januari 2016, p. 28-29.

de vrijwillige voortzetting niet het geschikte instrument is om de ondernemer voldoende pensioen op te laten bouwen.⁶⁸ De vrijwillige voorzetting schiet hierdoor op zowel effectiviteit als uitvoerbaarheid tekort.

2.5 Faciliteiten DGA

2.5.1 Pensioen in eigen beheer

De DGA is naast aandeelhouder ook werknemer van de vennootschap. Het loon dat de DGA in het kader van deze dienstbetrekking ontvangt wordt ingevolge art. 12a Wet LB 1964 ten minste gesteld op €44.000, 75% van het loon uit de meest vergelijkbare dienstbetrekking of het hoogste loon van de werknemer in dienst van de onderneming. Over dit loon kan de DGA een pensioen worden toegezegd overeenkomstig art. 18 Wet LB 1964. De pensioenopbouw per dienstjaar is gemaximeerd op 1,657% van het pensioengevend loon voor een eindloonregeling respectievelijk 1,875 voor een middelloonregeling. In afwijking van de 'gewone' werknemer valt de DGA echter niet onder de reikwijdte van de Pensioenwet en geldt voor de pensioenovereenkomst van de DGA niet de onderbrengingsplicht bij een pensioenuitvoerder of verzekeraar als bedoeld in art. 23 PW. Naast dat het pensioen kan worden ondergebracht bij een verzekeraar, kan de DGA er hierdoor tevens voor kiezen om het pensioen in eigen beheer te houden. Ingevolge art. 19a lid 1 sub d en lid 2 Wet LB 1964 wordt het lichaam waar de DGA de dienstbetrekking vervult, intern eigen beheer, of bij een ander verbonden lichaam, extern eigen beheer, aangemerkt als uitvoerder als bedoeld in art. 18 Wet LB 1964. De ratio achter deze afwijkende pensioenreservering van de DGA is dat, hoewel de DGA in juridische zin valt aan te merken als werknemer, hij maatschappelijk als eigenaar van de onderneming wordt gezien.⁶⁹ Evenals bij de zelfstandig ondernemer bestaat bij de DGA veelal de behoefte om de pensioenverplichting in eigen beheer te houden zodat voor het pensioen geen gelden hoeven te worden onttrokken aan de onderneming.⁷⁰ Deze vergelijking met de IB-ondernemer werd ook bij de behandeling van de Wet Brede Herwaardering gemaakt. Bij de afweging of het pensioen in eigen beheer met de Wet Brede Herwaardering kon worden afgeschaft, werd gesteld dat de ondernemer-natuurlijk persoon in feite ook een eigen-beheermogelijkheid heeft in de vorm van de oudedagsreserve.⁷¹ Hiermee belandt men echter in een vicieuze cirkel aangezien de

⁶⁸ Brief Staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid van 11 juni 2016, 2016-0000155674.

⁶⁹ Kamerstukken II 1978-1979, 15539, nr. 6, p. 7.

⁷⁰ Kamerstukken II 1978-1979, 11539, nr. 6, p. 7-8.

⁷¹ Kamerstukken II 1992-1993, 23046, nr. 3, p. 3.

mogelijkheid om een oudedagsreserve te vormen juist werd gerechtvaardigd op grond van de mogelijkheid voor de DGA om zijn pensioen in eigen beheer te houden.⁷²

Het pensioen in eigen beheer kent echter een aantal knelpunten, waardoor al langere tijd wordt gezocht naar een alternatief.⁷³ Deze knelpunten worden voornamelijk veroorzaakt door de waarderings- en berekeningssystematiek van de pensioenverplichting.⁷⁴ De fiscale waardering van de reserve moet worden berekend naar goed koopmansgebruik. Om de dotaties fiscaal te begrenzen zijn in artikelen 3.26 tot en met 3.29 Wet IB 2001 nadere regels opgenomen. Zo moet de waardering plaatsvinden door middel van een rekenrente van ten minste 4% en mag geen rekening worden gehouden met toekomstige loon- en prijsstijgingen. Hierdoor ontstaat een verschil met de commerciële waarde, welke het bedrag reflecteert dat aan een externe verzekeraar zou moeten worden betaald voor het toegezegde pensioen.⁷⁵ De vennootschap komt hiermee in een dividendklem te zitten. Art. 2.216 lid 1 BW bepaalt dat de algemene vergadering bevoegd is tot vaststelling van uitkeringen voor zover het eigen vermogen groter is dan de reserves die krachtens de wet of statuten moeten worden aangehouden, de zogenaamde balanstoets. Ingevolge art. 2.216 lid 2 BW dient het bestuur zijn goedkeuring te verlenen over het besluit om tot uitkering over te gaan. Het bestuur dient deze goedkeuring te weigeren indien het weet of redelijkerwijs behoort te voorzien dat de vennootschap na uitkering niet zal kunnen blijven voortgaan met het betalen van haar opeisbare schulden, de zogenaamde uitkeringstoets. Indien de vennootschap door het uitkeren van dividend niet langer in staat is om het pensioen volledig uit te keren, stelt de belastingdienst dat sprake is van (gedeeltelijke) afkoop van het pensioen.⁷⁶ De vraag of de vennootschap na uitkering van het dividend voldoende vermogen heeft om op de korte én lange termijn in staat te zijn om het pensioen volledig te kunnen uitbetalen, moet worden beoordeeld aan de hand van alle activa en passiva gewaardeerd op de werkelijke waarde in het economische verkeer. Indien dividend wordt uitgekeerd terwijl hier op basis van de commerciële waarde van de pensioenverplichting geen ruimte voor is, zal het pensioen worden geacht te zijn afgekocht en wordt daarmee betrokken in de heffing van loonbelasting inclusief revisierente. Bovendien is het door het verschil tussen de fiscale en commerciële waarde de vraag of er na pensionering voldoende liquide middelen aanwezig zijn in de BV om aan de pensioenverplichting te kunnen voldoen.⁷⁷

⁷² Kamerstukken II 1970-1971, 11 259, nr. 2, p. 7.

⁷³ Brief Staatssecretaris van Financiën van 6 december 2013, DB/2013/576.

⁷⁴ G.M.C.M. Staats et al., *De toekomst van het pensioen van de ondernemer*, Werkgroep Ondernemerspensioen, Tilburg University 2015, p. 34.

⁷⁵ Kamerstukken II 2016-2017, 34 555, nr.3, p. 5.

⁷⁶ Belastingdienst, Vraag & Antwoord 12-008 d.d. 200912.

⁷⁷ G.C.M.M. Staats et. al., *De Toekomst van het pensioen van de ondernemer*, Werkgroep Ondernemerspensioen, Tilburg University 2015, p. 35.

Daarnaast brengt het pensioen in eigen beheer substantiële administratieve lasten met zich voor zowel de ondernemer als de belastingdienst. Hierbij valt te denken aan de actuariële pensioenberekeningen en het in overeenstemming brengen van de pensioenregeling met gewijzigde fiscale kaders.⁷⁸ De uitvoerbaarheid van het pensioen eigen beheer is door de toegenomen complexiteit sterk afgenomen.

2.5.2 Uitfasering pensioen eigen beheer, afkoopvariant en spaarvariant

Met het wetsvoorstel 'wet uitfasering pensioen in eigen beheer en overige fiscale pensioenmaatregelen' is een voorstel gedaan om het pensioen in eigen beheer fiscaal gefaciliteerd te beëindigen.⁷⁹ Het voorstel houdt in dat het met ingang van 1 januari 2017 niet meer mogelijk is om pensioenaanspraken op te bouwen in eigen beheer. Vervolgens heeft de DGA de keuze uit drie opties ten aanzien van de reeds opgebouwde aanspraken. Allereerst heeft de DGA 3 jaar de mogelijkheid om zijn reeds opgebouwde aanspraken in eigen beheer af te kopen.⁸⁰ Bij afkoop worden de pensioenaanspraken geruisloos afgestempeld van de commerciële naar de fiscale waarde van de pensioenverplichting. Over de fiscale waarde vóór afstempeling wordt vervolgens loonbelasting geheven. Om de DGA te stimuleren om van deze afkoopmogelijkheid gebruik te maken wordt op de heffingsgrondslag een korting gegeven van 34,5% in 2017, 25% in 2018 en 19,5% in 2019. Bovendien is over de afkoop van de pensioenaanspraken geen revisierente verschuldigd. Het is hierbij niet mogelijk om het pensioen gespreid over de drie jaren fiscaal gefaciliteerd af te kopen of om slechts een deel van de pensioenaanspraak af te kopen. Bij een gespreide afkoop bestaat namelijk het risico dat het pensioen uiteindelijk niet geheel wordt afgekocht en ook na 2019 nog een deel van het pensioen in eigen beheer blijft staan.⁸¹

Naast de mogelijkheid van afkoop kan de pensioenaanspraak tot uiterlijk 31 december 2019 ook worden omgezet in een oudedagsverplichting. Ook in deze situatie zal de pensioenverplichting eerst worden afgestempeld van de commerciële naar de fiscale waarde. Vervolgens wordt de pensioenaanspraak omgezet in een oudedagsverplichting welk oprent tegen een in de wet op te nemen rentepercentage.⁸² Vanaf de AOW-gerechtigde leeftijd zal deze oudedagsverplichting gedurende 20 jaren gelijkmatig worden uitgekeerd aan de DGA. De belastingheffing vindt pas plaats

⁷⁸ G.C.M.M. Staats et. al., *De Toekomst van het pensioen van de ondernemer*, Werkgroep Ondernemerspensioen, Tilburg University 2015, p. 35.

⁷⁹ Kamerstukken II 2016-2017, 34 555, nr. 3.

⁸⁰ Kamerstukken II 2016-2017, 34 555, nr. 3, p. 7.

⁸¹ Kamerstukken II 2016-2017, 34 555, nr. 5, p. 5.

⁸² Kamerstukken II 2016-2017, 34 555, nr. 3, p. 10.

op het moment van uitkeren. Daarnaast kunnen met deze verplichting op elk gewenst moment extern lijfrenteproducten worden aangekocht. Tot uiterlijk 31 december 2019 heeft de DGA de mogelijkheid om deze oudedagsverplichting alsnog geheel af te kopen overeenkomstig de dan geldende kortingen voor afkoop van het pensioen in eigen beheer zonder dat revisierente is verschuldigd. De korting wordt hierbij berekend over de fiscale balanswaarde van de verplichting op 31 december 2015. Afkoop van de oudedagsverplichting na 2019 wordt gesanctioneerd met directe heffing van loonbelasting en revisierente.⁸³

Wordt niet voor een van deze mogelijkheden gekozen, dan blijft voor de reeds opgebouwde aanspraken de huidige regelgeving gelden.⁸⁴ Het opbouwen van nieuwe aanspraken is echter niet meer mogelijk en ook ten aanzien van reeds bestaande aanspraken mag niet worden gedoteerd. Deze bestaande aanspraken worden bevroren en kunnen enkel, indien dit is toegezegd, worden geïndexeerd. Belastingheffing vindt plaats bij uitkering van het pensioen. Afkoop van de pensioenaanspraak wordt ook in dit geval gesanctioneerd met directe heffing van loonbelasting en revisierente over de commerciële waarde van de pensioenaanspraak.

2.5.3 Overige faciliteiten DGA

Een alternatief voor het pensioen in eigen beheer lijkt vooralsnog te ontbreken in de plannen van de staatssecretaris. De DGA zal hierdoor, net als de ‘gewone’ werknemer, gewezen zijn op de externe mogelijkheden in de tweede pijler en mogelijkheden in de derde pijler.

Allereerst zal ook de beroepsbeoefenaar die zijn beroep vanuit de vennootschap uitoefent moeten deelnemen aan de beroepspensioenregeling indien deze is verplicht gesteld. Bovendien zal de zelfstandige schilder respectievelijk de stukadoor die zijn bedrijf vanuit de BV voert, verplicht moeten deelnemen aan het verplichte bedrijfstakpensioenfonds. Daarnaast kan ook de DGA de lijfrentepremies op grond van art. 3.127 Wet IB 2001 in aftrek brengen en kan hij voor zijn inkomen boven het maximum van €101.519 door middel van de nettolijfrente een oudedagsvoorziening opbouwen. De systematiek van zowel de ‘gewone’ als de nettolijfrente is hierbij gelijk aan de systematiek bij de IB-ondernemer zoals hiervoor is behandeld. Wel zit hierbij een verschil in het in aanmerking te nemen inkomen ten aanzien van de premiegrondslag. Art. 3.127 lid 3 Wet IB 2001 bepaalt immers dat de premiegrondslag bestaat uit de winst uit onderneming vóór toevoeging aan en afnemings van de oudedagsreserve en vóór de ondernemersaftrek, het belastbare loon, het

⁸³ Kamerstukken II 2016-2017, 34 555, nr. 3, p. 10.

⁸⁴ Kamerstukken II 2016-2017, 34 555, nr. 3, p. 7.

belastbare resultaat uit overige werkzaamheden en de belastbare periodieke uitkeringen. Voor de DGA betekent dit dat voor de premiegrondslag enkel zijn (gebruikelijk) loon uit de dienstbetrekking met de vennootschap in aanmerking wordt genomen. Het inkomen uit aanmerkelijk belang valt niet onder de premiegrondslag. Gesteld kan worden dat ten aanzien van dit vermogensinkomen geen voorziening voor de oude dag hoeft te worden getroffen aangezien dit inkomen ook na pensionering kan worden genoten.⁸⁵ Hierdoor werkt de berekening van de jaarruimte voor de lijfrenteaf trek en de nettolijfrente echter niet arbeidsneutraal uit. Bij de IB-onderneming wordt immers de gehele winst uit onderneming in aanmerking genomen. Bedrijfseconomisch zit echter geen verschil in de samenstelling van de winst van een IB-onderneming en een onderneming die vanuit een vennootschap wordt gedreven.

Naast de mogelijkheid om door middel van lijfrente fiscaal gefaciliteerd een oudedagsvoorziening op te bouwen noemt de staatssecretaris van Financiën de mogelijkheid van 'netto sparen' in de BV.⁸⁶ Hierbij blijven de in de BV gemaakte winsten na betaling van de vennootschapsbelasting beschikbaar ter financiering van de onderneming. Wanneer de DGA met pensioen gaat, kan hij dit vermogen aanwenden voor de financiering van zijn oude dag, waarbij de box 2-heffing pas verschuldigd is wanneer het vermogen uit de BV wordt onttrokken of de aandelen worden vervreemd.

Tot slot wordt ook voor de DGA de vrijwillige voortgezette pensioenregeling onder voorwaarden fiscaal tien jaar gefaciliteerd. Hierbij gelden dezelfde voorwaarden als bij de IB-ondernemer. Het pensioengevend loon is gemaximeerd op het laatstverdiende loon en vanaf het vierde kalenderjaar geldt eveneens als maximum het gezamenlijk bedrag van de winst uit onderneming, belastbaar loon, belastbaar resultaat uit overige werkzaamheden en belastbare uitkeringen. Bovendien mag geen cumulatie plaatsvinden met een andere pensioenregeling.⁸⁷ Opvallend is echter dat er, hoewel fiscaalrechtelijk de oude pensioenregeling gedurende tien jaar mag worden voortgezet, civielrechtelijk een maximum geldt van drie jaar. Art. 54 PW bepaalt immers dat de gewezen deelnemer de oude pensioenregeling maximaal drie jaar kan voortzetten. Vrijwillige voortzetting gedurende tien jaren is enkel mogelijk indien de gewezen werknemer aansluitend aan de beëindiging van zijn dienstbetrekking winst uit onderneming als bedoeld in art. 3.8 Wet IB 2001 geniet. De gewezen werknemer die na zijn dienstbetrekking DGA wordt, kan zijn oude pensioenregeling dus slechts drie jaar vrijwillig voortzetten.

⁸⁵ A.J.M. Arends in: *Cursus Belastingrecht* IB.3.7.5.B. Jaarruimte.

⁸⁶ Brief Staatssecretaris van Financiën van 1 juli 2016, 2016-0000092244.

⁸⁷ Besluit van 6 november 2015, BLKB2015/830M, *Stcrt.* 2014, 40404.

2.6 Beoordeling huidige systematiek

Uit het voorgaande blijkt dat er een verschil bestaat tussen de IB-ondernemer en de DGA betreffende de opbouwmogelijkheid van een oudedagsvoorziening. De DGA kan in zijn hoedanigheid van werknemer een pensioen worden toegezegd. Hoewel het pensioen in eigen beheer verdwijnt, blijft een externe pensioenregeling ook na 1 januari 2017 mogelijk. Daarnaast heeft de DGA de mogelijkheid om eventuele pensioentekorten aan te vullen door middel van de (netto)lijfrente. Bovendien kan hij door middel van het 'netto sparen' binnen de BV fiscaal gefacilieerd worden gespaard door een deel van de winst te investeren in de BV.

In vergelijking met de IB-ondernemer valt op dat de DGA enkel over zijn (gebruikelijk) loon een oudedagsvoorziening kan opbouwen. Over het overige deel van de winst, hetgeen kan worden uitgekeerd als dividend, kan geen opbouw plaatsvinden. Ten aanzien van de IB-ondernemer wordt de gehele winst uit onderneming in aanmerking genomen bij de berekening van de grondslag waarover opbouw mag plaatsvinden. Hiermee wordt de pensioengrondslag dus sterk afhankelijk van de gekozen rechtsvorm waarin de onderneming wordt gedreven.

Toch betekent deze lagere pensioengrondslag voor de DGA niet dat een adequate oudedagsvoorziening niet haalbaar is. Zo kan het overige deel van de winst worden gespaard binnen de BV, het 'netto sparen in de BV'. Hiermee wordt de belastingheffing in de tweede box uitgesteld totdat het dividend daadwerkelijk wordt uitgekeerd. Bovendien is dit dividend vermogensinkomen dat voortvloeit uit het aandelenbelang dat de DGA heeft in de BV. Dit vermogensinkomen hoeft na pensionering niet weg te vallen, waardoor hierover geen oudedagsvoorziening hoeft te worden opgebouwd. Een adequate oudedagsvoorziening is dan ook zeker mogelijk voor de DGA. Bovendien wordt de opbouw van de oudedagsvoorziening van de DGA door het verdwijnen van het pensioen in eigen beheer een stuk minder complex, hetgeen de uitvoerbaarheid ten goede komt.

Ten aanzien van de IB-ondernemer valt vooral de grote verscheidenheid van opbouwmogelijkheden op. De mogelijkheden kennen een zekere opbouw, waarbij de ene faciliteit kan worden aangevuld door middel van een andere faciliteit. Uitgangspunt vormt hierbij de collectieve pensioenregeling in de vorm van de vrijwillige voortzetting of de verplichte bedrijfstak- of beroepspensioenregeling. Indien niet of te weinig wordt opgebouwd via deze collectieve regelingen, dan heeft de IB-ondernemer de mogelijkheid om te doteren aan de oudedagsreserve. Indien er vervolgens nog steeds een tekort in de oudedagsvoorziening bestaat, dan kan deze in het daaropvolgende jaar worden aangevuld door middel van de (netto)lijfrenten, waarbij niet gebruikte jaarruimte nog 7 jaar

kan worden ingehaald. Wanneer bij staking van de onderneming alsnog een tekort blijkt, dan kan de stakingswinst gedeeltelijk worden omgezet in een stakingslijfrente.

Bij de opbouw van de oudedagsvoorziening wordt de opbouwruimte van de ene faciliteit beïnvloed door eerdere opbouw door middel van andere faciliteiten. Zo moet bij de dotatie aan de oudedagsreserve rekening worden gehouden met de betaalde premies aan een collectieve regeling. De oudedagsreserve beperkt op zijn beurt weer de jaarruimte voor de aanschaf van lijfrenten en ook de stakingslijfrente wordt beperkt door de eerdere opbouw van oudedagsvoorzieningen. Dit komt niet alleen ten nadele van de eenvoud van het systeem, maar kan ook de effectiviteit van het systeem schaden. Met name het in aanmerking nemen van de dotaties aan de oudedagsreserve is hierbij problematisch. Eerder is opgemerkt dat de oudedagsreserve tekort schiet in effectiviteit doordat de reserve niet kan worden opgerent. Hoewel door middel van de oudedagsvoorziening niet kan worden voorzien in een adequate oudedagsvoorziening, beperken de dotaties wel één-op-één de reserveringsruimte voor de aanschaf van lijfrenten om het tekort in de oudedagsvoorziening aan te vullen. Hiermee kan bij de ondernemer het beeld ontstaan dat hij voldoende spaart in de oudedagsreserve, maar dit uiteindelijk niet genoeg blijkt te zijn. Toch kan ook de IB-ondernemer door middel van de (netto)lijfrenten, aangevuld met een eventuele stakingslijfrente, wel degelijk een adequate oudedagsvoorziening opbouwen. Sterker nog, door de gehele winst in aanmerking te nemen in de pensioengrondslag, kan de IB-ondernemer zelfs meer fiscaal gefaciliteerd sparen dan de DGA met eenzelfde winst.

Met de afschaffing van de opbouw van het pensioen in eigen beheer zou gesteld kunnen worden dat ook de rechtvaardiging voor de oudedagsreserve verdwijnt. De eerder genoemde vicieuze cirkel wordt met de Wet Uitfasering Pensioen in Eigen Beheer immers doorbroken. Zo stelt Gommer dat nu er geen alternatief wordt gegeven voor het pensioen in eigen beheer, de oudedagsreserve eveneens kan worden afgeschaft door middel van een afkoopvariant.⁸⁸ Mijns inziens betekent de afschaffing van het pensioen in eigen beheer niet zonder meer dat de oudedagsreserve kan worden afgeschaft. Hoewel geen alternatief wordt geboden voor het pensioen in eigen beheer, houdt de DGA wel de optie op fiscaal gefaciliteerd 'netto' te sparen in de BV. Hiermee kan de DGA met uitstel van de heffing in box 2 sparen binnen zijn onderneming. De oudedagsreserve zou hierbij mijns inziens voor de IB-ondernemer als tegenhanger kunnen worden gezien van dit 'netto sparen' binnen de BV.

⁸⁸ J.T. Gommer, 'DGA-pensioen in eigen beheer 'afgeschaft'!', *Pensioenweblog* 15 maart 2016, www.pensioenweblog.nl/dga-pensioen-in-eigen-beheer-afgeschaft/.

2.7 Conclusie

Hoewel de ondernemer zelf verantwoordelijk is voor de opbouw van zijn oudedagsvoorziening, faciliteert de overheid de opbouw op verschillende manieren. Naast de verplichte bedrijfstak- en beroepspensioenregeling en de (netto)lijfrente, bestaan er specifieke faciliteiten voor de ondernemer. Zo kan de IB-ondernemer een percentage van zijn winst doteren aan de oudedagsreserve binnen de onderneming. Daarnaast kunnen van de stakingswinst fiscaal gefaciliteerd lijfrenten worden aangekocht. Bovendien kan de gewezen werknemer die winst uit onderneming gaat genieten, zijn oude pensioenregeling nog tien jaar vrijwillig voortzetten. De DGA kan als werknemer een pensioen overeenkomstig art. 18 Wet LB 1964 worden toegezegd. Deze pensioenregeling kan worden ondergebracht bij een verzekeraar, maar kan vooralsnog ook in eigen beheer worden gehouden. Ondanks dat deze mogelijkheid om het pensioen in eigen beheer op te bouwen per 1 januari 2017 zal worden afgeschaft, blijft het voor de DGA mogelijk om extern een pensioen op te bouwen. Daarnaast kan de DGA een deel van de winst van de onderneming 'netto sparen' in de BV zelf. Hiermee wordt belastingheffing over het dividend uitgesteld tot het moment dat het dividend wordt uitgekeerd of de aandelen worden vervreemd.

Ondanks dat elk van deze faciliteiten zijn eigen knelpunten kent, kan worden geconcludeerd dat de ondernemer wel degelijk de mogelijkheid heeft om een adequate oudedagsvoorziening heeft. De uitvoerbaarheid is met name een probleem bij de waardering en uitvoering van het pensioen in eigen beheer. De aanstaande afschaffing van het pensioen in eigen beheer komt de uitvoerbaarheid van de opbouw voor de DGA dan ook zeker ten goede. Ten aanzien van de IB-ondernemer valt met name de grote verscheidenheid aan opbouwmogelijkheden op. Doordat de opbouwmogelijkheid binnen de ene faciliteit afhankelijk is van opbouw door middel van de overige faciliteiten, wordt de berekening van de opbouwruimte binnen een faciliteit meer complex.

Ten aanzien van de neutraliteit van het huidige systeem, valt op dat de grondslag van de IB-ondernemer zijn gehele winst betreft terwijl de DGA enkel kan opbouwen over zijn loon uit dienstbetrekking. Over het overige deel van de onderneming kan de DGA geen pensioen opbouwen. Toch lijkt dit verschil groter dan het in werkelijkheid is. Zo kan de DGA het overige deel van zijn winst 'netto sparen' in zijn BV. Hiermee wordt de heffing in box twee uitgesteld en blijft bovendien het geld beschikbaar binnen de onderneming. De IB-ondernemer heeft met de oudedagsreserve een mogelijkheid om fiscaal gefaciliteerd een deel van de winst te herinvesteren in de onderneming.

3 Economische theorie van het pensioensparen

3.1 Inleiding

In de vorige paragraaf is de huidige systematiek van oudedagsvoorzieningen voor de ondernemer belicht. Ondanks de nodige knelpunten bij de verschillende faciliteiten, is geconcludeerd dat het wel degelijk mogelijk is om binnen de huidige systematiek fiscaal gefaciliteerd te sparen voor een adequate oudedagsvoorziening. Toch bleek reeds in de inleiding dat de ondernemer maar zeer beperkt gebruik maakt van deze mogelijkheden om fiscaal gefaciliteerd te sparen. Voordat naar alternatieve faciliteiten kan worden gezocht, wordt in dit hoofdstuk allereerst verklaard waarom de ondernemer rationeel gezien zou moeten sparen voor zijn oude dag, maar dit ondanks de verschillende faciliteiten uiteindelijk toch lang niet altijd doet. Om zijn consumptieniveau in de tijd te optimaliseren zou een rationeel persoon namelijk een deel van zijn inkomen moeten sparen zodat hij ook na pensionering een voldoende consumptieniveau kan bereiken. Allereerst wordt daarom ingegaan op deze economische theorie en wordt verklaard hoe de rationele agent zijn optimale spaarpercentage kan bepalen. Zoals in de inleiding echter reeds werd aangegeven, blijkt dat de ondernemer opvallend weinig spaart voor zijn oude dag. Onderzocht wordt in hoeverre de klassieke economische theorie in staat is om dit tekort in spaargedrag te verklaren. Daarnaast wordt ook vanuit de gedragseconomie gezocht naar verklaringen voor het spaargedrag dat afwijkt van het optimale niveau. Op basis van deze economische theorie zal worden beoordeeld in hoeverre er voor de overheid een taak ligt ten aanzien van het sparen voor de oude dag van de ondernemer.

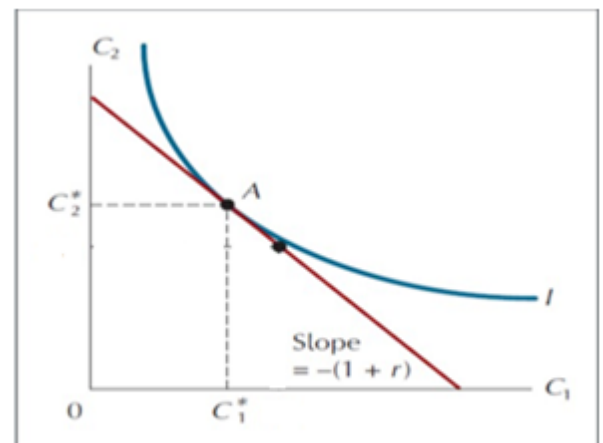
Vervolgens wordt teruggegrepen op de huidige faciliteiten voor de opbouw van een oudedagsvoorziening. Onderzocht wordt of de huidige systematiek aansluit bij het optimale spaargedrag van het individu en in hoeverre de faciliteiten hierbij rekening houden met de gevonden verklaringen voor het afwijkende spaargedrag van de ondernemer.

3.2 Optimalisatie van het spaargedrag

Voordat kan worden gekeken hoe de ondernemer zijn optimale spaargedrag vaststelt, is het allereerst van belang om te beseffen waarom het optimaal kan zijn om een deel van de consumptie uit te stellen. Dit kan worden verklaard aan de hand van de *marginal rate of time preference*. Deze *marginal rate of time preference* reflecteert de hoeveelheid consumptie vandaag welk het individu bereid is op te geven voor een eenheid consumptie morgen. Aangenomen wordt dat de *marginal rate of time preference* afnemend is, hetgeen betekent dat naarmate de consumptie vandaag hoger is dan morgen, het individu meer bereid zal zijn om consumptie vandaag op te geven voor een extra

eenheid consumptie morgen.⁸⁹ Deze aanname kan worden gerechtvaardigd op grond van de *diminishing marginal utility*. De *diminishing marginal utility* houdt in dat naarmate de welvaart van het individu hoger is, een extra toename in welvaart een relatief kleinere toename in nut met zich brengt.⁹⁰ Naarmate de consumptie in een periode hoger is, zal het marginale nut van de consumptie dus lager zijn dan in een periode waarin de consumptie relatief laag is. Hierdoor kan de ondernemer zijn nut verhogen door in een periode waarin zijn inkomen relatief hoog is, een deel van zijn consumptie uit te stellen tot een periode waarin zijn inkomen relatief laag is.

Uitgaande van een inter-temporeel model met twee periodes, waarbij periode 1 de consumptie de werkzame periode van de ondernemer reflecteert en periode 2 de periode na pensionering, kan de ondernemer kiezen om zijn gehele inkomen in periode 1 te consumeren met als consequentie dat zijn consumptie in periode 2 nihil zal zijn. Na pensionering zal hij immers geen inkomen meer hebben. Daarnaast kan de ondernemer zijn gehele inkomen uit periode 1 sparen, zodat hij dit inkomen inclusief rente kan consumeren in periode 2. Dit heeft als consequentie dat zijn consumptie in periode 1 nihil zal zijn. Als gevolg van de *diminishing marginal utility* zal het echter optimaal zijn om

Figuur 1. Optimale inter-temporele allocatie van consumptie

zowel in periode 1 als periode 2 een deel van zijn inkomen uit periode 1 te consumeren. De optimalisatie van de verhouding tussen consumptie in periode 1 en periode 2, zal enerzijds afhankelijk van de *budget constraint*. De *budget constraint* geeft namelijk aan welke mogelijke combinaties tussen consumptie in de beide periodes mogelijk is. Daarnaast is de optimale verhouding afhankelijk van de indifferentiecurve van de agent. Deze indifferentiecurve is de lijn met alle *marginal rates of time preferences*, hetgeen de bereidheid om consumptie al dan niet uit te stellen reflecteert.

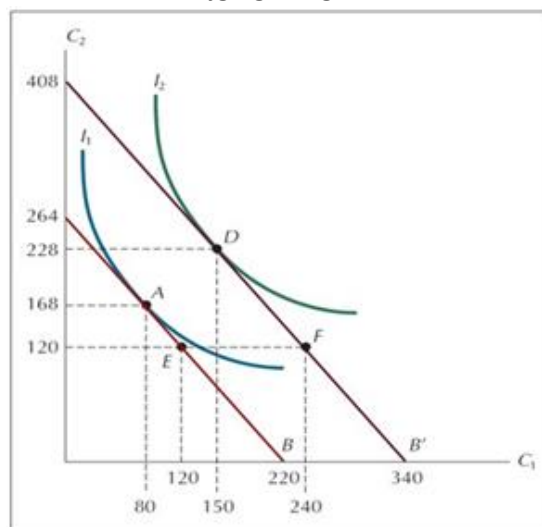
In figuur 1 is deze optimalisatie van de allocatie van consumptie grafisch weergegeven.⁹¹ De optimale verhouding tussen consumptie in periode 1 en periode 2 volgt uit het raakpunt van de indifferentiecurve met de *budget constraint* op punt A. In dit punt is de *marginal rate of time preference* gelijk aan de helling $1+r$ van de *budget constraint*, waarbij r staat voor de rente. In punt A heeft de ondernemer geen enkele mogelijkheid meer om door middel van een alternatieve verdeling van de consumptie een hoger nut te bereiken.

⁸⁹ R.H. Frank, *Microeconomics and Behavior*, New York: McGraw-Hill/Irwin 2010, p. 159.

⁹⁰ R.H. Frank, *Microeconomics and Behavior*, New York: McGraw-Hill/Irwin 2010, p. 181.

⁹¹ R.H. Frank, *Microeconomics and Behavior*, New York: McGraw-Hill/Irwin 2010, p. 159.

Modigliani stelt op basis van dit inter-temporeel keuze model dat de consumptiebeslissing van een agent niet enkel afhankelijk is van het inkomen in de desbetreffende periode, maar van het inkomen dat gedurende het leven van een individu wordt verdiend, het zogenaamde levensinkomen.⁹² Deze *life cycle theory* stelt dat gedurende de werkzame periode de ondernemer een deel van zijn inkomen spaart om hiermee de consumptie van zijn pensioenperiode te bekostigen.⁹³ Het doel van de ondernemer is om hiermee zijn consumptie stabiel over zijn leven te kunnen verdelen. Dit idee van *consumption smoothing* houdt dus in dat de ondernemer in tijden waarin veel wordt verdiend, een deel van het inkomen zal worden gespaard zodat in tijden waarin minder wordt verdiend hetzelfde consumptieniveau mogelijk is, hetgeen als gevolg van de *diminishing marginal utility* optimaal is voor het nut van de ondernemer. Friedman's *permanent income hypothesis*⁹⁴ stelt dan ook dat de consumptie van een individu niet wordt bepaald door het huidige inkomen, maar door het *permanent income*.⁹⁵ Dit *permanent income* is gedefinieerd als de contante waarde van het levensinkomen.⁹⁶ Een stijging van het huidige inkomen heeft hierdoor tot gevolg dat het huidige consumptieniveau relatief minder hard stijgt, aangezien een deel van de stijging ten goede zal komen aan het consumptieniveau van latere periodes. In figuur 2 is grafisch weergegeven dat wanneer het inkomen in periode 1 stijgt van 120 naar 240, de consumptie in periode 1 relatief minder stijgt van 80 naar 150 doordat een deel van de inkomensstijging ten goede komt aan periode 2. De inkomensdaling welke de ondernemer zal ondervinden doordat hij op den duur met pensioen zal gaan, heeft volgens deze theorie dan ook als gevolg dat het consumptieniveau van zijn werkzame periode zal afnemen om zijn consumptieniveau na pensionering stabiel te houden. Zowel de *life-cycle theory* als de *permanent income hypothesis* komt er hierdoor in essentie op neer dat de ondernemer rekening houdt met het inkomensverloop in zijn leven en hier zijn consumptieniveau per periode op aanpast. Een rationele ondernemer zal hierdoor uit zichzelf actief sparen voor zijn pensioen.

Figuur 2. Permanent income hypothesis

⁹² F. Modigliani, 'Life Cycle, Individual Thrift, and the Wealth of Nations', *The American Economic Review* 1986/3, p. 297-313.

⁹³ H.S. Rosen en T. Gayer, *Public Finance*, New York: McGraw-Hill/Irwin 2010, p. 240.

⁹⁴ M. Friedman, *A Theory of the Consumption Function*, New Jersey: Princeton University Press 1957, p. 20-37.

⁹⁵ R.H. Frank, *Microeconomics and Behavior*, New York: McGraw-Hill/Irwin 2010, p. 161.

⁹⁶ R.H. Frank, *Microeconomics and Behavior*, New York: McGraw-Hill/Irwin 2010, p. 161.

De optimale allocatie van consumptie over de verschillende periodes zal echter afhankelijk zijn van de indifferentiecurve die van persoon tot persoon zal verschillen. De optimale verdeling tussen consumptie vandaag en in de toekomst is afhankelijk van de verwachting ten aanzien van de toekomst. Een ondernemer die verwacht de gemiddelde leeftijd niet te behalen, zal immers minder bereid zijn om te sparen voor de toekomst. Maar ook de verwachting ten aanzien van het levensinkomen speelt een rol in het optimalisatievraagstuk. Een hoger inkomen op latere leeftijd brengt immers met zich dat op jongere leeftijd minder gespaard zal worden. Hierbij is niet alleen het arbeidsinkomen van de ondernemer relevant, maar kan ook worden gedacht aan bijvoorbeeld een erfenis.

3.3 Verklaring van laag spaarniveau

3.3.1 Geen inkomensverlies na pensionering

Op basis van de hierboven beschreven economische theorie kan worden verklaard waarom de ondernemer zou moeten sparen voor zijn oude dag en hoe hij hierbij zijn spaargedrag kan optimaliseren. De theorie schiet echter tekort in het verklaren van de werkelijkheid, waarin een groot deel van de ondernemers in het geheel niet dan wel zeer weinig spaart voor de oude dag. Eén van de redenen om volgens de theorie niet te sparen voor de oude dag zou bestaan in het feit dat er na pensionering geen substantieel inkomensverlies plaatsvindt. Indien het inkomen na pensionering vrijwel gelijk blijft aan het inkomen vóór pensionering, is er in beginsel geen reden om consumptie uit te stellen tot na pensionering. Door de vormgeving van het Nederlandse drie pijlerstelsel zou dit zich voor kunnen doen indien de ondernemer een inkomen heeft dat lager of gelijk is aan het wettelijk minimumloon. Door middel van de AOW is immers reeds een uitkering van 70% van het minimumloon gewaarborgd. Een aanvullend pensioen zou in dit geval niet noodzakelijk zijn om het consumptieniveau relatief stabiel te houden.

De vraag is dan ook in hoeverre dit opgaat voor de financiële positie van de ondernemer. In 2012 leefde nog 11% van de zelfstandigen met personeel en 15% van de zzp'ers in armoede tegenover slechts 3% van de werknemers.⁹⁷ De armoedegrens was hierbij gedefinieerd als: 'een huishouden met niet voldoende geld voor basisbehoeften aan voedsel, kleding en wonen, plus minimale kosten voor ontspanning en sociale participatie.'⁹⁸ Op het moment dat het inkomen in een periode

⁹⁷ E. Josten, J.D. Vlasblom en C. Vrooman, *Bevrijd of Beklemd? Werk, inhuur, inkomen en welbevinden van zzp'ers*, Den Haag: SCP 2014.

⁹⁸ E. Josten, J.D. Vlasblom en C. Vrooman, *Bevrijd of Beklemd? Werk, inhuur, inkomen en welbevinden van zzp'ers*, Den Haag: SCP 2014.

onvoldoende is om te voldoen aan de basisbehoeften, zal er in beginsel geen mogelijkheid om een deel van de consumptie uit te stellen. De theorie van *consumption smoothing* zou bij deze groep ondernemers eerder een tegengesteld effect hebben, hetgeen betekent dat er nu juist geleend zal worden om in de basisbehoeften te voorzien. Aan sparen voor de oude dag komt deze groep ondernemers dus niet toe. Het lagere inkomen van de ondernemer zou hiermee dus deels kunnen verklaren waarom het spaargedrag van de ondernemer lager ligt dan bij de werknemer.

3.3.2 Gedragseconomische verklaringen spaargedrag

3.3.2.1 Inleiding

Hoewel de armoede onder ondernemers procentueel gezien hoger is dan onder werknemers, verklaart ook dit niet volledig dat slechts de helft van de IB-ondernemers spaart voor de oude dag. Tevens verklaart het niet waarom ook onder de DGA's het spaargedrag te wensen over laat. Thaler en Benartzi geven een viertal mogelijke problemen waardoor de hierboven beschreven economische theorie in werkelijkheid niet opgaat met als gevolg dat het individu niet of te weinig voor zijn pensioen spaart.⁹⁹ De theorie van *consumption smoothing* kan volgens hen falen door de beperkte rationaliteit, gebrek aan zelfcontrole, uitstelgedrag en *loss aversion*.¹⁰⁰

3.3.2.2 Beperkte rationaliteit

De beperkte rationaliteit van het individu komt met name tot uitdrukking in het optimalisatievraagstuk. Om zijn totale inkomen stabiel over zijn leven te consumeren zal de ondernemer zijn levensinkomen moeten weten. Nog meer dan voor de werknemer schuilt hier een probleem voor de ondernemer. De winst van de ondernemer zal immers in de regel meer volatiel zijn dan het loon van een werknemer en is daardoor moeilijk zijn te voorspellen. Mocht de ondernemer zijn levensinkomen al kunnen voorspellen, dan moet hij vervolgens bepalen hoeveel hij in elke periode kan consumeren en hoeveel hij moet sparen. Hierbij moet rekening worden gehouden met factoren als rente en inflatie en levensverwachting. Dit maakt dat het optimaliseren van het consumptievraagstuk een enorm lastig en onzekere aangelegenheid is waardoor het individu zich anders kan gedragen dan dat volgens de theorie optimaal zou zijn.

Bovendien zal de ondernemer voor de optimalisatie van zijn spaargedrag op de hoogte moeten zijn van hetgeen hij reeds heeft opgebouwd aan oudedagsvoorziening. Daarnaast zal hij kennis moeten

⁹⁹ R.H. Thaler en S. Benartzi, 'Save more Tomorrow: Using Behavioral Economics to Increase Employee Saving', *Journal of political Economy* 2004/122, p. 164-187.

¹⁰⁰ R.H. Thaler en S. Benartzi, 'Save more Tomorrow: Using Behavioral Economics to Increase Employee Saving', *Journal of political Economy* 2004/122, p. 164-187.

hebben van de mogelijkheden om het tekort in zijn oudedagsvoorziening aan te vullen. Deze kennis over zowel de eigen financiële situatie als over de opbouw mogelijkheden schiet onder de beroepsbevolking echter tekort. Zo blijkt uit de Pensioenmonitor 2016 dat slechts 33% van de ondervraagden weet hoeveel inkomen hij na pensionering zal krijgen en weet slechts 28% hoeveel inkomen hij na pensionering nodig heeft.¹⁰¹ Bovendien geeft slechts 29% van de ondervraagden aan goed op de hoogte te zijn van de mogelijkheden om meer pensioen op te bouwen en weet 26% goed hoe het pensioen in Nederland geregeld is. De onvoldoende kennis van de financiële situatie en de opbouw mogelijkheden kan ervoor zorgen dat de ondernemer te weinig spaart voor zijn oude dag.

3.3.2.3 Zelfcontrole en uitstelgedrag

Een tweede reden waarom het werkelijke spaargedrag af kan wijken van het optimale spaargedrag is te wijten aan een gebrek aan zelfcontrole van het individu en het hiermee samenhangende uitstelgedrag. Zo blijkt uit een onderzoek van Choi et al. dat mensen die niet of te weinig sparen, wel het besef hebben dat zij meer zouden moeten sparen voor hun pensioen.¹⁰² En hoewel in dit onderzoek een derde van de personen die niet of te weinig spaart aangeeft in de komende maanden meer te willen sparen, heeft 86% na vier maanden nog niets veranderd in hun spaargedrag. Ondanks dat mensen wel weten dat ze moeten sparen en dat ook zouden willen doen, blijven zij de beslissing om daadwerkelijk meer te sparen dus uitstellen.

Dit uitstelgedrag kan worden verklaard aan de hand van de *present-biased* voorkeuren van het individu. Op tijdstip 1 heeft deze de intentie om op tijdstip 2 meer te gaan sparen. Op tijdstip 2 is zijn voorkeur echter veranderd en heeft hij de voorkeur om het geld nu te besteden in plaats van te sparen en zal hij de intentie hebben om in periode 3 meer te gaan sparen. Dit is het gevolg van *hyperbolic discounting* van de toekomst. Thaler illustreert deze *hyperbolic discounting* met een voorbeeld waarbij een persoon moet kiezen tussen één appel vandaag of twee appels morgen en vervolgens moet kiezen tussen één appel over een jaar of twee appels over een jaar en een dag.¹⁰³ Hoewel sommigen nog één appel vandaag kiezen boven twee appels morgen, zal vrijwel niemand de voorkeur hebben van één appel volgend jaar boven twee appels over een jaar en een dag. In de toekomst weegt de extra opbrengst, in tegenstelling tot vandaag, dus wel op tegen de kosten van een dag extra wachten. *Hyperbolic discounting* personen denken dan ook ten onrechte dat hetgeen zij in

¹⁰¹ Wijzer in Geldzaken, *Pensioenmonitor 2016*, p. 21, <https://www.wijzeringeldzaken.nl/platform-wijzeringeldzaken/publicaties/wijzer-in-geldzaken-pensioenmonitor-2016.pdf>.

¹⁰² J.J. Choi et al., *Defined Contribution Pensions : Plan Rules, Participant Decisions, and the Path of Least Resistance*, Cambridge: National Bureau of Economic Research 2001.

¹⁰³ R.H. Thaler, 'Some Empirical Evidence on Dynamic Inconsistency', *Economic Letters* 1981/8, p. 201-207.

de toekomst doen, minder belangrijk is dan wat zij in het heden doen.¹⁰⁴ Hierdoor is sparen in de toekomst minder erg dan in het heden, met als gevolg dat de ondernemer wel de intentie heeft om later meer te sparen voor het pensioen maar uiteindelijk niets verandert aan zijn spaargedrag.

Bovendien blijkt uit de empirie dat personen een significante *status quo bias* vertonen.¹⁰⁵ Personen houden vaker vast aan de status quo dan dat op basis van de klassieke economische theorie verwacht zou worden. De mate waarin de voorkeur wordt gegeven aan de status quo is in sterke mate afhankelijk van het aantal alternatieven waaruit gekozen dient te worden. Hoe groter het aantal alternatieven, hoe eerder zal worden gekozen voor de status quo.¹⁰⁶ Ook deze *status quo bias* leidt ertoe dat ondernemers het sparen voor het pensioen uitstellen en doorgaan om niet of nauwelijks te sparen voor het pensioen.

3.3.2.4 Loss aversion

Een laatste reden waarom ondernemers niet of te weinig voor hun pensioen sparen is gelegen in de zogenaamde *loss aversion*. Ondernemers zullen wennen aan het inkomensniveau dat zij op een bepaald moment hebben. Een verlaging van dat besteedbare inkomen doordat een deel hiervan gespaard wordt, zal worden gezien als een verlies van inkomen.¹⁰⁷ Uit empirisch onderzoek blijkt dat een dergelijk verlies in inkomen tweemaal zo zwaar weegt als eenzelfde stijging van het inkomen.¹⁰⁸ Hierdoor zal een verlaging van het besteedbaar inkomen tijdens de actieve periode niet opwegen tegen de verhoging van het besteedbaar inkomen na pensionering. Daarnaast speelt bij de ondernemer de volatiliteit van de winst. De winst van de onderneming zal ten opzichte van het loon van een werknemer relatief zeer volatiel zijn. In jaren waarin de winst hoger is dan het voorgaande jaar, zou hierdoor meer kunnen worden gespaard voor het pensioen zonder dat dit wordt ervaren als een verlaging van het besteedbaar inkomen. In jaren met een tegenvallende winst wordt het sparen voor het pensioen daarentegen extra zwaar gewaardeerd doordat het besteedbaar inkomen nog verder zal dalen. Ook dit werkt uiteindelijk weer het hiervoor behandelde uitstelgedrag in de hand.

¹⁰⁴ R.H. Thaler en S. Benartzi, 'Save More Tomorrow: Using Behavioral Economics to Increase Employee Saving', *Journal of Political Economy*, 2004/122, p. 168.

¹⁰⁵ W. Samuelson en R.J. Zuckhauser, 'Status Quo Bias in Decision Making', *Journal of Risk and Uncertainty* 1988/1, p. 7-59.

¹⁰⁶ A. Kempf en S. Ruenzi, 'Status Quo Bias and the Number of Alternatives', *Journal of Behavioral Finance* 2006/7, p. 204-213.

¹⁰⁷ R.H. Thaler en S. Benartzi, 'Save More Tomorrow: Using Behavioral Economics to Increase Employee Saving', *Journal of Political Economy*, 2004/122, p. 170.

¹⁰⁸ D. Kahneman en A. Tversky, 'Advances in Prospect Theory: Cumulative Representation of Uncertainty' *Journal of Risk and Uncertainty* 1992/5, p. 297-323.

Het lage spaarniveau van de ondernemer kan dus worden verklaard aan de hand van de beperkte rationaliteit, gebrek aan zelfcontrole, uitstelgedrag en de *loss aversion*. Thaler en Benartzi stellen dan ook dat: *'These households are not sure how much they should be saving, though they realize that it is probably more than they are doing now; but they procrastinate about saving more now, thinking that they will get to it later.'*¹⁰⁹

3.4 Huidige maatregelen

Hoewel het dus optimaal zou zijn om de consumptie gelijkmatig te verdelen over de tijd, faalt de ondernemer hierin vanwege een beperkte rationaliteit, gebrek aan zelfcontrole, uitstelgedrag en *loss aversion*. Het individu schiet tekort in het maken van de juiste keuzes waardoor de overheid vanuit een paternalistisch oogpunt reden heeft om in te grijpen in het spaargedrag van de ondernemer. De fiscale behandeling van pensioensparen berust met name op het bevorderen van de opbouw van een aanvullende oudedagsvoorziening.¹¹⁰ Een basisinkomen na pensionering is immers gewaarborgd doormiddel van de AOW. Om het sparen voor de aanvullende oudedagsvoorziening te bevorderen is doormiddel van de eerder behandelde faciliteiten aangesloten bij het *pay-as-you-go*-beginsel. Op grond van de omkeerregel zijn de premies voor het pensioen of lijfrenten aftrekbaar en vindt de heffing pas bij uitkering plaats. Tussentijds behaald rendement wordt eveneens pas bij uitkering belast. De uiteindelijke belastingheffing zal bovendien plaatsvinden tegen een lager gemiddeld tarief. Dit is enerzijds het gevolg van het progressieve belastingstelsel. Hierdoor worden de premies tegen het hoge tarief afgetrokken, terwijl de uitkering tegen een lager tarief wordt belast. Anderzijds is de gepensioneerde ingevolge art. 21 WFSV geen premie meer verschuldigd voor de AOW, waardoor over het inkomen na pensionering minder premie voor sociale verzekeringen is verschuldigd. Daarnaast heeft de omkeerregel als voordeel dat de kosten van belastingbetaling worden verschoven naar de toekomst en de kosten van het sparen in het heden hiermee worden verlaagd. Uitzondering op de omkeerregel vormt de nettolijfrente. Ten aanzien van de nettolijfrente vindt in de opbouw geen aftrek plaats, maar wordt de uiteindelijke uitkering ook niet belast. Daarentegen is de nettolijfrente ingevolge art. 3.100 lid 3 Wet IB 2001 vrijgesteld van vermogensrendementsheffing waardoor een hoger netto rendement kan worden behaald over het vermogen, hetgeen sparen aantrekkelijker maakt.

¹⁰⁹ R.H. Thaler en S. Benartzi, 'Save More Tomorrow: Using Behavioral Economics to increase Employee Saving'. *Journal of Political Economy*, 2004/122, p. 170.

¹¹⁰ Kamerstukken II 1997-1998, 25810, nr. 2, p. 47.

Door deze fiscale facilitering van pensioensparen, wordt het voor de ondernemer dus aantrekkelijker om te sparen voor zijn oude dag. Hij is hierdoor bereid om meer te sparen dan dat hij zonder fiscale facilitering zou doen. In een onderzoek van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid naar het pensioen van zelfstandigen wordt mijns inziens echter terecht afgevraagd in hoeverre deze fiscale facilitering een bijdrage kan leveren aan een hogere pensioenopbouw onder zelfstandigen.¹¹¹ Hoewel de huidige fiscale maatregelen voldoende ruimte geven voor het opbouwen van een adequate oudedagsvoorziening, worden deze faciliteiten onvoldoende benut.¹¹² De huidige maatregelen zijn dan ook primair gericht op het stimuleren van het pensioensparen door het voordeliger te maken, maar zijn niet specifiek gericht op het voorkomen van het beperkt rationeel handelen, de beperkte zelfcontrole, uitstelgedrag en de *loss aversion*.

Vanuit de eerder beschreven economische theorie valt ten aanzien van het huidige stelsel van oudedagsfaciliteiten voor de ondernemer een aantal punten op. Allereerst is de pensioenopbouw via de verschillende faciliteiten onderworpen aan maxima. Zo is het pensioengevend loon 18ga Wet LB 1964 gemaximeerd op €101.519 en geldt op grond van art. 18a Wet LB 1964 het maximum aan opbouw van 1,875% per dienstjaar en kent de oudedagsreserve een maximum van 9,8% van de winst en een absoluut maximum van €8631. Ook de opbouw door middel van lijfrenten is gemaximeerd op 13,8% en is afgetopt op een premie loon van €101.519. Inhaal van niet gebruikte ruimte om de oudedagsvoorzieningen op te bouwen kan niet of is slechts zeer beperkt mogelijk. De huidige faciliteiten zijn dan ook sterk gebaseerd op een gelijkmatige opbouw over de jaren. De economische theorie rechtvaardigt echter deze systematiek waarbij over de oudedagsvoorziening over de jaren gelijkmatig wordt opgebouwd niet zonder meer. De theorie van *consumption smoothing* stelt juist dat consumptie gelijkmatig wordt uitgesmeerd over het leven waardoor relatief meer gespaard dient te worden in jaren waarin het inkomen hoger is. Ook de *loss aversion* brengt met zich dat relatief meer moet worden gespaard indien het inkomen hoger is dan in het voorgaande jaar. Onder de huidige systematiek worden de IB-ondernemer en de DGA hierin beperkt als gevolg van de gestelde maxima.

Daarnaast is in hoofdstuk 2 reeds opgemerkt dat de IB-ondernemer van verscheidende faciliteiten gebruik kan maken om te sparen voor zijn oude dag. Meer verschillende mogelijkheden betekent

¹¹¹ Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 'Pensioen van zelfstandigen; Onderzoek naar de oorzaken van beperkte pensioenopbouw van zelfstandigen en mogelijke oplossingsrichtingen hiervoor', Den Haag 2013, blz. 4.

¹¹² Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 'Pensioen van zelfstandigen; Onderzoek naar de oorzaken van beperkte pensioenopbouw van zelfstandigen en mogelijke oplossingsrichtingen hiervoor', Den Haag 2013, blz. 23.

echter niet dat de ondernemer ook sneller zal sparen voor zijn oude dag. Op grond van de *status quo bias* leidt een groter aantal mogelijkheden om uit te kiezen immers tot een grotere voorkeur voor de status quo, hetgeen in het geval van de ondernemer inhoudt om niet te gaan sparen. Bovendien moet cumulatie van verschillende oudedagsfaciliteiten worden voorkomen. Dit is bewerkstelligd door bij de jaarruimte voor lijfrente rekening te houden met de pensioenaangroei van het voorgaande jaar. Bij de stakingslijfrente wordt rekening gehouden met zowel reeds opgebouwde pensioenaanspraken en lijfrenten. Dit maakt de berekening van de opbouwruimte binnen een faciliteit echter meer complex, waardoor het voor de ondernemer moeilijker is om te bepalen hoeveel in een jaar kan worden gespaard voor de oude dag.

Tot slot is het stelsel van oudedagsfaciliteiten voor de ondernemer vrijwel geheel gebaseerd op de eigen verantwoordelijkheid van de ondernemer. Buiten de bedrijfstak- en beroepspensioenregelingen staat het de ondernemer geheel vrij om al dan niet te sparen voor de oude dag. Daar staat tegenover dat het individu zelf zeer weinig kennis heeft over zijn inkomenssituatie na pensionering en de mogelijkheden om zijn oudedagsvoorziening aan te vullen. De wetgever erkent dat een individu enkel op grond van goede informatie een goede financiële planning kan maken met betrekking tot inkomen na pensionering. Het is hierbij de verantwoordelijkheid van de burger zelf om te beoordelen of het totaal aan uitkeringen waar hij na pensionering recht op heeft voldoende is of dat dit door middel van de derde pijler moet worden aangevuld. De informatieverstrekking moet daarom van dusdanig niveau zijn dat het individu een goede financiële planning kan maken.¹¹³ In de Pensioenwet zijn dan ook verschillende bepalingen opgenomen om de informatieverstrekking tussen de pensioenuitvoerder en de deelnemer te bevorderen. Hoewel is voorgesteld om ook derde-pijlerproducten onder de reikwijdte van de pensioencommunicatie te brengen, stuit dit op praktische problemen waardoor het opnemen van derde-pijlerproducten in het pensioenregister vooralsnog niet mogelijk is.¹¹⁴ Hiermee zijn de regels rondom de communicatie tussen deelnemer en uitvoerder niet van toepassing op de IB-ondernemer noch op de DGA. Bovendien is met het provisieverbod op onder andere lijfrenteverzekerings de aftrekbaarheid van de advieskosten ten aanzien van de verzekering komen te vervallen.¹¹⁵ Hierdoor zijn de kosten van extern advies betreffende de oudedagsvoorziening gestegen.

¹¹³ Kamerstukken II 2005-2006, 30 413, nr. 3, p. 110.

¹¹⁴ Kamerstukken II 2005-2006, 34 008, nr. 36, p. 2.

¹¹⁵ Kamerstukken II 2012-2013, 33 402, nr. 15, p. 10-11

3.5 Conclusie

Uit de economische theorieën blijkt allereerst waarom het optimaal is om als individu te sparen voor het pensioen. Vanuit het idee van *consumption smoothing* zal de ondernemer proberen zijn levensinkomen gelijkmatig te verdelen over zijn leven. Om dit *permanent income* te realiseren zal de ondernemer in zijn werkzame periode, wanneer zijn inkomen relatief hoog is, moeten sparen zodat hij zijn consumptie op een gelijk niveau kan houden wanneer de ondernemer met pensioen gaat. Hoewel de ondernemer dus zou moeten sparen voor zijn oude dag, faalt hij in de optimalisatie van zijn spaargedrag als gevolg van beperkte rationaliteit, gebrek aan zelfcontrole, uitstelgedrag en *loss aversion*. Het is voor de ondernemer zeer lastig te bepalen wat zijn levensinkomen zal zijn, waardoor hij geen goede afweging kan maken hoeveel hij in een bepaalde periode moet sparen. Daarnaast is er een sterke drang om het sparen uit te stellen. Als gevolg van de *present bias* en *hyperbolic discounting* wordt het heden meer gewaardeerd als de toekomst. Kosten die vandaag worden gemaakt worden hierdoor zwaarder gewaardeerd dan kosten die morgen worden gemaakt, waardoor het sparen oneindig wordt uitgesteld. Daarnaast wordt door de *loss aversion* een verlies bijna tweemaal zo zwaar gewaardeerd als een winst. De euro die vandaag minder kan worden geconsumeerd telt hierdoor twee keer zo zwaar als de euro die na pensionering meer kan worden besteed. Uit de economie blijkt dus dat hoewel het voor het individu wel optimaal is om te sparen en hiermee zijn consumptie gelijkmatig te verdelen over zijn leven, zijn spaargedrag tekort schiet. Hier ligt dan ook de taak voor de overheid. De overheid heeft als doel gesteld dat de opbouw van een aanvullende oudedagsvoorziening moet worden bevorderd. Doormiddel van fiscale faciliteiten zal de overheid zorg moeten dragen dat het individu wordt gestimuleerd om te sparen en hiermee een voldoende voorziening op te bouwen, zodat na pensionering een gelijk consumptieniveau kan worden behouden. Het huidige stelsel van faciliteiten is echter gericht op het aantrekkelijker maken van sparen, waardoor mensen meer bereid worden te sparen dan zij zouden zijn zonder fiscale faciliteiten. Het probleem omtrent het niet of onvoldoende sparen is echter niet gelegen in de bereidheid om te sparen, maar in het daadwerkelijk overgaan tot sparen. Het aantrekkelijker maken om te sparen neemt niet weg dat men niet weet hoeveel gespaard moet worden en dat men geneigd is het sparen uit te stellen.

4. Alternatief stelsel voor de oudedagsvoorziening van de ondernemer

4.1 Inleiding

In hoofdstuk 1 werd reeds geconstateerd dat het spaargedrag van de ondernemer minimaal is. Uit de voorgaande hoofdstukken is gebleken dat door middel van de huidige faciliteiten in beginsel voldoende kan worden gespaard voor een adequate oudedagsvoorziening. Ondanks dat de verschillende faciliteiten wel degelijk knelpunten kennen, is het voor zowel de IB-ondernemer als de DGA wel degelijk mogelijk om voldoende te sparen. Bovendien blijkt uit de economische literatuur dat het optimaal is om een deel van het inkomen te sparen zodat de consumptie na pensionering relatief niet te sterk daalt. Hoeveel daadwerkelijk gespaard moet worden, is afhankelijk van de factoren als inkomen, rendement en inflatie. Naast deze algemene factoren spelen ook de individuele factoren een belangrijke rol. Afhankelijk van de levensverwachting van de ondernemer en de bereidheid om zijn consumptie uit te stellen zal het optimale spaargedrag hoger of lager liggen. Het ondermaatse spaargedrag kan hierbij worden verklaard aan de hand van de beperkte rationaliteit, gebrek aan zelfcontrole, uitstelgedrag en de *loss aversion*. De berekening van het optimale spaarpercentage is afhankelijk van vele onzekere factoren, hetgeen de optimalisatie zeer ingewikkeld maakt. Bovendien is de pensioen kennis bij de ondernemer zeer gering. Hoewel de ondernemer weliswaar het besef heeft dat hij meer zal moeten sparen en ook intentie heeft om dit te doen, stelt hij het daadwerkelijke handelen uit als gevolg van *hyperbolic discounting* van de toekomst. Daarnaast geldt dat een verlies tweemaal zo zwaar wordt gewaardeerd als een gelijke stijging van het inkomen. Ook dit maakt het sparen voor de oude dag minder aantrekkelijk. Het huidige stelsel van oudedagsfaciliteiten houdt te weinig rekening met deze tekortkomingen van de ondernemer. In dit hoofdstuk zal derhalve worden gezocht naar alternatieve faciliteiten waarmee bewerkstelligd kan worden dat de ondernemer daadwerkelijk gaat sparen voor een adequate oudedagsvoorziening.

In de literatuur worden verschillende alternatieve mogelijkheden gegeven. Onder andere wordt nagedacht over een verplichte pensioenregeling voor zelfstandigen. Daarnaast komt ook de standaard deelname in een pensioenregeling met een zogenaamde *opting out*-bepaling terug, waarbij de ondernemer standaard deelneemt aan de regeling tenzij hij er expliciet voor kiest om niet deel te nemen. Een ander alternatief zou zijn om een regeling als het 'Save More Tomorrow'-programma van Thaler en Benartzi te gebruiken voor de ondernemer. Ook zou het gelijktrekken van de opbouwruimte in de tweede en derde pijler mogelijk een oplossing kunnen bieden. Tot slot zou ook kunnen worden getracht om de ondernemer meer besef bij te brengen ten aanzien van zijn

pensioen, zodat deze een betere spaarbeslissing kan nemen. In het vervolg van dit hoofdstuk worden deze alternatieven nader belicht en wordt gezien in hoeverre deze alternatieven een oplossing bieden voor de huidige problemen. Uiteindelijk zullen aanbevelingen worden gedaan ter verbetering van het huidige stelsel van oudedagsfaciliteiten.

4.2 Verplichte deelname aan een pensioenregeling

4.2.1 Verschillende varianten op verplichte pensioenregeling

In een position paper van 2015 pleitte de AFM voor de introductie van een mogelijkheid tot vrijwillige deelname aan een pensioenregeling voor zelfstandigen. Het AFM stelt dat het niet uitlegbaar is dat sommige werkenden wel en andere werkenden niet verplicht zijn om aanvullend pensioen op te bouwen, aangezien het lage pensioenbewustzijn en het risico van onvoldoende pensioenopbouw voor alle werkenden geldt. De introductie van een mogelijkheid tot vrijwillige deelname is volgens de AFM een goede eerste stap, waarbij een algehele verplichtstelling voor de hand ligt indien van de vrijwillige mogelijkheid onvoldoende gebruik wordt gemaakt.¹¹⁶ Een verplichte deelname aan een pensioenopbouw voor zelfstandigen komt eveneens terug in een van de beleidsopties die worden voorgesteld in het Interdepartementaal Beleidsonderzoek 2015 om de verschillen tussen de zelfstandige en de werknemer te verkleinen.¹¹⁷ Ook Staats et al. stellen dat er geen valide redenen bestaan om de ondernemer met betrekking tot zijn oudedagsvoorziening anders te behandelen dan de werknemer. Nu werknemers vrijwel allemaal onder een verplichte pensioenregeling vallen, kan volgens hen ook worden overwogen om ondernemers onder een verplichte regeling te laten vallen.¹¹⁸ Bovendien zouden met een verplichte pensioenregeling ook de werknemers die in de huidige situatie niet onder een pensioenregeling vallen onder de verplichte regeling kunnen worden gebracht. Hiermee wordt bewerkstelligd dat de opbouw van het pensioen arbeidsneutraal uitwerkt.

De invulling van een verplichte pensioenregeling kan op verschillende manieren geschieden. In het onderzoek van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid wordt een viertal mogelijkheden behandeld.¹¹⁹ Allereerst kan, zoals dat reeds mogelijk is onder de Wet BPR, door een

¹¹⁶ AFM, *Naar een toekomstbestendig tweede-pijlerpensioen*, Amsterdam 2015, p. 3.

¹¹⁷ P. Hasekamp et al., *IBO zelfstandigen zonder personeel*, Den Haag: Interdepartementaal Beleidsonderzoek 2015, p. 88.

¹¹⁸ G.C.M.M. Staats et al., *De Toekomst van het pensioen van de ondernemer*, Werkgroep Ondernemerspensioen, Tilburg University 2016, p. 55.

¹¹⁹ Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 'Pensioen van zelfstandigen; Onderzoek naar de oorzaken van beperkte pensioenopbouw van zelfstandigen en mogelijke oplossingsrichtingen hiervoor', Den Haag 2013, p. 31.

bepaalde beroepsgroep worden verzocht tot verplichtstelling van de pensioenregeling. Daarnaast kan vanuit de overheid worden overgegaan tot de verplichting om een oudedagsvoorziening op te bouwen. Hierbij is het mogelijk om zelfstandigen te verplichten een bepaald deel van het inkomen opzij te leggen, bijvoorbeeld door een bedrag op een geblokkeerde rekening te zetten. Hierbij heeft de zelfstandige zelf nog de keuze om de uitvoerder te kiezen waar de oudedagsvoorziening wordt opgebouwd. Daarnaast kan de zelfstandige worden verplicht om deel te nemen aan een bepaalde voorgeschreven pensioenregeling, vergelijkbaar met de systematiek als bij de ziektekostenverzekering. Hiermee houdt de zelfstandige de keuze ten aanzien van de uitvoerder, maar moet dus wel worden gespaard via een vooraf vastgestelde methode. Ten slotte kan de zelfstandige worden verplicht zich aan te sluiten bij een pensioenfonds voor alle zelfstandigen of bij één van de pensioenfonds voor zelfstandigen. In deze variant is het mogelijk om de solidariteitselementen van het werknemerspensioen ook toe te passen op de zelfstandige, maar daar staat tegenover dat de zelfstandige geen enkele keuzevrijheid meer heeft.

Ook Staats et al. noemen een aantal mogelijke kenmerken van een verplichte pensioenregeling voor de ondernemer.¹²⁰ Zij stellen een regeling voor met een verplichte deelname voor iedere ingezetene met inkomen uit arbeid. Het pensioengevend loon van de IB-ondernemer kan hierbij worden bepaald op dezelfde manier als bij de ondernemer die valt onder een verplicht bedrijfstakpensioenfonds, hetgeen ingevolge art. 3.18 Wet IB 2001 betekent: de winst uit onderneming vóór toevoeging aan en afnemings van de oudedagsreserve en vóór de ondernemersaftrek en vermeerderd met de premies van een pensioenregeling in het derde kalenderjaar voorafgaande aan het dienstjaar. Staats et al. stellen een maximum van het pensioengevend loon voor dat gelijk is aan de inkomensgrens van sociale verzekeringen. Vervolgens wordt rekening gehouden met een voor iedereen gelijke AOW-franchise en geschiedt de opbouw volgens het beschikbare premiestelsel. De Pensioenwet kan hiermee tevens van toepassing worden verklaard op deze verplichte regeling voor de ondernemer en de uitvoering kan enerzijds worden gedaan door de in de Pensioenwet genoemde pensioeninstellingen of door een door de overheid ingestelde non-profitorganisatie.

4.2.2 Voor- en nadelen verplicht stelsel

Door middel van een verplichte deelname aan een pensioenregeling wordt de verantwoordelijkheid van het voldoende sparen verschoven van het individu naar de overheid. Het voordeel van de verplichte regeling is dat iedere werkende, ongeacht of hij zelfstandig of in dienstbetrekking werkt,

¹²⁰ G.C.M.M. Staats et al., *De Toekomst van het pensioen van de ondernemer*, Werkgroep Ondernemerspensioen, Tilburg University 2016, p. 55.

spaart voor zijn oude dag. Naast de IB-ondernemer en de DGA wordt met een algehele verplichtstelling bewerkstelligd dat de werknemer die onder huidige regelgeving niet valt onder een collectieve pensioenregeling ook pensioen opbouwt. Hiermee werkt de verplichtstelling ten aanzien van de deelname volkomen arbeidsneutraal uit.

Bovendien geldt dat door middel van een verplichte deelname de in hoofdstuk 3 genoemde gedragseconomische verklaringen voor het te weinig sparen worden opgelost. Zo kan bij een verplichte regeling het sparen niet worden uitgesteld en heeft de *loss aversion* geen effect op het spaargedrag van de ondernemer. Daarnaast hoeft de ondernemer niet zelf een inschatting te maken van wat optimaal is om te sparen. Met een verplichte regeling kan dan ook bewerkstelligd worden dat eenieder met inkomen uit arbeid een gelijke oudedagsvoorziening opbouwt. Het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid concludeert dan ook dat een verplichte deelname voor zelfstandigen zou kunnen bijdragen aan een verhoging van hun pensioenopbouw.¹²¹

Tegelijkertijd wordt in het onderzoek van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid gesteld dat een verplichtstelling een aantal fundamentele vragen oproept en dat de verplichtstelling uitvoeringstechnisch lastig is vorm te geven.¹²² Zo zal bij een verplichte regeling de overheid moeten bepalen hoe hoog het optimale spaarniveau moet zijn. Naast dat dit optimale niveau afhankelijk is van objectieve factoren als inkomen, rendement en inflatie, bleek in hoofdstuk 3 dat de individuele voorkeuren eveneens een belangrijke factor zijn bij de optimalisering van het spaarvraagstuk. Een door de overheid vastgesteld ambitieniveau dat niet overeenstemt met de individuele voorkeuren leidt tot suboptimale spaarbeslissingen en resulteert in een welvaartsverlies.¹²³

Bovendien leidt niet alleen een te hoog of te laag ambitieniveau tot welvaartsverlies, maar heeft ook een verkeerde inschatting van de risicoaversie een welvaartsverlies tot gevolg aangezien dit leidt tot een verkeerde belegging van het gespaarde vermogen.¹²⁴

Daarnaast wordt in het onderzoek van Het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid gesteld dat een verplichte regeling uitvoeringstechnische problemen met zich brengt, bijvoorbeeld bij de

¹²¹ Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 'Pensioen van zelfstandigen; Onderzoek naar de oorzaken van beperkte pensioenopbouw van zelfstandigen en mogelijke oplossingsrichtingen hiervoor', Den Haag 2013, p. 31.

¹²² Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 'Pensioen van zelfstandigen; Onderzoek naar de oorzaken van beperkte pensioenopbouw van zelfstandigen en mogelijke oplossingsrichtingen hiervoor', Den Haag 2013, p. 31.

¹²³ C. van Ewijk et al., 'Risicodeling moeilijker / keuze binnen grenzen, Achtergronddocument', *Netspar* 2014, Pensioen in discussie, p. 10.

¹²⁴ C. van Ewijk et al., 'Risicodeling moeilijker / keuze binnen grenzen, Achtergronddocument', *Netspar* 2014, Pensioen in discussie, p. 13.

inning van de pensioenpremies hetgeen bij de werknemer wordt gedaan door de werkgever.¹²⁵ Zo wordt gesteld dat de aanlevering van gegevens door de zelfstandige zelf kwetsbaar is, nu dit voor hem geen objectieve gegevens zijn. De betrouwbaarheid van de gegevens zou mijns inziens echter geen probleem moeten zijn, aangezien de winst dient te worden vastgesteld in overeenstemming met de bepalingen in de Wet IB 2001. Wel zal deze winst pas aan het eind van het jaar waarin premie moet worden betaald vastgesteld kunnen worden, zodat de pensioengrondslag te allen tijden zal moeten bestaan uit de winst van een voorgaand jaar. Een grotere periode tussen de winst en de te betalen premie zou met zich kunnen brengen dat in een financieel slecht jaar relatief veel premie dient te worden afgedragen indien de premie is berekend over een goed jaar. In het ergste geval zou dit kunnen leiden tot liquiditeitsproblemen bij de IB-ondernemer. Voor de DGA speelt dit probleem in mindere mate, nu hij in het kader van de dienstbetrekking (gebruikelijk) loon ontvangt. Echter, dit gebruikelijk loon hoeft niet een op een het besteedbaar inkomen van de DGA te reflecteren. In goede jaren zal het besteedbaar inkomen van de DGA hoger zijn, terwijl in financieel slechte jaren het besteedbaar inkomen minder is doordat een deel van het gebruikelijk loon in de onderneming moet worden geherinvesteerd.

Het verschil in pensioengrondslag tussen de IB-ondernemer en de DGA levert ook bij de vaststelling van het opbouwpercentage tot problemen. Ten aanzien van de DGA zal het gebruikelijk loon in aanmerking worden genomen voor de pensioenopbouw, terwijl bij de IB-ondernemer de gehele winst in aanmerking wordt genomen. De pensioengrondslag van de IB-ondernemer is hiermee ruimer dan die van de DGA waardoor een gelijk opbouwpercentage mijns inziens te allen tijde voor één van de ondernemers suboptimaal zal zijn. Oplossing hiervoor zou kunnen zijn om ten aanzien van de IB-ondernemer enkel de beloning voor zijn arbeid in aanmerking te nemen voor de berekening van de pensioengrondslag. Dit komt echter de eenvoud van de regeling niet ten goede. Uitbreiding van de pensioengrondslag van de DGA met het inkomen uit aanmerkelijk belang is eveneens ongewenst. Ten aanzien van het inkomen uit aanmerkelijk belang heeft de DGA namelijk een grote invloed op het tijdstip waarop dit inkomen wordt genoten. Hiermee kan de DGA, in tegenstelling tot de IB-ondernemer, invloed krijgen op de hoogte van zijn pensioengrondslag. Bovendien leidt dit tot een ongelijke behandeling ten opzichte van de 'gewone werknemer'. Daarentegen zou bij de vaststelling van het opbouwpercentage eventueel rekening kunnen worden gehouden met de grotere pensioengrondslag van de ondernemer ten opzichte van de werknemer.

¹²⁵ Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 'Pensioen van zelfstandigen; Onderzoek naar de oorzaken van beperkte pensioenopbouw van zelfstandigen en mogelijke oplossingsrichtingen hiervoor', Den Haag 2013, p. 32.

Een stelsel met verplichte deelname met een zekere keuzevrijheid ten aanzien van de hoogte van de opbouw zou het optimalisatieprobleem eventueel kunnen verminderen. De overheid zou in een dergelijk geval immers een relatief lage opbouw verplicht kunnen stellen en de ondernemer de mogelijkheid geven om desgewenst meer op te bouwen. Vanuit de gedragseconomische verklaringen voor het tekort in de opbouw zoals beschreven in paragraaf 3.3 ligt het mijns inziens echter niet voor de hand dat de ondernemer vrijwillig meer spaart dan dat hij verplicht is. Hoewel een lage verplichte opbouw kan bijdragen aan een hogere pensioenopbouw, lost dit de problemen van de te lage opbouw dus niet op.

4.3 Standaard deelname met *opting-out*

4.3.1 Varianten op de standaard deelname

Minder vergaand dan een verplichte deelname is een regeling met een standaard deelname met de mogelijkheid om te stoppen met de regeling ofwel *opting out*. De *opting-out* pensioenregelingen zijn gebaseerd op de *status quo bias* van de deelnemers. Op dergelijke *opting-out* pensioenregelingen komen in de literatuur verschillende varianten voor. Zo noemen Bodie en Prast een automatische deelname aan een standaardregeling als mogelijke oplossing voor het te lage spaargedrag van de ondernemer en wordt in het onderzoek van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid gesteld dat een aantal van de problemen van een verplichte regeling zou kunnen worden ondervangen doormiddel van een systeem met automatische deelname en met een mogelijkheid van *opting-out*.¹²⁶ In het interdepartementaal beleidsonderzoek wordt de mogelijkheid van een stille keus voor de vrijwillige voortzetting van de oude pensioenregeling genoemd.¹²⁷ Dit zou dan gecombineerd moeten worden met een verplichting voor de pensioenfondsen om de vrijwillige voortzetting daadwerkelijk aan te bieden. De gewezen werknemer die winst uit onderneming gaat genieten, blijft hierdoor automatisch deelnemen aan zijn oude pensioenregeling tenzij hij de pensioenregeling opzegt. Bovendien ligt het volgens Hasekamp et al. voor de hand om de maximumduur van tien jaar te schrappen.¹²⁸ De vrijwillige voortzetting als standaard keuze zal echter geen effect hebben voor de ondernemer die niet eerst werknemer was of als werknemer niet onder een pensioenregeling viel.

¹²⁶ Z. Bodie en H. Prast, *Rational Pensions for Irrational People*, Netspar Discussion Papers, DP 09/2011-076, p. 17-18; Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 'Pensioen van zelfstandigen; Onderzoek naar de oorzaken van beperkte pensioenopbouw van zelfstandigen en mogelijke oplossingsrichtingen hiervoor', Den Haag 2013, p. 32.

¹²⁷ P. Hasekamp et al., *IBO zelfstandigen zonder personeel*, Den Haag: Interdepartementaal Beleidsonderzoek 2015, p. 89.

¹²⁸ P. Hasekamp et al., *IBO zelfstandigen zonder personeel*, Den Haag: Interdepartementaal Beleidsonderzoek 2015, p. 89.

Een andere variant zou een standaard deelname van de ondernemer zijn aan het werknemerspensioenfonds waar ook zijn eventuele werknemers bij zouden aangesloten zijn. Indien de werknemers onder een verplichte pensioenregeling vallen, zou als regel kunnen gelden dat ook de ondernemer zelf deelneemt aan deze regeling tenzij hij expliciet kiest om niet deel te nemen. Het probleem met de deelname aan het voor de werknemer verplichte bedrijfstakpensioenfonds met de mogelijkheid van *opting out* zijn de solidariteitselementen in het collectieve werknemerspensioen zoals de doorsneepremie op grond van art. 8 lid 1 Wet Bpf 2000. Als gevolg van de doorsneepremie geldt voor de pensioenregeling een premie die onafhankelijk is van individuele risico's of persoonskenmerken. Hierdoor wordt solidariteit bereikt tussen de jonge en de oude deelnemers. De jonge deelnemer betaalt namelijk relatief meer voor zijn pensioenopbouw. Een vrijwillige deelname aan een dergelijke regeling maakt dat op deze solidariteit kan worden ingespeeld. De ondernemer zal derhalve pas deelnemen aan deze pensioenregeling vanaf het moment dat hij profiteert van de solidariteit. Ten aanzien van de vrijwillige deelname geldt ingevolge art. 8 lid 2 Wet Bpf 2000 een uitzondering op deze doorsneepremie.

4.3.2 Voor- en nadelen *opting out*

Het voordeel van de *opting-out* varianten is dat door middel van de *status quo bias* een vergelijkbaar resultaat kan worden bereikt als de verplichte regeling, terwijl de ondernemer te allen tijde de mogelijkheid heeft om met de regeling te stoppen indien dit niet overeenstemt met zijn individuele voorkeuren. Doordat de status quo onder de *opting out* regeling inhoudt dat een bepaald deel van het inkomen wordt gespaard, zal de ondernemer eerder geneigd zijn daadwerkelijk te sparen voor zijn oude dag. Madrian en Shea zien onder Amerikaanse werknemers een significante stijging van het deelnamepercentage indien de werknemer automatisch deelneemt.¹²⁹ Zo steeg het deelnamepercentage na 36 maanden van 65% onder een *opt-in* regeling tot 98% onder een *opt-out* regeling. Daarnaast constateren zij dat de standaard regeling een grote invloed heeft op het spaargedrag van de werknemer. Die is namelijk eerder geneigd om vast te houden aan de standaard regeling. Met name het eerste effect verdient mijns inziens in het licht van de ondernemer wel enige bespreking. Ten aanzien van de werknemer is het immers de werkgever die de pensioenpremie inhoudt op het loon van de werknemer. De ondernemer zal echter zijn eigen premie moeten voldoen aan de pensioenuitvoerder. Bovendien zal deze premie pas na het jaar waarover de premie is berekend, kunnen worden voldaan. Hierdoor ervaart de ondernemer, meer dan de werknemer, de

¹²⁹ B.C. Madrian en D.F. Shea, 'The Power of Suggestion: Inertia in 401(k) Participation and Savings Behavior', *Quarterly Journal of Economics* 20014/116, p. 1184.

loss aversion. Mijns inziens brengt dit met zich dat de ondernemer eerder geneigd is om uit de *opt-out* regeling te stappen. Daarnaast is in hoofdstuk 2 reeds aangegeven dat op het verplichte bedrijfstakpensioenfonds voor schilders de nodige kritiek wordt geuit en de meerderheid van de zelfstandige schilders niet door middel van de collectieve regeling zijn pensioen zou opbouwen indien dit niet verplicht zou zijn. Ook hieruit volgt mijns inziens dat het effect van de *status quo bias* bij de ondernemer mogelijk kleiner zal zijn dan bij de werknemer.

Daarnaast speelt net als onder een verplichte regeling ook onder de *opt-out* regeling het optimalisatievraagstuk. Doordat de deelnemers geneigd zijn om vast te houden aan de standaardregeling, is het van belang om de standaardregeling zoveel mogelijk te optimaliseren. Zoals in de voorgaande paragraaf is reeds is gesteld, is hiervoor een afweging van de individuele voorkeuren nodig en is de kans groot dat de overheid een suboptimale standaardregeling vaststelt. Het feit dat onder een *opt-out* de deelnemer te allen tijde een alternatieve spaarbeslissing kan nemen is mijns inziens van geen waarde indien de deelnemer de standaardregeling ten onrechte gaat zien als optimaal.

Tot slot spelen er bij de *opting-out* uitvoeringstechnische problemen. In het onderzoek van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid wordt dan ook gesteld dat de standaardoptie voor de ondernemer in vergelijking met de werknemer zeer lastig is vorm te geven.¹³⁰ Zo is het de vraag welke partijen als uitvoerder van de standaardregeling kunnen worden aangewezen. Aansluiting bij de werknemerspensioenfondsen is zoals eerder gesteld niet mogelijk als gevolg van de solidariteitselementen binnen het werknemerspensioenfonds. Bovendien kan er een handhavingsprobleem ontstaan bij de groep die niet tijdig heeft gemeld af te zien van de standaardregeling of de groep die onbereikbaar is.¹³¹ Uitvoeringstechnisch is een standaardregeling dan ook lastig uit te voeren, terwijl niet zondermeer gesteld kan worden dat een *opting-out* regeling bewerkstelligd dat de ondernemer beter zal sparen voor zijn oude dag.

¹³⁰ Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 'Pensioen van zelfstandigen; Onderzoek naar de oorzaken van beperkte pensioenopbouw van zelfstandigen en mogelijke oplossingsrichtingen hiervoor', Den Haag 2013, p. 32.

¹³¹ P. Hasekamp et al., *IBO zelfstandigen zonder personeel*, Den Haag: Interdepartementaal Beleidsonderzoek 2015, p. 89.

4.4 Save More Tomorrow

4.4.1 Inhoud programma

Op basis van de gedragseconomische verklaringen die ertoe leiden dat mensen niet of onvoldoende sparen, hebben Thaler en Benartzi het *Save More Tomorrow*-programma voorgesteld.¹³² Dit programma, dat is gericht op de werknemer, kent vier belangrijke elementen. Allereerst worden werknemers een relatief lange tijd voor hun geplande salarisverhoging benaderd om het spaarpercentage te verhogen ingeval van een salarisverhoging. Doordat de werknemer als gevolg van *hyperbolic discounting* de toekomst minder waardeert dan het heden, zal hij eerder bereid zijn om in de toekomst meer te zullen sparen en dus deel te nemen aan het programma. Vervolgens stijgt het spaarpercentage bij de eerstvolgende salarisverhoging. De premie wordt door de werkgever ingehouden waardoor het besteedbaar inkomen van de werknemer nauwelijks verandert en de werknemer dus nauwelijks door heeft dat zijn spaarpercentage is verhoogd. De werknemer heeft dus geen last van de *loss aversion*. Het spaarpercentage blijft vervolgens stijgen bij elke salarisverhoging totdat een vooraf bepaald maximum wordt bereikt. De *status quo bias* zorgt er hierbij voor dat de werknemer tot het eind mee blijft doen aan het programma. De werknemer kan hierbij te allen tijde stoppen met het programma. Deze mogelijkheid om te stoppen met het programma dient ervoor te zorgen dat de werknemer eerder geneigd is om te starten met het programma.

Het *Save More Tomorrow*-programma is vervolgens bij enkele Amerikaanse bedrijven in de praktijk gebracht. Uit de praktijk komt een vrij succesvol beeld naar voren ten aanzien van de werking van het programma. Zo besloot bij de eerste implementatie 78% van de werknemers die de mogelijkheid van het *Save More Tomorrow*-programma werd geboden, deel te nemen aan het programma. Bovendien deed na de vierde loonsverhoging met bijbehorende stijging van het premiepercentage nog altijd 80% van de gestarte deelnemers mee.¹³³ Ook in de hierop volgende implementaties komt dit beeld van stijgende spaarpercentages en een lage uitval naar voren.¹³⁴

4.4.2 Het *Save More Tomorrow*-programma voor de ondernemer

Hoewel het *Save More Tomorrow*-programma is bedoeld voor de werknemer, speelt het in op de gedragseconomische verklaringen die eveneens gelden voor het achterblijvende spaargedrag van de

¹³² R.H. Thaler en S. Benartzi, 'Save more Tomorrow: Using Behavioral Economics to Increase Employee Saving', *Journal of Political Economy* 2004/112, p. 170 e.v.

¹³³ R.H. Thaler en S. Benartzi, 'Save more Tomorrow: Using Behavioral Economics to Increase Employee Saving', *Journal of Political Economy* 2004/112, p. 172-175.

¹³⁴ R.H. Thaler en S. Benartzi, 'Save more Tomorrow: Using Behavioral Economics to Increase Employee Saving', *Journal of Political Economy* 2004/112, p. 175-179.

ondernemer. Het idee achter het programma door van tevoren vast te leggen dat bij een inkomensstijging meer gespaard zal worden, zou dus ook voor de ondernemer zijn spaargedrag kunnen bevorderen. Ten aanzien van de ondernemer spelen er echter enkele problemen bij de implementatie van een dergelijke regeling.

Het *Save More Tomorrow*-programma gaat ervan uit dat het inkomen van de deelnemer stijgt over de tijd. Hierdoor is het mogelijk om relatief minder te sparen wanneer het inkomen laag is en dit tekort later in te halen. Voor optimalisatie van de spaarbeslissing betekent dit echter wel dat de deelnemer moet weten wanneer en hoeveel zijn inkomensstijging zal zijn. Overschatting van de inkomensstijging betekent immers dat over de gehele werkzame periode van de deelnemer te weinig zal worden gespaard. Hiermee gaat het *Save More Tomorrow*-programma mijns inziens voorbij aan de beperkte rationaliteit die in hoofdstuk drie reeds werd aangevoerd als één van de verklaringen voor het suboptimale spaargedrag.

Bovendien zal er sprake moeten zijn van een stijging van de pensioengrondslag. Hoewel het voor de werknemer nog aannemelijk is dat zijn inkomen over de tijd een stijgende lijn zal vertonen, is dit ten aanzien van de ondernemer nog maar de vraag. De pensioengrondslag van de DGA bestaat uit het gebruikelijk loon dat ingevolge art. 12a Wet LB 1964 wordt gesteld op het hoogste van €44.000, 75% van het loon uit de meest vergelijkbare dienstbetrekking of het hoogste loon van de werknemer in dienst van de vennootschap. Hieruit volgt niet dat de pensioengrondslag van de DGA zonder meer stijgt indien de winst van de onderneming stijgt. De winststijging zal voornamelijk terugkomen in een hoger inkomen uit aanmerkelijk belang bij de DGA dat niet terugkomt in de pensioengrondslag. De pensioengrondslag van de IB-ondernemer stijgt daarentegen gelijk met de stijging van de winst. Hierdoor zou de IB-ondernemer vooraf kunnen bepalen een hoger percentage van zijn winst te sparen indien deze stijgt. Voor de IB-ondernemer zal het vanwege de volatiliteit van de winst echter nog lastiger zijn te bepalen wanneer en hoe hoog zijn inkomensstijging is en hoe hij zijn spaargedrag hierop moet aanpassen. Bovendien is het evengoed mogelijk dat de winst en daarmee het inkomen van de IB-ondernemer daalt. In een dergelijke situatie zou juist een lager spaarpercentage wenselijk zijn.

Daarnaast speelt de *loss aversion* bij de ondernemer wel degelijk een rol van betekenis en ligt het daardoor minder voor de hand dat de ondernemer als gevolg van de *status quo bias* blijft deelnemen aan het programma. Bij de werknemer wordt ingeval van een inkomensstijging de premie ingehouden door de werkgever. Het besteedbaar inkomen van de werknemer blijft hierdoor afhankelijk van de premieverhoging gelijk of stijgt licht, waardoor de *loss aversion* zich niet voor

doet. Doordat de premie wordt ingehouden door de werkgever, merkt de werkgever dus bijna niets van de premieverhoging en zorgt de *status quo bias* ervoor dat de werknemer blijft deelnemen aan het programma. Bij de ondernemer ligt dit mijns inziens anders. De ondernemer zal immers pas achteraf kunnen bepalen wat de winst van een jaar is geweest. Pas wanneer zijn winst bekend is, kan worden besloten of de pensioenpremie al dan niet verhoogd kan worden. Op dat moment heeft de ondernemer mijns inziens de inkomensstijging reeds ervaren, waardoor de verhoging van de premie desalniettemin voelt als verlaging van het inkomen. Daarnaast zal de ondernemer zelf zijn premie moeten voldoen, waardoor hij wordt geconfronteerd met de verhoging van de premie. Het besef dat de premie wederom is verhoogd, kan hierbij zorgen voor een afzwakking van het effect van de *status quo bias*. Hierdoor zal de uitval van deelnemers onder ondernemers mogelijk hoger zijn dan de praktijk laat zien onder de werknemers.

4.5 Gelijktrekken tweede en derde pijler

4.5.1 Aanpassingen derde pijler

Dietvorst et al. stellen dat het fiscale regime voor het werknemerspensioen in de tweede pijler verschilt ten opzichte van het regime voor lijfrente in de derde pijler wat betreft opbouwmogelijkheid. De zelfstandige ondernemer die grotendeels of volledig afhankelijk is van de derde pijler, wordt hierdoor fiscaal benadeeld in zijn opbouwmogelijkheid voor een adequate oudedagsvoorziening.¹³⁵ Zij doen dan ook enkele aanbevelingen om het lijfrenteregime aan te passen.¹³⁶ Zo stellen zij voor de jaarruimte anders te berekenen. Hierbij dient de franchise in overeenstemming te worden gebracht met het werknemerspensioen, waardoor rekening wordt gehouden met de parttime factor. Vervolgens dient in plaats van een vast percentage van de pensioengrondslag te worden gewerkt met een premiestaffel, zoals ook in het werknemerspensioen wordt gebruikt. De beperking van de reserveringsruimte zowel in tijd als in hoogte dient te vervallen, zodat een tekort in de opbouw in het verleden later nog kan worden aangevuld.

Ook Kappelle et al. stellen vanuit de arbeidsvormneutraliteit voor om in de tweede en derde pijler voor zowel werknemers als zelfstandigen eenzelfde fiscale opbouwruimte te bieden.¹³⁷ Zij stellen een formule voor jaarruimte voor die zowel geldt voor de tweede als voor de derde pijler. Voor zover deze ruimte niet wordt gebruikt in de tweede pijler, kan de restruimte worden ingevuld door middel

¹³⁵ G.J.B. Dietvorst et al., *Gelijke Behandeling Pensioen en Lijfrente*, Tilburg: Universiteit van Tilburg 2006, p. 74.

¹³⁶ G.J.B. Dietvorst et al., *Gelijke Behandeling Pensioen en Lijfrente*, Tilburg: Universiteit van Tilburg 2006, p. 78.

¹³⁷ H.M. Kappelle et al., *Fiscale behandeling van oudedagsvoorzieningen : het kan beter, eerlijker, efficiënter en eenvoudiger*, Deventer: Kluwer 2011, p. 69 e.v.

van lijfrentepremies. Niet benutte ruimte kan hierbij tot uiterlijk de pensioendatum vooruit worden geschoven in de tijd. Om te bewerkstelligen dat ook met de niet benutte ruimte in latere jaren een even grote oudedagsvoorziening kan worden aangekocht, dient de niet benutte ruimte te worden opgerent.

Tegelijkertijd zou volgens Kappelle et al. zowel het pensioen in eigen beheer als de oudedagsreserve kunnen vervallen indien wordt gekozen voor een stelsel waarbij de tweede en derde pijler wat de opbouwruimte betreft gelijk worden behandeld.¹³⁸ Doordat er in het voorstel van Kappelle et al. de mogelijkheid bestaat om onbeperkt de fiscale pensioenruimte naar de toekomst te verschuiven, zal op het moment van staking een aftrekpost ontstaan ter grootte van de resterende opgespaarde jaarruimte. Wanneer als gevolg van liquiditeitsproblemen binnen de onderneming gedurende een aantal jaar niet kan worden gespaard voor de oude dag, kan deze niet gebruikte ruimte later ingehaald worden. Hiermee is een faciliteit om binnen de onderneming te sparen voor de oude dag volgens Kappelle et al. dus niet meer noodzakelijk.

4.5.2 Voor- en nadelen

De systematiek die Dietvorst et al. en Kappelle et al. voorstellen lijkt sterk op de huidige systematiek, waarbij de lijfrenten in de derde pijler ter aanvulling dienen van het pensioen in de tweede pijler. Door de opbouwruimte binnen de tweede en de derde pijler gelijk te trekken, krijgen de werknemer en ondernemer die voor de opbouw van de oudedagsvoorziening geheel afhankelijk zijn van de derde pijler dezelfde mogelijkheden als in de tweede pijler. Waardoor de systematiek arbeidsneutraal uitwerkt.

Daarnaast geldt het alternatief als vereenvoudiging van het huidige stelsel. Doordat de jaarruimte niet verloren kan gaan, is het niet noodzakelijk om de mogelijkheid van het pensioen in eigen beheer, de oudedagsreserve en stakingslijfrente te bieden.¹³⁹ Immers, zolang het geld niet uit de onderneming kan worden gehaald, kan de opbouw van de oudedagsvoorziening worden uitgesteld zonder dat dit gevolgen heeft voor de maximale opbouw van de oudedagsvoorziening. De koopsom van de verkoop van de onderneming kan vervolgens worden aangewend om de niet gebruikte jaarruimte alsnog in te halen. Kavelaars stelt dat hierin het probleem van de systematiek zit, nu het fiscale voordeel van geleidelijke pensioenopbouw tijdens het actieve leven voor de ondernemer

¹³⁸ H.M. Kappelle et al., *Fiscale behandeling van de oudedagsvoorzieningen : het kan beter, eerlijker, efficiënter en eenvoudiger*, Deventer: Kluwer 2011, p. 73.

¹³⁹ H.M. Kappelle et al., *Fiscale behandeling van de oudedagsvoorzieningen : het kan beter, eerlijker, efficiënter en eenvoudiger*, Deventer: Kluwer 2011, p. 77-78.

verdwijnt.¹⁴⁰ Kavelaars stelt dan ook dat het nauwelijks zinvol is om ten tijde van de verkoop van de onderneming alsnog de afstorting te doen, aangezien dan enkel het risico op vooroverlijden wordt gelopen en de ondernemer bovendien wordt geconfronteerd met de kosten die de uitvoerder in rekening brengt. Mijns inziens blijft het vanwege de aftrek die men geniet indien de koopsom wordt afgestort en het lagere tarief waartegen de uitkering uiteindelijk wordt belast, als gevolg van de heffing van de premies van de sociale verzekeringen en de tariefsopbouw, nog wel degelijk voordelig om ten tijde van verkoop van de onderneming de koopsom af te storten. Het risico op vooroverlijden zou kunnen worden voorkomen door geen levenslange uitkering te bedingen, maar het vermogen via banksparen in 20 jaar te laten uitkeren.

Wel brengt mijns inziens het onbeperkte uitstel van pensioenopbouw een zekere inkomensonzekerheid met zich. Hoewel de jaarruimte niet verdampt, zullen er uiteindelijk wel voldoende liquide middelen beschikbaar moeten zijn om de lijfrentepremie daadwerkelijk af te storten. Indien de afstorting van de lijfrentepremie wordt uitgesteld en deze middelen worden gebruikt ter financiering van de onderneming, doet zich het risico voor dat door tegenvallende resultaten of faillissement er uiteindelijk onvoldoende middelen aanwezig zijn om de uitgestelde jaarruimte alsnog in te halen. Hoewel deze inkomensonzekerheid door het ondernemingsrisico en het faillissementsrisico ten aanzien van het pensioen in eigen beheer en de oudedagsreserve door Kappelle et al. wordt aangevoerd als reden om deze faciliteiten af te schaffen,¹⁴¹ doet dit probleem zich dus ook voor onder de door hun voorgestelde alternatieve systematiek.

Een ander nadeel van het onbeperkte uitstel ligt volgens Kavelaars in de uitvoerbaarheid.¹⁴² Door de mogelijkheid om jaarruimte tot later in de tijd uit te stellen, zal per belastingplichtige bijgehouden moeten worden hoe groot zijn ongebruikte jaarruimte is. Kappelle et al. stellen dat het op de weg van de belastingdienst ligt om deze ongebruikte ruimte bij te houden.¹⁴³ In het kader van de bewijslast indien de belastingplichtige van mening is dat zijn ruimte meer zou moeten zijn, zal hij volgens Kavelaars ook zelf zijn beschikbare ruimte moeten houden. Mijns inziens zou het bovendien meer voor de hand liggen om de administratieplicht van de niet gebruikte ruimte te leggen bij de belastingplichtige zelf. Indien hij deze administratieplicht ongewenst acht, kan de belastingplichtige

¹⁴⁰ P. Kavelaars, 'Fiscale behandeling van oudedagsvoorzieningen', *TPV* 2011/20, p.6.

¹⁴¹ H.M. Kappelle et al., *Fiscale behandeling van de oudedagsvoorzieningen: het kan beter, eerlijker, efficiënter en eenvoudiger*, Deventer: Kluwer 2011, p. 74-76.

¹⁴² P. Kavelaars, 'Fiscale behandeling van oudedagsvoorzieningen', *TPV* 2011/20, p. 6.

¹⁴³ H.M. Kappelle et al., *Fiscale behandeling van de oudedagsvoorzieningen: het kan beter, eerlijker, efficiënter en eenvoudiger*, Deventer: Kluwer 2011, p. 78.

immers te allen tijde besluiten om geleidelijk zijn oudedagsvoorziening op te bouwen in plaats van uit te stellen.

4.6 Verhogen pensioenbewustzijn ondernemer

4.6.1 Financiële kennis en spaargedrag

In hoofdstuk 3 werd de zeer lage pensioen kennis onder zowel werknemers als ondernemers aangedragen als mogelijke verklaring voor het tekort in opbouw van de oudedagsvoorziening. Doordat de ondernemer niet weet hoeveel hij na pensionering nodig heeft en te weinig kennis heeft van de mogelijkheden om zijn oudedagsvoorziening verder aan te vullen, schiet de ondernemer tekort in het optimaliseren van zijn spaargedrag. Uit verschillende empirische onderzoeken blijkt dat financiële voorlichting aan de werknemer een positief effect heeft op het spaargedrag. Zo vinden Bernheim en Garret vinden een positief effect tussen het aanbod van financiële seminars door de werkgever en het deelname- en spaarpercentage van de werknemer.¹⁴⁴ Ook Bayer et al. vinden een significant positief effect tussen financiële seminars en het deelname aan de pensioenregeling, terwijl gedrukte informatie geen effect heeft op het spaargedrag.¹⁴⁵ Lusardi stelt eveneens dat pensioenseminars een positief effect hebben op het spaargedrag van de werknemer, waarbij de effecten in de categorie met laagopgeleiden het grootst zijn.¹⁴⁶

Het onvoldoende financiële bewustzijn kan tot gevolg hebben dat mensen onvoldoende sparen voor hun oude dag.¹⁴⁷ Het is dan ook niet verwonderlijk dat de laatste jaren ten aanzien van de werknemer de nodige maatregelen zijn genomen om de pensioencommunicatie te verbeteren. Het doel van pensioencommunicatie is dat de pensioendeelnemer weet hoeveel pensioen hij kan verwachten, kan nagaan of dat voldoende is en zich bewust is van de risico's van de pensioenvoorziening. Daarnaast volgt uit de pensioencommunicatie welke keuzemogelijkheden de deelnemer heeft.¹⁴⁸ Met de Wet Pensioencommunicatie heeft de wetgever beoogd om de eisen die aan de pensioencommunicatie worden gesteld zodanig aan te passen dat dit communicatiedoel daadwerkelijk wordt bereikt. De Wet Pensioencommunicatie stelt algemene eisen aan de

¹⁴⁴ B.D. Bernheim en D.M. Garret, 'The Effects on Financial Education in the Workplace: Evidence from a Survey of Households', *Journal of Public Economics* 2003/87, p. 1487-1519.

¹⁴⁵ P.J. Bayer, D. Bernheim en J.K. Scholz, 'The Effects of Education in the Workplace: Evidence from a Survey of Employers', *Economic Enquiry* 2009/47, p. 605-624.

¹⁴⁶ A. Lusardi, 'Saving and the Effectiveness of Financial Education', in; *Pension Design and Structure: New Lessons from Behavioral Finance*, Oxford: Oxford University Press 2004, p. 159-169.

¹⁴⁷ A. Lusardi en O.S. Mitchell, 'Financial Literacy and Retirement Preparedness: Evidence and Implications for Financial Education', *Business Economics* 2007, p. 35-44.

¹⁴⁸ Kamerstukken II 2013-2014, 34008, nr. 3.

pensioencommunicatie en bovendien dient deze basisinformatie altijd beschikbaar te zijn via de website van de pensioenuitvoerder. Daarnaast moeten pensioenrisico's persoonlijk worden gemaakt via verschillende scenario's. Verder is het pensioenregister uitgebreid en heeft de werkgever een zorgplicht om de werkgever te informeren over de hoofdkenmerken van de pensioenregeling. Deze maatregelen ten spijt, is het pensioenbewustzijn van de pensioendeelnemer, zoals in hoofdstuk 3 reeds werd gesteld, ook in 2016 erg laag gebleven. Wel moet hierbij worden opgemerkt dat de Wet Pensioencommunicatie pas sinds juli 2015 inwerking is getreden en de verbeterde pensioencommunicatie mogelijk op lange termijn meer effect zal hebben.

Lusardi en Mitchell stellen mijns inziens dan ook terecht dat niet te stellig moet worden geconcludeerd dat financiële voorlichting een zeer groot effect heeft op het spaargedrag.¹⁴⁹ Ondanks dat uit eerdere onderzoeken een positief verband blijkt tussen pensioenkennis en het spaargedrag, wordt een groot deel van de doelgroep niet bereikt doormiddel van de voorlichting. Daarnaast zal het tekort in pensioenkennis niet zomaar worden verholpen door enige informatieverstrekking omtrent het pensioen. Het is hierbij van belang om de informatievoorziening op het individu af te stemmen en de deelnemer de mogelijkheid te geven om daadwerkelijk iets te veranderen in plaats van enkel informatie te verstrekken.¹⁵⁰

4.6.2 Pensioenbewustzijn ondernemer

Hoewel voor de werknemer reeds enkele maatregelen zijn getroffen om het pensioenbewustzijn te verhogen, blijven deze maatregelen ten aanzien van de ondernemer uit. Zo ziet het pensioenregister als bedoeld in art. 51 PW, door middel waarvan de deelnemer inzicht kan verkrijgen in zijn reeds opgebouwde pensioenaanspraken, enkel op de eerste en tweede pijler. Vanwege de gefaseerde uitbreiding van het pensioenregister en een aantal praktische problemen is het voorsnog niet mogelijk om de derde pijlerproducten op te nemen in het pensioenregister.¹⁵¹ Deze praktische problemen worden door de Staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid echter niet nader toegelicht. Bovendien gelden de in de Pensioenwet opgenomen algemene eisen ten aanzien van de pensioencommunicatie in beginsel niet voor de derde pijlerproducten. Uit de pensioenwijzer volgt niet dat het pensioenbewustzijn van de ondernemer afwijkt van dat van de werknemer.¹⁵² Het doel

¹⁴⁹ A. Lusardi en O.S. Mitchell, 'Financial Literacy and Retirement Preparedness: Evidence and Implications for Financial Education', *Business Economics* 2007, p. 43.

¹⁵⁰ A. Lusardi en O.S. Mitchell, 'Financial Literacy and Retirement Preparedness: Evidence and Implications for Financial Education', *Business Economics* 2007, p. 43.

¹⁵¹ Kamerstukken II 2015-2016, 34008, nr. 36.

¹⁵² Wijzer in Geldzaken, *Pensioenmonitor 2016*, <https://www.wijzingeldzaken.nl/platform-wijzingeldzaken/publicaties/wijzer-in-geldzaken-pensioenmonitor-2016.pdf>.

van de pensioencommunicatie, namelijk dat de deelnemer weet hoeveel hij kan verwachten, kan nagaan of dat voldoende is en zich bewust is van de risico's, geldt mijns inziens dan ook evengoed voor de ondernemer.

In het licht van het verhogen van het pensioenbewustzijn bij de ondernemer valt daarnaast op dat de aftrekbaarheid van advieskosten ten aanzien van lijfrenten is afgeschaft. Ratio achter de aftrek van de provisie was om de assurantietussenpersoon die zijn beloning direct factureerde aan de klant, gelijk te behandelen met de assurantietussenpersoon die via de verzekeraar provisie kreeg, waarbij de premie die de klant betaalde aftrekbaar was.¹⁵³ Met het provisieverbod is dit onderscheid verdwenen aangezien de assurantietussenpersoon enkel nog direct aan de klant mocht factureren voor zijn werkzaamheden en bestaat er volgens de Staatssecretaris van Financiën geen reden meer om de beloning van de assurantietussenpersoon aftrekbaar te maken.¹⁵⁴ Mijns inziens ligt het in het licht van het lage pensioenbewustzijn van de ondernemer voor de hand om deze kosten van advies aftrekbaar te maken. Door de aftrek van advieskosten wordt extern advies goedkoper, hetgeen het pensioenbewustzijn van de ondernemer kan versterken. Bovendien wordt onder huidige regelgeving een onderscheid gemaakt tussen advieskosten binnen de tweede en derde pijler. Immers advieskosten ten aanzien van een pensioentoezegging binnen de tweede pijler zijn aftrekbaar bij de werkgever, terwijl de advieskosten van de individuele voorziening binnen de derde pijler niet aftrekbaar zijn. Het maakt hierdoor voor de DGA uit of hij zijn pensioen door middel van een pensioentoezegging opbouwt binnen de eigen onderneming of binnen de derde pijler vermogen opbouwt. Aftrekbaarheid van de advieskosten bij lijfrenten zou mijns inziens de behandeling van tweede en derde pijler gelijk trekken.

4.7 Afweging alternatieven en aanbevelingen

4.7.1 Uitgangspunten verbeterd stelsel

In het eerste deel van dit hoofdstuk zijn verschillende in de literatuur aangedragen alternatieven besproken. Hoewel deze alternatieven kunnen bijdragen aan het stimuleren van het spaargedrag van de ondernemer, kent elk van de alternatieven zijn knelpunten. De meeste zekerheid op een adequaat pensioen zou kunnen worden bereikt door middel van een verplichte regeling, maar dit betekent dat het optimalisatievraagstuk wordt verschoven naar de overheid. Vanuit een paternalistisch argument zou dan een regeling verplicht worden gesteld, zonder dat zeker is dat de overheid de spaarbeslissing beter kan maken. Bovendien is een minimale oudedagsvoorziening

¹⁵³ Kamerstukken II 2012-2013, 33402, nr. 15, p. 10-11.

¹⁵⁴ Kamerstukken II 2012-2013, 33402, nr. 15, p. 11.

verzekerd door middel van de AOW. De verantwoordelijkheid voor het aanvullende pensioen dient mijns inziens dan ook vooral bij de ondernemer zelf te liggen. Een vrijwillige opbouw ligt dan ook voor de hand. De overheid heeft hierbij vervolgens een tweetal taken. Allereerst dient de overheid de ondernemer te stimuleren om actief over zijn oude dag na te denken en daarnaast dient de overheid de opbouw van de oudedagsvoorziening te faciliteren.

Eén van de verklaringen voor het suboptimale spaargedrag van de ondernemer is zijn beperkte rationaliteit. Doordat de ondernemer niet weet hoeveel hij na pensionering nodig heeft, hoeveel hij reeds gespaard heeft en geen kennis heeft van de mogelijkheden om aanvullend te sparen voor zijn oude dag, faalt de ondernemer in de optimalisatie van zijn spaargedrag. Het lage pensioenbewustzijn van de ondernemer en de eigen verantwoordelijkheid ten aanzien van de opbouw van het aanvullende pensioen, zou voor de overheid reden moeten zijn om actief op te treden. Om te bewerkstelligen dat de ondernemer de verantwoordelijkheid van zijn oude dag ook daadwerkelijk kan dragen, dient de overheid zich in te spannen om de ondernemer actief te laten nadenken over zijn oude dag en hem hierbij te voorzien van de informatie die de ondernemer nodig heeft om een bewuste spaarbeslissing te nemen. De overheid zal zich dus als doel moeten stellen om het pensioenbewustzijn van de ondernemer te verhogen.

Daarnaast dient de opbouw van de oudedagsvoorziening te worden gefaciliteerd zodat een adequate oudedagsvoorziening kan worden bewerkstelligd. Gesteld kan worden dat op grond van maatschappelijke opvattingen de bedragen ter verkrijging van een recht op inkomen in de toekomst niet tot het huidige inkomen behoren omdat deze bedragen niet direct kunnen worden aangewend voor consumptie en kapitaalvorming.¹⁵⁵ Om bij de inkomensbeleving van het individu aan te sluiten, wordt de heffing over dit inkomen uitgesteld tot het moment dat het daadwerkelijk wordt genoten, de zogenaamde omkeerregel. Het voordeel voor de ondernemer zit in het uitstel en lagere gemiddelde tarief waartegen de uitkering uiteindelijk zal worden belast. Het individu wordt hierdoor gestimuleerd om te sparen voor een adequate oudedagsvoorziening. Bovendien worden, doordat de belastingheffing wordt uitgesteld, deze kosten verplaatst naar de toekomst. De kosten in de toekomst worden hierbij als gevolg van *hyperbolic discounting* sterker verdisconteerd dan kosten in het heden. De mate waarin wordt gefaciliteerd is hierbij een politieke afweging, waardoor een adequate oudedagsvoorziening niet hoeft overeen te komen met het individuele optimum. Indien de ondernemer meer wil sparen voor zijn oude dag dan de gestelde maxima, dient dit mijns inziens

¹⁵⁵ H.M. Kappelle et al., *Fiscale behandeling van de oudedagsvoorzieningen : het kan beter, eerlijker, efficiënter en eenvoudiger*, Deventer: Kluwer 2011, p. 32.

echter wel mogelijk te zijn en in mindere mate gefaciliteerd te worden, bijvoorbeeld door middel van een vrijstelling voor de vermogensrendementsheffing.

Tot slot bestaat er in beginsel geen reden om de opbouw mogelijkheden afhankelijk te maken van de arbeidsvorm. Het sparen voor de oude dag beoogt het besteedbaar inkomen van het individu gelijkmatig te verdelen over het leven. Het is hierbij dus irrelevant hoe het inkomen wordt verdiend. Ook het optimale spaarpercentage zal niet afhankelijk zijn van de manier waarop het inkomen is verdiend. De IB-ondernemer, de DGA en de werknemer zouden dan ook dezelfde opbouw mogelijkheden moeten hebben. Daarentegen hoeft inkomen uit vermogen in beginsel niet te worden betrokken in de pensioengrondslag. Ook na pensionering zal dit inkomen uit vermogen genoten kunnen worden.

4.7.2 Aanbevelingen voor verbeterd stelsel

4.7.2.1 Arbeidsneutraliteit tweede en derde pijler

Als uitgangspunt van een verbeterd stelsel geldt dat er in beginsel geen onderscheid moet bestaan in de opbouw mogelijkheid afhankelijk van de arbeidsvorm. Om deze arbeidsvormneutraliteit te bewerkstelligen zou de opbouwruimte binnen de tweede en de derde pijler, in overeenstemming met het voorstel van Kappelle et al., moeten worden gelijk getrokken.¹⁵⁶ De fiscale opbouwruimte zou hierbij berekend kunnen worden op grond van de 4% staffel van de beschikbare premieregeling. Voor zover de beschikbare ruimte niet wordt gebruikt binnen de tweede pijler, kan de restruimte worden gebruikt binnen de derde pijler. Dit heeft als gevolg dat de ondernemer die geheel afhankelijk is van de derde pijler evenveel kan opbouwen voor zijn oudedagsvoorziening als de werknemer en de DGA.

De pensioengrondslag bestaat hierbij uit alle inkomensbestanddelen uit arbeid, dat wil zeggen winst uit onderneming, belastbaar loon, belastbaar resultaat uit overige werkzaamheden en belastbare periodieke uitkeringen en verstrekkingen. Hierbij dient rekening te worden gehouden met een AOW-franchise die voor elke belastingplichtige gelijk is. Door de gehele winst uit onderneming in aanmerking te nemen bij de berekening van de pensioengrondslag, wordt ten aanzien van de IB-ondernemer ook zijn beloning voor geïnvesteerd kapitaal in de eigen onderneming en een beloning voor het ondernemersrisico betrokken in de pensioengrondslag. Vanuit de eenvoud van het systeem is dit echter wel aan te bevelen, aangezien het zeer bewerkelijk, zo niet onmogelijk, is om de

¹⁵⁶ H.M. Kappelle et al., *Fiscale behandeling van de oudedagsvoorzieningen : het kan beter, eerlijker, efficiënter en eenvoudiger*, Deventer: Kluwer 2011.

beloning voor arbeid uit de winst uit onderneming te filteren. Bovendien kan de DGA de winst, voor zover het zijn arbeidsbeloning overstijgt, 'netto' sparen binnen de BV. Hierdoor is van een daadwerkelijke ongelijkheid tussen de IB-ondernemer en de DGA mijns inziens geen sprake.

De pensioengrondslag kan bovendien wordt gemaximeerd, waarbij ik geen reden zie om het onder de huidige regelgeving geldende maximum te wijzigen. Ook boven dat maximum dient er wel degelijk enige facilitering van de opbouw plaats te vinden. Hierbij voldoet de huidige systematiek van het nettopensioen en nettolijfrente, waarbij de premie niet aftrekbaar is maar de waarde wordt vrijgesteld voor de vermogensrendementsheffing. Hierdoor heeft de belastingplichtige weliswaar niet het tariefvoordeel en het voordeel van het uitstel van de belastingheffing, maar wordt zijn optimale spaarbeslissing niet verstoord door de heffing over het rendement dat met het kapitaal wordt gemaakt. De opbouwruimte voor het nettopensioen zou hierbij gelijk moeten zijn aan de nettolijfrente, zodat ook de facilitering boven het maximum arbeidsneutraal uitwerkt.

Een ander aspect is de inhaal van niet gebruikte ruimte om op te bouwen. Met de kennis dat de ondernemer geneigd is om de opbouw van zijn oudedagsvoorziening uit te stellen, zou mijns inziens aan uitstel niet de consequentie moeten worden verbonden dat de ondernemer geen volledige oudedagsvoorziening meer kan opbouwen. Ruimte die in een jaar niet wordt benut, zou dan ook onbeperkt moeten kunnen worden ingehaald. Kappelle et al. pleiten er hierbij tevens voor om de niet gebruikte ruimte op te laten renten, zodat ook in geval van uitstel op een later moment een even grote oudedagsvoorziening kan worden aangekocht.¹⁵⁷ Vanuit de eenvoud zou het mijns inziens de voorkeur moeten krijgen om deze oprenting achterwege te laten. Bovendien dient het de belastingplichtige zelf te zijn die zijn niet gebruikte ruimte zal moeten administreren. Indien dit een te grote last is voor de ondernemer, heeft hij immers altijd de mogelijkheid om jaarlijks gelijkmatig te sparen.

Bovendien kan de ondernemer door de onbeperkte inhaalmogelijkheid in een jaar waarin de winst tegenvalt minder sparen, terwijl in een later jaar waarin het financieel goed gaat dit tekort kan worden ingehaald. Door de onbeperkte inhaalmogelijkheid bestaat niet het gevaar dat opbouwruimte verdampt. Door de relatief lage opbouw in slechte jaren te compenseren door een relatief hogere opbouw in financieel goede jaren kan de ondernemer inspelen op zijn *loss aversion*.

¹⁵⁷ H.M. Kappelle et al., *Fiscale behandeling van de oudedagsvoorzieningen : het kan beter, eerlijker, efficiënter en eenvoudiger*, Deventer: Kluwer 2011, p. 71.

4.7.2.2 Afschaffing mogelijkheid sparen in de eigen onderneming

Naast de uitfasering van het pensioen in eigen beheer, zou ook de oudedagsreserve in zijn hoedanigheid van oudedagsvoorziening kunnen worden afgeschaft. Nu de oudedagsvoorziening niets anders is dan een faciliteit waarmee belastingheffing kan worden uitgesteld zonder dat er daadwerkelijk enige reservering is vereist, past het mijns inziens niet binnen de gedachte van pensioensparen. Er bestaat vanuit de pensioengedachte mijns inziens geen enkele reden om de ondernemer de mogelijkheid te geven om binnen de eigen onderneming of BV voor het pensioen te sparen. Investeren in de eigen onderneming met het oogmerk om hier inkomen uit te genereren voor het heden, staat geheel los van het sparen voor de oude dag. Met het sparen voor de oude dag wordt immers beoogd om inkomen te garanderen voor na pensionering.

Bovendien maakt de onbeperkte inhaal van de opbouwruimte binnen de derde pijler dat indien niet gespaard kan worden omdat een groot deel van de winst moet worden geherinvesteerd, deze ruimte op een later tijdstip alsnog kan worden gebruikt. Indien op deze wijze binnen de eigen onderneming wordt gespaard, kan dit later worden aangewend voor de opbouw van de oudedagsvoorziening. Faciliteren van het sparen binnen de eigen onderneming wordt hiermee overbodig. Daarnaast verliest door de onbeperkte inhaal ook de stakingslijfrente haar bestaansrecht. Indien bij staking of verkoop van de onderneming een hoge stakingswinst wordt behaald, kan deze stakingswinst immers worden gebruikt om de niet gebruikte opbouwruimte uit eerdere jaren in te halen. Een aparte faciliteit voor de stakingslijfrentepremieaftrek is dus niet nodig.

Toch maakt dit niet dat de oudedagsreserve zonder meer kan worden afgeschaft. Zoals eerder al is besproken kent de oudedagsreserve een tweeledige doelstelling. Hoewel de oudedagsreserve als oudedagsvoorziening kan worden afgeschaft, kan vanuit de financieringsbehoefte echter mogelijk toch behoefte bestaan aan de oudedagsreserve. Zo kan de DGA een deel van de winst van de onderneming met uitstel van de heffing in box 2 herinvesteren in de onderneming. Om ook de IB-ondernemer de mogelijkheid te geven om een deel van zijn winst met uitstel van belastingheffing te kunnen herinvesteren, zou mogelijk toch kunnen worden gepleit voor handhaving van de oudedagsreserve. Een andere naamgeving voor de faciliteit zou hierbij op zijn plaats zijn om te voorkomen dat de reserve door de ondernemer ten onrechte alsnog wordt aangemerkt als oudedagsvoorziening.

4.7.2.3 Verhogen pensioenbewustzijn ondernemer

Hoewel de hierboven genoemde maatregelen een eenvoudiger en arbeidsneutraal stelsel bewerkstelligen, zet het de ondernemer in beginsel niet aan om meer te sparen dan dat hij onder het huidige stelsel doet. De in hoofdstuk 3 behandelde verklaringen voor het lage spaargedrag van de ondernemer zijn mijns inziens echter niet goed door middel van fiscale facilitering van het pensioensparen te verhelpen. Hiervoor dient mijns inziens het pensioenbewustzijn van de ondernemer te worden verhoogd zodat deze wordt aangezet om actief over zijn oude dag na te denken.

Vanuit het doel dat met de Wet Pensioencommunicatie wordt nagestreefd, namelijk dat de pensioendeelnemer weet hoeveel zijn pensioen zal zijn, kan nagaan of dit genoeg is en wat de risico's zijn, zou het mijns inziens aanbeveling verdienen om deze regelgeving ook van toepassing te verklaren op de derde pijlerproducten. Ook het pensioenregister zou hierbij moeten worden uitgebreid met de derde pijler. Hierdoor wordt het voor de ondernemer gemakkelijker om overzicht te krijgen in zijn financiële situatie na pensionering en kan de ondernemer beter bepalen hoeveel hij dient te sparen voor zijn oude dag.

Bovendien moet het voor de ondernemer gemakkelijker worden om extern advies in te winnen ten aanzien van zijn oude dag. Ik pleit er dan ook voor om de advieskosten van de assurantietussenpersoon bij de advisering ten aanzien van derde pijlerproducten wederom aftrekbaar te maken voor de belastingplichtige. Hierdoor zal de ondernemer eerder bereid zijn om extern advies in te winnen, hetgeen met het oog op de lage pensioen kennis en bewustzijn van de ondernemer wenselijk is. Bovendien heeft de assurantietussenpersoon een civielrechtelijke zorgplicht jegens de verzekerde. De assurantietussenpersoon dient immers te waken voor de belangen van de verzekeringsnemer bij de tot zijn portefeuille behorende verzekeringen.¹⁵⁸ Hierdoor heeft de adviseur de plicht om doorlopend te controleren of de oudedagsvoorziening nog altijd voldoet aan de verwachting en wensen van de ondernemer en dient hij hem hier zo nodig over te informeren. Dit voorkomt dat de ondernemer uiteindelijk het sparen toch weer verder uitstelt. De eerste stap om een adviseur te benaderen blijft echter de verantwoordelijkheid van de ondernemer.

Door het pensioenbewustzijn van de ondernemer te verhogen en extern advies aftrekbaar te maken kan worden bewerkstelligd dat de ondernemer een zo goed mogelijke beslissing kan nemen over zijn spaargedrag. Hoewel de ondernemer zelf verantwoordelijk is voor zijn aanvullende

¹⁵⁸ HR 10 januari 2003, ECLI:NL:HR:2003:AF0122, NJ 2003/375 m.nt. Mendel.

oudedagsvoorziening, dient de overheid dus zorg te dragen dat de ondernemer deze verantwoordelijkheid ook daadwerkelijk kan dragen.

4.8 Conclusie

In de literatuur zijn verscheidende alternatieve stelsels en maatregelen aangedragen die het spaargedrag van de ondernemer kunnen stimuleren. Zo is nagedacht over een verplicht pensioenstelsel voor iedere werkende. Voordeel van een dergelijk verplicht stelsel is de zekerheid op een adequaat pensioen, waarbij de gedragseconomische verklaringen voor het tekort aan sparen geen effect meer zullen hebben. Het optimalisatievraagstuk wordt onder een verplicht stelsel echter verplaatst naar de overheid. Nu de optimale spaarbeslissing afhankelijk is van zowel algemene als individuele factoren, valt niet zonder meer te zeggen dat de overheid deze keuze beter kan maken dan het individu zelf. Bovendien is een minimaal inkomen na pensionering reeds gegarandeerd door middel van de AOW. Vanuit het achterliggende paternalisme bij het overheidsingrijpen ten aanzien van het aanvullend pensioen, gaat het mijns inziens te ver om ook het aanvullende pensioen verplicht te stellen. De ondernemer dient uiteindelijk zelf verantwoordelijk te zijn voor zijn aanvullende pensioen.

Een ander alternatief is de standaard regeling met een *opt-out* mogelijkheid. Dit houdt in dat elke ondernemer standaard deelneemt aan een pensioenregeling, tenzij hij expliciet de keuze maakt om niet deel te nemen. Vanuit de *status qua bias* zal een groot deel van de ondernemers deel blijven nemen aan de regeling. Zo blijkt onder werknemers een grote stijging van het deelnamepercentage onder een *opting-out* regeling. Mijns inziens zal deze *status quo bias* bij de ondernemer echter minder effect hebben, aangezien de ondernemer uiteindelijk zelf zijn premie zal moeten inhouden en dus telkens wordt geconfronteerd met de kosten van het sparen. Zo blijkt dat de schilders die onder huidige regelgeving vallen onder het verplichte bedrijfstakpensioenfonds, niet zouden deelnemen indien dit niet verplicht was. Bovendien maakt de *status quo bias* dat de standaard regeling uiteindelijk ten onrechte wordt gezien als de optimale regeling, waardoor de deelnemer de standaard regeling blijft volgen. Hierdoor ontstaat onder de *opt-out* regeling hetzelfde optimalisatieprobleem voor de overheid als onder een verplicht stelsel.

Het *Save More Tomorrow*-programma beoogt voor de werknemer rekening te houden met de gedragseconomische verklaringen voor het tekort aan sparen. Onder het programma legt de werknemer ruim van tevoren vast dat hij bij elke loonstijging relatief meer zal sparen voor zijn pensioen. Hierdoor ervaart hij geen *loss aversion* en vanwege de *hyperbolic discounting* is de

werknemer nu bereid om later meer te sparen. De *status quo bias* maakt dat de werknemer uiteindelijk tot het eind deelneemt aan het programma. Ten aanzien van de ondernemer spelen er echter een aantal problemen. Zo dient de ondernemer zelf zijn premie te voldoen, waardoor hij alsnog wordt geconfronteerd met de gestegen premie en dus toch de *loss aversion* ervaart. Bovendien zal mijns inziens, net als bij de *opt out* regeling, het effect van de *status quo bias* bij de ondernemer kleiner zijn. Tot slot is het voor de ondernemer, nog meer dan voor de werknemer, zeer moeilijk om in te schatten of en wanneer het inkomen zal stijgen. Hierdoor wordt het optimalisatievraagstuk nog lastiger, dit terwijl de ondernemer bij gelijkmatig sparen al niet uit het optimalisatievraagstuk komt. Voor de DGA geldt dat zijn inkomen in beginsel niet hoeft te stijgen indien de winst van de onderneming stijgt. De pensioengrondslag van de DGA bestaat immers uit het gebruikelijk loon waardoor het geen zin heeft om het sparen uit te stellen tot het moment dat zijn loon stijgt.

Een verbeterd stelsel van oudedagsfaciliteiten zou mijns inziens enerzijds het lage pensioenbewustzijn van de ondernemer moeten verhogen en anderzijds moeten voorzien in een fiscale facilitering van een adequaat pensioen. De eigen verantwoordelijkheid die de ondernemer heeft, maakt dat de overheid zich moet inspannen om te zorgen dat de ondernemer deze verantwoordelijkheid ook daadwerkelijk kan dragen. Dit betekent dat de ondernemer dient te beschikken over de informatie die nodig is om een juiste spaarbeslissing te maken. Dit pleit voor een uitbereiding van de Wet Pensioencommunicatie en het pensioenregister tot derde pijlerproducten. Daarnaast zou het extern inwinnen van advies ten aanzien van de oudedagsvoorziening moeten worden gestimuleerd. Hiermee kan immers het pensioenbewustzijn van de ondernemer worden verhoogd. De advieskosten bij derde pijlerproducten dienen mijns inziens dus aftrekbaar te worden, waardoor het voor ondernemer goedkoper wordt om extern advies in te winnen.

De fiscale facilitering kan mijns inziens worden vereenvoudigd en arbeidsneutraler worden gemaakt. Door de fiscale opbouwruimte van de tweede en derde pijler gelijk te trekken, maakt het in beginsel voor de omvang van de oudedagsvoorziening niet meer uit in welke pijler de oudedagsvoorziening wordt opgebouwd. Bovendien zou het uitstellen van de opbouw niet moeten leiden tot verdamping van opbouwruimte. Niet gebruikte ruimte dient daarom onbeperkt te kunnen worden uitgesteld, waarbij de administratielast voor rekening van de ondernemer dient te komen. Boven het fiscale maximum aan opbouw, dat vanuit de politiek dient te worden vastgesteld, dient de opbouw nog wel in enige mate te worden gefaciliteerd. Hierbij voldoet de huidige systematiek van de nettolijfrente en het nettopensioen. Door het onbeperkte uitstel verdwijnt ook de noodzaak van het sparen in de eigen onderneming. Indien op enig moment immers geen liquiditeiten aanwezig zijn voor de

afstorting van de lijfrentepremies, kan dit worden uitgesteld tot een later moment. Ook het bestaansrecht van de stakingslijfrente zou hiermee komen te vervallen. Vanuit het doel van het voorzien in de financieringsbehoefte zou de oudedagsreserve echter mogelijk gehandhaafd kunnen worden, nu de DGA immers ook met uitstel van de box 2-heffing een deel van de winst kan herinvesteren in de onderneming.

5. Samenvatting en conclusie

Het Nederlandse pensioenstelsel is opgebouwd uit drie pijlers en wordt gezien als één van de beste ter wereld. De eerste pijler wordt gevormd door de sociale verzekeringen. Globaal gezegd is eenieder die in Nederland woonachtig of als niet-inwoner in Nederlandse dienstbetrekking werkzaam is, verzekerd voor de AOW. Door middel van de tweede pijler kan collectief worden gespaard voor het aanvullende pensioen. Binnen de derde pijler kan door middel van individuele pensioenverzekeringen het pensioentekort per individu worden aangevuld. Met name het hoge deelnamepercentage van werknemers binnen de tweede pijler en het kapitaaldekkingsstelsel, maken het huidige pensioenstelsel sterk. De ondernemer valt in beginsel buiten de reikwijdte van de tweede pijler en is voor de opbouw van zijn oudedagsvoorziening dus aangewezen op de eerste en derde pijler. Hierbij kunnen een tweetal ondernemers worden onderscheiden. Enerzijds de IB-ondernemer als bedoeld in art. 3.4 Wet IB 2001; voor rekening en risico van wie een onderneming wordt gedreven. Anderzijds kan als ondernemer worden aangemerkt de DGA als bedoeld in art 1 PW; de direct of indirect houder van ten minste 10% van het geplaatst kapitaal in de vennootschap van de werkgever. Ten aanzien van de IB-ondernemer kent de Wet IB daarnaast nog een aantal specifieke faciliteiten. Zo kan de IB-ondernemer op grond van art. 3.67 Wet IB 2001 binnen de eigen onderneming een oudedagsreserve opbouwen en kan hij ingevolge art. 3.129 Wet IB 2001 van de stakingswinst fiscaal gefaciliteerd lijfrenten aankopen. Aan de DGA kan, aangezien hij wordt aangemerkt als werknemer, een pensioen worden toegezegd in overeenstemming met de bepalingen van hoofdstuk IIB Wet LB 1964: hij is immers werknemer zodat de pensioenregeling van de Wet LB 1964 op hem van toepassing zijn. Tot 1 januari 2017 kan dit pensioen tevens in eigen beheer worden opgebouwd. Ondanks de mogelijkheden die voor de IB-ondernemer en de DGA ter beschikking staan, blijft het spaarniveau van de ondernemer sterk achter. Zo bleek in 2014 dat slechts de helft van de IB-ondernemers spaart voor de oude dag. Ook het spaargedrag van de DGA blijft achter. Hoewel een overgrote meerderheid van de DGA's wel spaart voor de oude dag, sparen ook zij niet genoeg. Zo had op basis van de commerciële waarde slechts 7% van de pensioenregelingen in eigen beheer een dekkingsgraad van 100% of meer. Op basis van de fiscale waarde was dit 26% van de pensioenregelingen in eigen beheer.

In deze scriptie is daarom onderzoek gedaan naar dit spaargedrag van de ondernemer. De onderzoeksvraag is hierbij als volgt geformuleerd: *Hoe kan worden bewerkstelligd dat de ondernemer een adequate oudedagsvoorziening opbouwt?*

Om het huidige stelsel van oudedagsfaciliteiten en eventuele alternatieven te kunnen beoordelen is getoetst aan de effectiviteit, de uitvoerbaarheid en de neutraliteit. Zo dient een goed stelsel te bewerkstelligen dat de ondernemer daadwerkelijk spaart voor een adequate oudedagsvoorziening. Daarnaast dient het stelsel niet te leiden tot zeer grote administratieve lasten voor de ondernemer noch voor de belastingdienst. Bovendien zou het voor de opbouw mogelijkheden in beginsel niet moeten uitmaken in welke hoedanigheid het inkomen wordt verdiend. Zo dient de IB-ondernemer in beginsel dezelfde opbouwruimte en mogelijkheden te hebben als de DGA en de 'gewone' werknemer.

In hoofdstuk 2 is aan de hand van de eerste deelvraag het huidige stelsel van opbouw mogelijkheden belicht. De eerste deelvraag luidde: *In hoeverre voorziet het huidige stelsel in de opbouw mogelijkheid van een oudedagsvoorziening voor de ondernemer?* Allereerst geldt voor bepaalde beroepsgroepen een verplicht bedrijfstak- of beroepspensioenregeling. Het georganiseerde bedrijfsleven binnen een beroepsgroep of bedrijfstak kan verzoeken om een verplichtstelling van de pensioenregeling, ook voor de ondernemer. Indien de ondernemer niet onder een dergelijke verplichte regeling valt, is hij vrij om al dan niet te sparen voor zijn aanvullende oudedagsvoorziening. Hierbij zijn de premies voor de lijfrenten in de derde pijler aftrekbaar. De jaarruimte wordt berekend over de pensioengrondslag waarbij het inkomen is gemaximeerd op €101.519 (2016). Niet gebruikte jaarruimte kan gedurende zeven jaar alsnog worden gebruikt. Wel is de reserveringsruimte van niet gebruikte jaarruimte uit eerdere jaren beperkt in hoogte. Voor het inkomen boven de grens van €101.519 kunnen nettolijfrenten worden aangekocht. De premie voor de nettolijfrente is niet aftrekbaar, maar de waarde van de nettolijfrente is vrijgesteld van de vermogensrendementsheffing in box 3. Ook bij de nettolijfrente is de reserveringsruimte beperkt in tijd en hoogte.

Naast de opbouw in de derde pijler kan de IB-ondernemer binnen de eigen onderneming sparen door middel van de oudedagsreserve. Hierbij kan de IB-ondernemer jaarlijks 9,8% van zijn winst, doch niet meer dan €8631 (2016), doteren aan de oudedagsreserve. Inhaal van niet gebruikte ruimte om te doteren aan de oudedagsreserve is niet mogelijk. Daarnaast kunnen van de winst bij gehele of gedeeltelijke staking, stakingslijfrentes worden aangekocht. De voor stakingslijfrente in aanmerking komende stakingswinst is hierbij gemaximeerd waarbij de hoogte afhankelijk is van de leeftijd van de ondernemer en de reeds opgebouwde voorzieningen. Tot slot heeft de gewezen werknemer die winst uit onderneming geniet de mogelijkheid om zijn oude pensioenregeling voor tien jaar voort te zetten.

De DGA heeft in de derde pijler dezelfde mogelijkheden als de IB-ondernemer. Wel verschilt de pensioengrondslag met die van de IB-ondernemer, nu ten aanzien van de DGA enkel het loon uit dienstbetrekking met de vennootschap in aanmerking wordt genomen. Daarnaast kan de DGA in zijn hoedanigheid als werknemer een pensioen worden toegezegd in overeenstemming met de bepalingen uit hoofdstuk IIB Wet LB 1964. Ten aanzien van het pensioen van de DGA geldt niet de onderbrengingsplicht van art. 23 PW, waardoor het pensioen tevens in eigen beheer kan worden gehouden. Per 1 januari 2017 verdwijnt echter deze mogelijkheid en wordt het pensioen in eigen beheer uitgefaseerd. Wel kan de DGA met uitstel van de heffing in box 2 ‘netto sparen’ binnen de vennootschap.

De verschillende opbouwmogelijkheden kennen elk hun knelpunten. Meer algemeen valt op dat de opbouwruimte sterk verschilt per faciliteit en dat deze ruimte binnen de derde pijler beperkter is dan in de tweede pijler. Zo blijkt uit een onderzoek van Watson Wyatt dat binnen de derde pijler slechts een opbouw mogelijk is van 55% van het vermogen dat in de tweede pijler kan worden opgebouwd.¹⁵⁹ Desalniettemin kan zowel de IB-ondernemer als de DGA onder het huidige stelsel wel degelijk sparen voor een oudedagsvoorziening. Het feit dat de ondernemer niet of te weinig spaart maakt het stelsel niet effectief. De uitvoerbaarheid is met name een probleem bij de waardering en uitvoering van het pensioen in eigen beheer. Ten aanzien van de IB-ondernemer valt de grote verscheidenheid aan opbouwmogelijkheden op waardoor het overzicht van hetgeen is gespaard en hoeveel in een jaar kan worden gespaard lastiger kan zijn. Arbeidsneutraal is het huidige stelsel evenmin. Door het verschil tussen de tweede en de derde pijler, wordt de IB-ondernemer die volledig afhankelijk is van de derde pijler benadeeld ten opzichte van de werkenden die pensioen opbouwen binnen de tweede pijler.

Hoewel het voor de ondernemer dus wel mogelijk is om fiscaal gefaciliteerd te sparen voor het pensioen, wordt dit slechts beperkt gedaan. In hoofdstuk 3 is daarom vanuit de economie gezocht naar de reden om te sparen voor de oude dag en de gedragseconomische verklaringen voor het tekort aan sparen. De tweede deelvraag was hierbij al volgt geformuleerd: *Hoe kan het spaargedrag van de ondernemer worden verklaard en hoe wordt met deze verklaringen onder het huidige stelsel rekening gehouden?*

Vanuit de economische theorie is gebleken dat het op grond van *consumption smoothing* optimaal is om het levensinkomen gelijkmatig te verdelen over het leven. Om een *permanent income* te

¹⁵⁹ M.E. Kastelein et al., *Gelijke behandeling van pensioen in werknemers- en ondernemerssfeer*, Amstelveen: Watson Wyatt 2006.

realiseren, dient het individu in zijn werkzame periode, wanneer zijn inkomen relatief hoog is te sparen, zodat hij ook na pensionering een relatief stabiel consumptiepatroon kan volgen. Vanuit het drie pijlerstelsel bezien betekent dit dat indien het inkomen van het individu hoger is dan het minimuminkomen, een bepaald percentage van het inkomen gespaard zou moeten worden. Door middel van de eerste pijler is immers een minimum pensioen verzekerd. De precieze hoogte van het te sparen bedrag is hierbij afhankelijk van factoren als het inkomen, rendement en inflatie maar ook van individuele voorkeuren.

De optimalisatie van het spaargedrag kan hierbij falen als gevolg van de beperkte rationaliteit, een gebrek aan zelfcontrole, uitstelgedrag en de *loss aversion*. Het is voor het individu zeer lastig te bepalen wat zijn levensinkomen is en hoeveel hij op basis daarvan moet sparen in een bepaalde periode. Bovendien is de pensioen kennis van de ondernemer in de regel zeer beperkt, waardoor hij niet weet hoeveel hij reeds heeft gespaard en hoe hij zijn tekort eventueel kan aanvullen. Daarnaast bestaat er een sterke drang om het sparen uit te stellen. Door de *present bias* en *hyperbolic discounting* wordt het heden overgewaardeerd ten opzichte van de toekomst. Hierdoor is men nu bereid om in de toekomst relatief meer te sparen, maar zal dit te zijner tijd verder worden uitgesteld. Daarnaast geldt vanuit *loss aversion* dat een verlies bijna tweemaal zo zwaar wordt gewaardeerd als een winst. De euro die vandaag minder kan worden geconsumeerd weegt hierdoor zwaarder dan de euro extra na pensionering. Hoewel het dus optimaal is om te sparen, blijkt uit deze gedragseconomische verklaringen waarom ondernemers tekort schieten in het optimaliseren van hun spaargedrag. Vanuit een paternalistisch oogpunt ligt hier voor de overheid dan ook de taak om te zorgen dat het individu uiteindelijk toch een optimale spaarbeslissing neemt.

De overheid heeft zich hierbij als doel gesteld dat de opbouw van een aanvullende oudedagsvoorziening moet worden bevorderd. Het huidige stelsel aan oudedagsfaciliteiten is echter met name gericht op het aantrekkelijker maken van het sparen. Als gevolg van de omkeerregel wordt de heffing immers uitgesteld tot het moment dat het pensioen daadwerkelijk wordt uitgekeerd. Naast dit uitstel geniet men ook nog het tariefvoordeel als gevolg van het progressieve belastingstelsel en de lagere premies voor de sociale verzekeringen voor AOW-gerechtigden. Het probleem van het niet of onvoldoende sparen is echter niet gelegen in de bereidheid om te sparen, maar in het daadwerkelijk overgaan tot sparen. Het aantrekkelijker maken van het sparen neemt niet weg dat de ondernemer niet weet wat voor hem optimaal is en dat men geneigd is het sparen uit te stellen.

In het vierde hoofdstuk is tot slot gezocht naar alternatieve stelsels van oudedagsfaciliteiten. De derde deelvraag luidde: *In hoeverre kunnen de tekortkomingen van het huidige stelsel worden opgelost door middel van alternatieve opbouw mogelijkheden?* Verschillende in de literatuur aangedragen alternatieven zijn hierbij bekeken en beoordeeld. Het meest effectieve maar tegelijkertijd ook het meest verstrekkende alternatief lijkt een verplichte pensioenregeling voor iedere werkende. Een verplichte regeling brengt zekerheid op een adequaat pensioen met zich, waarbij de gedragseconomische verklaringen voor het tekort aan sparen geen effect zullen hebben. De optimalisatieproblematiek wordt onder een verplichte regeling echter niet opgelost, maar verlegd naar de overheid. Nu de optimale spaarbeslissing afhankelijk is van zowel algemene als individuele factoren, valt niet zonder meer te zeggen dat de overheid deze keuze beter kan maken. Vanuit het achterliggende paternalisme, gaat een verplicht stelsel voor het aanvullende pensioen mijns inziens dan ook te ver. Een minimaal ouderdomspensioen is reeds verplicht verzekerd door middel van de AOW. De ondernemer dient uiteindelijk zelf verantwoordelijk te zijn voor zijn aanvullende pensioen.

Een alternatief is een pensioenregeling waarbij deelneming aan de regeling als standaard keuze geldt. De ondernemer kan te allen tijde de keuze maken om niet meer deel te nemen aan de standaardregeling. Als gevolg van de *status quo bias* zal een groot deel van de deelnemer echter niet de keuze maken om te stoppen met het programma. Waar deze zogenaamde *opt-out* regeling onder werknemers een grote stijging laat zien van het deelnamepercentage, zal de *status quo bias* mijns inziens ten aanzien van de ondernemer minder effect hebben. De ondernemer dient immers zelf zijn premie af te dragen en wordt hierdoor direct geconfronteerd met de kosten van het sparen. Daarnaast is het de vraag is hoeverre de ondernemer bereid is deel te nemen aan een standaardregeling indien deze vrijwillig is. Zo blijkt een meerderheid van de zelfstandige schilders die onder de huidige regelgeving valt onder het verplichte bedrijfstakpensioenfonds, niet zou deelnemen aan de regeling indien dit niet verplicht was. Tot slot wordt als gevolg van de *status quo bias* sterk vastgehouden aan de standaardregeling. Hierdoor ontstaat voor de overheid hetzelfde optimalisatieprobleem als onder een verplichte regeling.

Het *Save More Tomorrow*-programma beoogt voor de werknemer rekening te houden met de gedragseconomische verklaringen voor het tekort aan sparen. Van tevoren legt de werknemer vast dat bij elke komende loonstijging de werkgever relatief meer premie zal inhouden voor het pensioen. Hierdoor ervaart de deelnemer geen *loss aversion* en als gevolg van de *hyperbolic discounting* is de deelnemer bereid om in de toekomst meer te sparen dan in het heden. Ondanks dat de regeling geheel vrijwillig is, zal de werknemer als gevolg van de *status quo bias* tot het einde blijven deelnemen aan de regeling. Waar bij de werknemer de werkgever de verhoogde premie in verband

met het gestegen loon inhoudt, dient de ondernemer zelf zijn premie te voldoen. Hierdoor wordt de ondernemer geconfronteerd met de gestegen premie en ervaart hij alsnog een *loss aversion*. Dit leidt er mijns inziens tevens toe dat het effect van de *status quo bias* bij de ondernemer kleiner zal zijn dan bij de werknemer. Bovendien is voor de ondernemer zeer lastig in te schatten wanneer en hoeveel zijn inkomen zal stijgen. De DGA geniet in het kader van de dienstbetrekking met de vennootschap gebruikelijk loon dat in beginsel niet hoeft te stijgen indien de winst van de vennootschap stijgt. Een verhoging van de pensioengrondslag bij de DGA ligt dan ook nog minder voor de hand.

Een verbeterd stelsel zou mijn inziens enerzijds het lage pensioenbewustzijn van de ondernemer moeten verhogen en anderzijds de opbouw van een adequaat pensioen fiscaal moeten faciliteren. De fiscale facilitering kan hierbij worden vereenvoudigd en arbeidsneutraler worden gemaakt. Door de opbouwruimte van de tweede en de derde pijler gelijk te trekken, maakt het voor de omvang van de oudedagsvoorziening in beginsel niet meer uit in welke pijler deze wordt opgebouwd. Niet gebruikte ruimte om op te bouwen, dient hierbij onbeperkt te kunnen worden uitgesteld. De administratielast van dit uitstel zou mijn inziens moeten rusten bij de ondernemer, aangezien hij tevens de mogelijkheid om jaarlijks gelijkmatig te sparen. Boven het fiscale maximum, dat vanuit de politiek dient te worden vastgesteld, dient de opbouw nog wel in enige mate te worden gefaciliteerd. Hiervoor voldoet het huidige stelsel van de nettolijfrente en het nettopensioen. Als gevolg van het onbeperkte uitstel verdwijnt ook de noodzaak om het sparen binnen de eigen onderneming fiscaal te faciliteren. Indien op enig moment namelijk geen liquiditeiten beschikbaar zijn voor de afstorting van de lijfrentepremies, kan dit zonder gevolgen worden uitgesteld tot later. Hiermee verdwijnt bovendien het bestaansrecht van de stakingslijfrentepremieaftrek. Vanuit het doel om te voorzien in de financieringsbehoefte van de onderneming zou de oudedagsreserve daarentegen mogelijk wel gehandhaafd kunnen worden. Zo heeft de DGA immers ook de mogelijkheid om met uitstel van de box 2-heffing een deel van de winst te herinvesteren in de onderneming.

Deze maatregelen maken echter nog niet dat het stelsel rekening houdt met de gedragseconomische verklaringen voor het tekort aan sparen. Daarom is het noodzakelijk dat de overheid zich inspannt om het pensioenbewustzijn van de ondernemer te verhogen. De ondernemer is zelf verantwoordelijk voor zijn aanvullende pensioen, maar dient deze verantwoordelijkheid ook wel te kunnen dragen. Dit betekent dat de ondernemer zal moeten weten hoeveel hij na pensionering nodig heeft, hoeveel hij reeds heeft opgebouwd en hoe hij het tekort kan aanvullen. Dit pleit voor een uitbereiding van de Wet Pensioencommunicatie en het pensioenregister tot derde pijlerproducten. Daarnaast zou het extern inwinnen van advies ten aanzien van de oudedagsvoorziening moeten worden gestimuleerd.

Door de advieskosten bij derde pijlerproducten fiscaal aftrekbaar te maken, wordt het voor de ondernemer goedkoper om extern advies in te winnen. Hiermee kan het pensioenbewustzijn van de ondernemer worden verhoogd. Bovendien dient de adviseur te wijzen op de risico's van het niet of te weinig sparen. De combinatie van enerzijds een eenvoudiger stelsel van opbouw mogelijkheden en een verhoging van het pensioenbewustzijn maakt mijns inziens dat de oudedagsvoorziening van de ondernemer kan worden veranderd in een zorg voor later in het zorgen voor later.

6. Literatuurlijst

Literatuur

Aegon Adfis, 'Onderzoek pensioenvoorziening DGA', 14 maar 2014, <https://www.aegon.nl/zakelijk/adfis-nieuws/onderzoek-dekking-pensioen-eigen-beheer-slecht>

AFM, *Naar een toekomstbestendig tweede-pijlerpensioen*, Amsterdam 2015

Arends, A.J.M., *Cursus belastingrecht IB 3.7.0.A, Historie van het lijfrenteregime*

Arends, A.J.M., *Cursus Belastingrecht IB.3.7.5.B. Jaarruimte*

Bangma, K.L., *'Pensioen van ondernemers; hoe ondernemers hun pensioen regelen'*, Zoetermeer: EIM 2006.

Bayer, P.J., Bernheim, D. En Scholz, J.K., 'The Effects of Education in the Workplace: Evidence from a Survey of Employers', *Economic Enquiry* 2009/47

Bernheim, B.D. en Garret, D.M., 'The Effects on Financial Education in the Workplace: Evidence from a Survey of Households', *Journal of Public Economics* 2003/87

Bodie, Z. en Prast, H., *Rational Pensions for Irrational People*, Netspar Discussion Papers, DP 09/2011-076

Burik, H. van, Langerak, L.M.A. van, en Maarhuis, G.M.C.P., 'Moet de fiscale oudedagsreserve zelf met pensioen? Eerst een goede opvolger vinden!', *Forfaitair* 2012/255.

Bureau Bartels, *Onderzoek vrijwillige voortzetting pensioenfondsen voor zelfstandigen*, Amersfoort 27 januari 2016

Choi, J.J., et al., *Defined Contribution Pensions : Plan Rules, Participant Decisions, and the Path of Least Resistance*, Cambridge: National Bureau of Economic Research 2001

Dalen, H.P. van, 'De prijs van de AOW', *ESB* 1991, p. 1224-1227

Dietvorst, G.J.B., et al., *Gelijke Behandeling Pensioen en Lijfrente*, Tilburg: Universiteit van Tilburg 2006

Eekhoorn, E. en Grift, M. van der, 'Pensioen: Bijna 20 duizend euro per jaar', *CBS* 16 februari 2011

Ewijk, C. van, et al., 'Risicodeling moeilijker / keuze binnen grenzen, Achtergronddocument', *Netspar* 2014, Pensioen in discussie

Frank, R.H., *Microeconomics and Behavior*, New York: McGraw-Hill/Irwin 2010

Friedman, M., *A Theory of the Consumption Function*, New Jersey: Princeton University Press 1957

Gielink, J.A., 'Fiscale Kaders voor IB-ondernemers in bedrijfstak- of beroepspensioenregeling', *TPV* 2013/44

Gommer, J.T., 'DGA-pensioen in eigen beheer 'afgeschaft'!', *Pensioenweblog* 15 maart 2016, www.pensioenweblog.nl/dga-pensioen-in-eigen-beheer-afgeschaft/

Hasekamp, P., et al., *IBO zelfstandigen zonder personeel*, Den Haag: Interdepartementaal Beleidsonderzoek 2015

ING Economisch Bureau, 'Meerderheid zelfstandigen bouwt geen pensioen op', 31 maart 2014, https://www.ing.nl/media/ING_zzp-meerderheid-zelfstandigen-bouwt-geen-pensioen-op_tcm162-69006.pdf

Jansen, J.J.M., 'Actualiteiten op het gebied van de stakingsproblematiek', *TFO* 2005/159

Josten, E., Vlasblom, J.D. en Vrooman, C., *Bevrijd of Beklemd? Werk, inhuur, inkomen en welbevinden van zzp'ers*, Den Haag: SCP 2014

Kahneman D. en Tversky, A., 'Advances in Prospect Theory: Cumulative Representation of Uncertainty' *Journal of Risk and Uncertainty* 1992/5

Kappelle, H.M., et al., *Fiscale behandeling van oudedagsvoorzieningen: het kan beter, eerlijker, efficiënter en eenvoudiger*, Deventer: Kluwer 2011

Kastelein, M.E., et al., *Gelijke behandeling van pensioen in werknemers- en ondernemerssfeer*, Amstelveen: Watson Wyatt 2006

Kavelaars, P., 'Fiscale behandeling van oudedagsvoorzieningen', *TPV* 2011/20

Kempf A. en Ruenzi, S., 'Status Quo Bias and the Number of Alternatives', *Journal of Behavioral Finance* 2006/7

Lubbers, A.O. en Meussen, G.T.K., *Hoofdzaken winst uit onderneming*, Deventer: Kluwer 2012

Lusardi, A., 'Saving and the Effectiveness of Financial Education', in; *Pension Design and Structure: New Lessons from Behavioral Finance*, Oxford: Oxford University Press 2004, p. 159-169

Lusardi, A. en Mitchell, O.S.. 'Financial Literacy and Retirement Preparedness: Evidence and Implications for Financial Education', *Business Economics* 2007, p. 35-44

Madrian, B.C. en Shea, D.F., 'The Power of Suggestion: Inertia in 401(k) Participation and Savings Behavior', *Quarterly Journal of Economics* 2001/4/116

Mercer, *Melbourne Mercer Global Pension Index*, Melbourne: Australian Centre for Financial Studies, Melbourne 2015

Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 'Pensioen van zelfstandigen; Onderzoek naar de oorzaken van beperkte pensioenopbouw van zelfstandigen en mogelijke oplossingsrichtingen hiervoor', Den Haag 2013

Modigliani, F., 'Life Cycle, Individual Thrift, and the Wealth of Nations', *The American Economic Review* 1986/3

OnderhoudNL, 'Zelfstandigen qua pensioen beste af met BPF Schilders', *OnderhoudNL Magazine* 2015/5

Reichert, S.J.M., *Het Nederlandse Pensioenstelsel, een overzicht van de belangrijke aspecten*, Den Haag: Pensioenfederatie 2010

Rosen, H.S. en Gayer, T., *Public Finance*, New York: McGraw-Hill/Irwin 2010

Samuelson, W. en Zuckhauser, R.J., 'Status Quo Bias in Decision Making', *Journal of Risk and Uncertainty* 1988/1

Staats, G.C.M.M., et. al., *De Toekomst van het pensioen van de ondernemer*, Werkgroep Ondernemerspensioen, Tilburg University 2015

Thaler, R.H., 'Some Empirical Evidence on Dynamic Inconsistency', *Economic Letters* 1981/8

Thaler, R.H. en Benartzi, S., 'Save more Tomorrow: Using Behavioral Economics to Increase Employee Saving', *Journal of political Economy* 2004/122

Toledo, H. van, 'Commentaar bij Wet IB 2001 art. 3.125', in: J.W. van den Berge et. al. (red.), *NDFR Deel Inkomstenbelasting*, SDU: Den Haag (online)

Verheij, G., 'De stakingslijfrenteaf trek, volwaardige oudedagsvoorziening?', *Forfaitair* 2010/205

Weeghel, S., et al., *Continuïteit en Vernieuwing; Een visie op het belastingstelsel*, Studiecommissie Belastingstelsel, Den Haag 2010

Willemsen, T.H.M., 'De factor A bij de lijfrentepremieaftrek', *Belastingbrief* 2004/02

Wijzer in Geldzaken, *Pensioenmonitor* 2016, p. 21, <https://www.wijzingeldzaken.nl/platform-wijzingeldzaken/publicaties/wijzer-in-geldzaken-pensioenmonitor-2016.pdf>

Zelfstandigen Bouw, 'enquête Schilderspensioen', 24 mei 2016, <https://www.zelfstandigenbouw.nl/nieuws/enquete-schilderspensioen>

Parlementaire stukken

Brief Staatssecretaris van Financiën van 6 december 2013, DB/2013/576

Brief Staatssecretaris van Financiën van 2 juni 2014, DB/2014/208M

Brief Staatssecretaris van Financiën van 1 juli 2016, 2016-0000092244

Brief Staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid van 6 juli 2015, 2015-0000167904

Brief Staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid van 11 juni 2016, 2016-0000155674

Kamerstukken II 1968-1969, 10216, nr. 3

Kamerstukken II 1970-1971, 11 259, nr. 2

Kamerstukken II 1972-1973, 11818, nr. 6

Kamerstukken II 1978-1979, 15539, nr. 6

Kamerstukken II 1988-1989, 21 198, nr. 3

Kamerstukken II 1992-1993, 23046, nr. 3

Kamerstukken II 1997-1998, 25810, nr. 2

Kamerstukken II 1998-1999, 26 727, nr. 3

Kamerstukken II 1999-2000, 26 727, nr. 19

Kamerstukken II 2003-2004, 29418, nr. 3

Kamerstukken II 2005-2006, 30 413, nr. 3

Kamerstukken II 2005-2006, 34 008, nr. 36

Kamerstukken II 2011-2012, 33 290, nr. 2

Kamerstukken II 2012-2013, 33 403, nr. 3

Kamerstukken II 2012-2013, 33 402, nr. 15

Kamerstukken II 2013-2014, 34008, nr. 3

Kamerstukken II 2013-2014, 33 847, nr. 3

Kamerstukken II 2015-2016, 34008, nr. 36

Kamerstukken II 2016-2017, 34 555, nr.3

Kamerstukken II 2016-2017, 34 555, nr. 5

Besluiten

Besluit van de Staatssecretaris van Sociale Zaken en werkgelegenheid tot wijziging van de verplichtstelling tot deelneming in het bedrijfstakpensioenfonds voor het schilders-, afwerkings- en glaszetbedrijf, *Stcrt.* 2015, 31061

Besluit van 28 december 2004, nr. CPP2004/633M, NTFR 2005/39

Besluit van 6 november 2015, BLKB2015/830M, *Stcrt.* 2014, 40404